

AKADEEMIA

3. AASTAKÄIK 1991 NUMBER 10

Õiglase valitsemisvormi otsinguil	Ilmar Tammelo
Robespierre, halb prantslane	Friedrich Sieburg
Jung ja Freud	Alo Jüriloo
Jumalatõestusest	Toomas Paul
Biosemiootika ja Jakob von Uexküll	Kalevi Kull
Tähendusõpetus	Jakob von Uexküll
Ökoloogia ja Jakob von Uexküll	Thure von Uexküll
Mis oli «Elbumus»	Ilmar Mikiver
Balti riikide iseseisvuse kaotus	Einart Kimm
Masside mäss	José Ortega y Gasset
Dokumente metsavendlusest	

Kolleegium

Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.

Toimetus

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
kunstiline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
sekretär	Tiiu Jõgi

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80, 202400
Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse address:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

31 373, 31 117

Arveldusarve nr 1345043 Tartu Kommertspangas

Account no. 99-42 149 169 for USD with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 14. X 1991 Tartu Trükikojas, Tartu, Oliikooli 17/19. III. Trükiarv 6400. Tell. nr. 2327.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

3. AASTAKÄIK 1991 NUMBER 10

- Õiglase valitsemisvormi otsinguil
Ilmar Tammelo 2035
Tõlkinud Merike Saul
- Robespierre, halb prantslane
Friedrich Sieburg 2047
Tõlkinud Heli Kukk
- Carl ja Sigismund: Carl Gustav Jung kohtub Sig-
mund Freudiga
Alo Jüriloo 2062
- Canterbury Anselmist ja ontoloogilisest jumala-
tõestusest
Toomas Paul 2075
- Elujõud, biosemiootika ja Jakob von Uexküll
Kalevi Kull 2097
- Tähendusõpetus
Jakob von Uexküll . . . 2105
Tõlkinud Meelis Tõns
- Ökoloogia Jakob von Uexkülli õpetuse valguses
Thure von Uexküll . . . 2114
Tõlkinud Jana Kross
- Mis oli "Elbumus"?
Ilmar Mikiver 2121

Elbujate loomingut	2139
Balti riikide iseseisvuse kaotus Euroopa globaal- poliitika vaatevinklist. I	
<i>Einart Kimm</i>	2167
Dokumente metsavendlusest ja vastupanuliiku- misest Eestis. I	
.....	2188
<i>Arvustus: Mai Loog. Esimene eesti slängi sõnaraamat.</i> Tallinn, 1991.	
<i>Tõnu Tender</i>	2208
Kirjanik mikrofone ees. Pertti Virtaranta. <i>Keskustelu- ja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga.</i> (Castrenianumin toimitteita 39.) Helsinki, 1991.	
<i>Ülo Tonts</i>	2210
Viies igavene elu on biosemiootikast. <i>Vita aeterna: TÕ teoreetilise bioloogia ringi ajakiri.</i> Viies number. Valmi- nud sügisest 1989 kevadeks 1990. Toimetuse kolleegium: Toomas Kivisild, Ülo Niinemets (vastutav toimetaja), Meelis Pärtel, Juhani Püttsepp, Toomas Tammaru.	
<i>Kalevi Kull</i>	2213
Tähelepanu, lätlased tulevad...! <i>Tartu Ülikooli õigustea- duskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919-1989.</i> Tartu, 1989.	
<i>Peeter Järvelaid</i>	2215
Editorial note. Summaries	2219
От редакции. Резюме	2222
Masside mäss. III	
<i>José Ortega y Gasset</i> . 2225	
<i>Tõlkinud Ruth Lias</i>	

Lk 2061, 2096, 2120, 2166: Marje Üksine illustrat-
sioonid Betti Alveri luulekogule *Korallid Emajões*. (Se-
gatehnika. 1986-1987.)

ÕIGLASE VALITSEMISVORMI OTSINGUIL

Ilmar Tammelo

Tõlkinud Merike Saul

Õiglase valitsemisvormi otsinguid võib vaevalt kunagi lõpetatuks pidada. Iga ajalooline olukord esitab poliitilisele õiglusele erilisi nõudmisi ja vajab oludele ja nõuetele vastavaid riiklikke institutsioone. Tsivilisatsiooni suurte pöördepunktide ajal, millest ühte me praegu läbi elame, tuleb kandvad poliitilised ideed uuesti kaalumisele võtta ja vajaduse korral uutega asendada. Tänapäeval peetakse poliitilise mõtte ajaloos ja praktikas esinenud valitsemisvormidest parimaks demokraatiat, kuid see ei tähenda sugugi, et õiglase valitsemisvormi otsingud sellega peaksid lõppema. Põhimõtteliselt pole meile tuntud demokraatiat võimalik mitte ainult parandada ja õilistada, vaid ka "ületada" — ja see on võib-olla isegi vältimatu, kui me tahame poliitilist tegelikkust õigluse vaimus kujundada.

Järgnevalt üritaksin ma abstraktsel tasandil mõtiskleda õiglase valitsemisvormi üle. Oma käsitluse piiratuse ja kompetentsuse puudumise tõttu ei saa ma siin mõtteid poliitilise õigluse kohta esitada väga üksikasjaliselt.

Auf der Suche nach einer gerechten Regierungsform. — Ilmar Tammelo. *Zur Philosophie der Gerechtigkeit*. (Salzburger Schriften zur Rechts-, Staats- und Sozialphilosophie. Bd. 1.) Frankfurt am Main—Bern: Verlag Peter Lang, 1982, S. 49–56.

Võin ainult loota, et loon järgnevaga endale aluse edasimõtlemiseks ning võib-olla ajendan teisi konstruktiivseid alternatiive leidma.

Demokraatiat ülistatakse tänapäeval poliitilistes peokõnedes, mis on enamasti tühisõnalised, või olgu siis, et räägitakse demokraatiast ideaalses tähenduses, mitte niivõrd demokraatiast tegelikkuses. Kui kohustatakse olema demokraatia poolt, siis on see eelkõige seletatav sellega, et demokraatia kõrvaleheitmises nähakse poolehoiuavaldust mõnele teisele klassikalisele valitsemisvormile, kas monarhiale või aristokraatiale, mis on ajaloos rikkalikult kasutanud võimalust end diskrediteerida. Trilemmas demokraatia—monarhia—aristokraatia on demokraatia end maksma pannud; monarhia suhtes isegi sel määral, et tänapäeva monarhiad (koos võimust ilma jäetud monarhidega) esinevad demokraatia eriliste vormidena. Igatahes on meie ajaloolise kogemuse lõpptulemus, et demokraatia on kõikidest valitsemisvormidest meie poliitilises vaateväljas kõige vähem halb.

Kui me vaatleme täpsemalt, mis demokraatia oli ja on, siis ei jää meil märkamata, kui kaugel ta on igas mõttes õiglasest ja mõistlikust valitsemisvormist. On olnud demokraatiaid, mis on arenenud pööbli türanniaks, mis pole suutnud üldist heaolu teenida ega iseennast allakäigu eest kaitsta. See, mida tänapäeval demokraatiaks nimetatakse, ei funktsioneerigi mitte mingil juhul sujuvalt. Sellise demokraatia tingimustes võib kõikjal leida neid, kes on ülekohtuselt halvemasse olukorda jäetud või vastupidi — soositud; niinimetatud demokraatlikud valitsused ei suuda õigustada neile esitatud ootusi; nad on võimetud andma vajalikku panust rahvusvaheliste probleemide mõistlikku lahendamisse; nad ei suuda teha hädavajalikku vastava riigi, veel vähem inimkonna tuleviku kindlustamiseks jne.

Nähtavasti on asi ka demokraatia puudujääkides, et edusammud inimkonna praeguste suurte probleemide lahendamisel, nagu keskkonna saastatus, näljahäda, rahvastiku massiline juurdekasv ning kõike hävitava tuumasõja oht, on pettumust valmistavalt väikesed. See võib põhjustada demokraatia süüdistamist nõrkuses ja tekitada igatsust niinimetatud kõva käe poliitika järele. Meie ajaloolise kogemuse valguses on selles igatsuses midagi ähvardavat: on selgeks saanud, et kõva käe poliitikast areneb kiiresti ja kergesti despotism. Siit põletav küsimus: kas selline valitsemisvorm on üldse mõeldav, mis on tugev head ja nõrk kurja tehes? Kui see on võimalik, kas mahuks selline valitsemisvorm siis veel demokraatia mõiste alla?

Demokraatiaprobleemiga tegelemisele on pidurdavalt mõjunud levinud seisukoht, et pole mõtet tegelda poliitiliselt ideaalse olukorra kavandamisega (ja et tasakaalukal mõtlejal ei sobigi seda teha). Selliseid kavasid peetakse utopiateks ja nende autoreid poliitilisteks unistajateks. Varjamatu poliitiline pragmatism, mis enast kiites esineb poliitilise realismina, valitseb tänapäeval vaatamata ta enda tekitatud hädadele mõnikord niivõrd, et vastuhakk sellele näib mõttetu. Siiski julgesin ma sellele vastu vaielda. Mõtteajaloos on utopiatel olnud tähtis osa, nad on poliitilisele ja sotsiaalsele progressile eesmärged andnud ja mõnikord isegi teed näidanud. Ka tänapäeva jaoks leidub utopiaid, mis võiksid sama osa mängida. Teadusegi on ju progressile viinud esialgu täitumatuna näivad unistused. Ideedega eksperimenteerimine on nimelt üks vaimse töö faas. See faas on olemas ka konstruktiivsel poliitilisel mõtlemisel, mille tulemusena võivad tekkida plaanid, mis piisava viimistletuse korral võivad omakorda olla aluseks positiivsete tagajärgedega uuenduslikule poliitilisele tegevusele.

Meie intuiitiivne ettekujutus demokraatiast ei ole pii-

sav, et langetada tema kohta tasakaalukat otsust ja esitada kaalutlusi tema ületamiseks. Seega tuleb järgnevalt arusaamiseks selgitada demokraatia mõistet. Esiteks, demokraatia tähendab valitsemisvormi, mille puhul poliitilise võimu kandjaks on vastava riigi rahvas. See tähendab, et kõik poliitilise võimu organid on lõpude lõpuks ikkagi konstitueerinud *rahvas* (isegi kui see on toimunud kaudselt) ja et rahvas võib võimukandjaid tagandada. Nii määrab demokraatia puhul rahvas ise oma poliitilise saatuse. Kuigi rahvas tähendab kogu riigi elanikkonda, kehtastavad kõrgemat poliitilist autoriteeti sel alal kompetentseks peetavad isikud. Teiseks on demokraatia valitsemisvorm, mille puhul võimu teostatakse *rahva jaoks*, s.t rahva heaks. Rahvas tähendab sel juhul ühelt poolt kõiki parajasti riigis elavaid inimesi ja teiselt poolt riigi tulevase kodanikke. Kolmandaks, demokraatia on valitsemisvorm, mille puhul poliitilised otsused võetakse vastu võimulolijate *enamuse nõusolekul*.

Need kolm tunnust sisaldavad teatud antinoomiaid. Nii ei saa eeldada, et rahvas teab ise kõige paremini, missugused vahendid on vajalikud tema heaolu saavutamiseks, või et ta lõppeesmärki teades oskaks alati teha vastavaid otsuseid. Pigem tuleks arvata, et õigeid otsuseid on võimeline vastu võtma poliitikas kompetentne vähemus — sellepärast, et intelligentsuse jaotumuse järgi elanikkonna hulgas on suurem enamus keskpäraseid või vähe intelligentsed, sellal kui ainult suhteliselt vähesed on väga intelligentsed. Samuti on ainult vähesed piisavalt informeeritud sellest, mis on oluline enamiku poliitiliste otsuste vastuvõtmisel. Neid antinoomiaid püütakse demokraatias ületada nii, et poliitiliste otsuste vastuvõtmine jäetakse rahva poolt kontrollitavate organite hooleks. Kuid see õnnestub ainult teatud määral. Juba näiteks presidendi, parlamendiliikmete jne valimi-

sel ei tea enamik hääleõiguslikke kodanikke, kes neisse ameteisse kõige paremini sobib. See, mida referendumil rahvale hääletada antakse, ei ole ka alati nii formuleeritud, et rahvas täpselt teaks, milline otsus on õige.

Demokraatia deformeerub, kui kasvõi üks tunnus esineb moonutatud kujul. Nii näiteks reedetakse demokraatia idee, kui rahval pole võimalust tõeliselt valida, kui temalt oodatakse ainult heakskiitu, sellal kui näiteks eliit või diktaator on juba kõik otsustanud. Demokraatia mandumisega on tegemist ka siis, kui rahvas viiakse propaganda ja teiste vahendite abil eksiteele või hirmutatakse ära, nii et ta teeb oma tegelikele huvidele vastukäivaid otsuseid. Ka siis, kui rahva enamus ainult oma huvisid järgib ja vähemuse maha surub, pole tegemist demokraatiaga.

Demokraatias tehakse enamuse otsused vastuvõetavaks, tempides neid *õigusriikluse* ja *inimõiguste* ideedega. Teisiti öeldes tähendab see seda, et ka demokraatia tingimustes peab olema asju, mida *ei saa* hääletusele panna. Aga inimõigused ja õigusriiklus ei kuulu tingimata demokraatia tunnuste juurde. Nagu ajaloost näha, võib neid seostada ka monarhia ja aristokraatiaga. Ka tavalised tänapäeva demokraatia juurde kuuluvad institutsioonid ei ole temaga lahutamatult seotud. Nii võib demokraatia eksisteerida ka ilma kaasaegse parlamendita, ilma parteideta ja ilma seadusandliku, täidesaatva ja kohtuvõimu lahutamiseta. Äsja mainitud õiguslikud ja poliitilised kaasnähtused ja nende sujuv funktsioneerimine on aga olulised, et vältida demokraatia halba funktsioneerimist ja et ületada tegelikkuses ülalmainitud demokraatia olemusele omaseid antinoomiaid. Kui see õnnestub, on võib-olla vajalik ainult demokraatia uuendamine ja parandamine ilma demokraatiat kui sellist hülgamata.

Kuigi demokraatia printsiibid näivad end endiselt

õigustavat, on siiski soovitatav vaadelda demokraatia aluseid veidi lähemalt, et teha kindlaks, kas see on meie aja jaoks tõepoolest parim võimalikest valitsemisvormidest. Selgub, et ka tänapäeval on rahval kõige tugevamad argumendid omamaks poliitilist võimu. Kes muidu võiks kõne alla tulla? Üks indiviid kindlasti mitte (isegi kui ta oleks karismaatiline isiksus), kindlasti mitte ka mingi elanikkonna grupp (ükskõik millised oleksid tema kaasasündinud või omandatud väärikus ja muud omadused). Mingi metafüüsiline olevus tuleks kõne alla ainult poliitilise mõtlemise metafüüsiliste eesmärkide, mitte aga tegeliku poliitilise tegevuse jaoks. Küsimus on hoopis selles, missugune peab olema rahva osa ja kui kompetentne ta peab olema oma suveräänsuse teostamisel. Väljendatuna sõnades *Quod populi placuit legis habet vigorem* või teisendatult *...majoritatem populi...* [Mis meeldib rahvale, sel on seaduse jõud; ...rahva enamus...] tekitaks rahva suveräänsuse printsiip ebamugavust, sest on selge, et see, mida nõuab rahvas (või tema enamus), ei pea mitte alati aset leidma. Sellal kui rahvast tänapäevalgi vähemalt põhimõtteliselt võib pidada poliitilise võimu kandjaks, ei saa niisama kindlalt väita, et rahva heaolu oleks endiselt riigi kõrgeim poliitiline eesmärk. Alates stoitsismi ja kristluse eksisteerimisest on Õhtumaa poliitilis-eetilisest teadvuses selleks eesmärgiks inimkond, kusjuures see arusaam on levinud ka teistes religioonides. Selle kõrval kõlab veenvalt väide, et tähtis pole mitte ainult inimkonna heaolu, vaid kogu maailma heaolu. Nii annavad kultuuriväärtused poliitilisele tegevusele kõrgeima eesmärgi. Lõpuks tunnustatakse enamuse õiguse põhimõtet ainult teatud määral: seda piiravad humaansed printsiibid, mis pakuvad ka vähemusgruppidele ja üksikisikutele kaitset rahva enamuse eest.

Ülaltoodud kaalutlusi arvestades peab ütleva, et

demokraatia põhimõtted võivad küll olla tõukeks teatud poliitiliste ideede arendamisele, mitte aga aluseks valitsemisvormile, mille pooldajaks me end ka tänapäeval teadlikult ja puhta südametunnistusega võiksime pidada. Need põhimõtted vajavad uuendamist, modifitseerimist, mis tähendab, et tuleb püüelda valitsemisvormi poole, mis oleks parem demokraatiast selle tavatähenduses. Seda valitsemisvormi ei peaks nimetama "uueks demokraatiaks" — see tähendaks, et vasta riigi rahvas seisab poliitilise tegevuse keskpunktis ja enamuse õiguse printsiibil on otsustav tähtsus. Valitsemisvormi, mis peab tähendama demokraatia ületamist, eelistaksin nimetada *eukraatiaks* (hea, õiglane, mõistlik valitsus). Järgnevalt püüan ma visandada eukraatia ideed. See visand sisaldab ainult selle valitsemisvormi põhiideid, mida tuleks edasi arendada, kui nad kriitikalike vastu peavad. Nende ideede konkretiseerimine aga pole enam õigusfilosoofia või poliitilise filosoofia, vaid õigus- ja poliitikateaduse ning praktika ülesanne.

Eukraatia ülim põhimõte on:

Mõistuse võim peab seisma kõrgemal rahva võimust.

Et aidata maksvusele pääseda mõistuse võimul, oleks vajal vastavat poliitilist korraldust koos poliitiliste institutsioonide ja töömeetoditega, mis vastavad tänapäeva mõistuse nõuetele. Abstraktselt saab seda mõtet väljendada järgmise põhimõtte abil:

Poliitikas peab igaüks etendama ainult seda osa, millesse ta sobib.

See põhimõte vastab õigluse põhiprintsiibile: igaühele oma (s.t igaüks peab saama, mis talle määratud, ja andma endast, mida suudab, — *suum cuique fare, suum cuique dare*). Täpsemalt tähendab see, et nõuda või oodata võib ainult võimalikku. Nii peaks rahvas ainult siis otsuseid vastu võtma, kui temalt võib oodata asjast arusaamist. Isegi kõige tähtsamad poliitilised ot-

sused peaks ta jätma oma esindajate teha, kes on selleks nii vaimselt kui kõlbeliselt suutelised.

Kollektiivse organi otsused olenevad enamuse tahetest, juhul kui pole nõutav ühehäälsus.

Selle põhimõtte kitsendus on vajalik, sest teatud juhtudel peavad kõik hääleõiguslikud andma oma poolthääle või vastasel korral lükatakse ettepanek tagasi (mis teatud asjaoludel on ka õigustatav). Et seda põhimõtet kitsendavad õigluse ja mõistuse kõige üldisemad kaalutlused, tagab see ka vähemusele teatud õigused, nagu näiteks oma teistsuguste otsuste teatavakstegemine, rahvaküsitluse tulemuste esitamine (kui need on soovitud), nõudmine otsus uuesti läbi vaadata jms.

Rahva esindajateks tuleb valida ainult neid, kelle puhul on võimalik tõestada, et nad on oma ülesannete täitmiseks vaimselt ja kõlbeliselt küpsed.

See tähendab, et rahva enamuse armastusest ühe isiku vastu ei piisa, et valida too rahva esindajaks. Nõutavad on teaduslikult põhjendatud eelvalimised. Ülaltoodud põhimõtte peamine eeldus on, et ühtki isikut ei saa pidada ainusobivaks ja asendamatuks. Alati peab olema tõelise valiku võimalus vähemalt kahe sobiva kandidaadi vahel. Kui valimine seisneks ühe kandidaadi poolt või vastu hääletamises ja kui vakantne koht täidetak alles ühekordse või koguni korduva valimise käigus, tähendaks see muu hulgas põhjendamatu venitamist. Selline protseduur võib tähendada, et mõne kliki kandidaat surutakse otsust vastuvõtvale organile peale ja see põhjustab korruptsiooni.

Riigiorgani liikmeskonna tegutsemisperioodi pikkus sõltub selle organi omapärast.

Vastavalt sellele omapärale võib see periood olla erineva pikkusega. Rahva kui kõrgeima poliitilise organi puhul ei saa see olla midagi muud kui inimese vaimse täisealisuse periood; õigusorganites töötamise piiriks

võiks äärmisel juhul olla vanus, milleni kohtunik kogemuste kohaselt oma ameti pidamiseks on vaimselt veel täiesti sobiv. Täidesaatvates organites töötamise aeg ei tohi olla liiga lühike, sest organi juht peab jõudma täita oma peamised ülesanded; teisest küljest ei tohi see aeg ka nii pikk olla, et vastava organi poliitilises tegevuses hakkaks domineerima üks isiksus. Eriti tuleks siinkohal mõelda rotatsioonile valitsemistegevuses, mis teatud aja möödudes lubab ametikoha tagasisaamist. Et mitte lasta kaotsi minna kogemusi, mida organi juht oma tegevuse kestel omandab, võib tagasiastunu jätkata oma tegevust nõuandvas funktsioonis.

Seadusandliku organi koosseis peab olema selline, et esindatud oleksid ühiskonnaliikmete kõik peamised huvideringid.

Et seda põhimõtet ellu viia, peavad olema esindatud regionaalsed, kutsealased, kultuurilised ja teised tähtsad huvid. Tuleb hoolitseda ka selle eest, et iga huvisfäär pääseks mõjule vastavalt oma tähtsusele ja et vastavate huvide esindajad tegutseksid vastutustundeliselt.

Rahvaesindajate poliitilist tegevust peab kontrollima organ, mille ainsaks võimupädevuseks on võimu kuritarvitamise keelustamine.

Iseäranis tuleks siin silmas pidada seda, et sellesse organisse võetaks eriti neid, kes oma tegevusega teistes organites on omandanud poliitilisi kogemusi. Kuigi see organ on mõeldud poliitilise südametunnistuse arendamiseks selle kõrgeimas vormis, ei tohiks ta koosneda piiritlemata ametiajaga "tarkadest raukadest". Ka siin tuleb rakendada rotatsiooni põhimõtet, millega igati kindlustatakse selle organi tegevuse dünaamilisus ja elulähedus.

Rahvaesindajatele peavad olema loodud tingimused, milles igaüks neist saab täita oma ülesandeid, realiseerides oma võimeid maksimaalselt.

See põhimõte väljendab seda, mida võiks nimetada "rolli eesõigusteks": nimelt peab iga rolli kandjal olema võimalus oma kohustusi takistamatult täita. On raske määratleda, mis kuulub rolli eesõiguste hulka. On mõningad ilmselged tingimused: materiaalne kindlustatus (mis garanteeritakse vastava töötasuga ja edasise eksistentsi kindlustamisega); igasuguse tegevuse keelamine, mis võiks avaldada lubamatut poliitilist survet; tagandatus ametist, välja arvatud seadusest üleastumise korral.

Ülaltoodud loetelu ei ole mõeldud lõplikuna ja hõlmab ainult eukraatliku korra põhistruktuuri. Igal konkreetsel juhul on võimalik välja töötada eukraatia erinevaid variante. Eukraatlik poliitiline kord võib läbi saada ilma poliitiliste parteideta, kuid ta ei välista nende olemasolu. Näiteks rahva poliitilise teadvuse ja südame-tunnistuse äratamisel, poliitikasse tulijate kasvatamisel ja poliitiliste otsuste ettevalmistamisel võivad need parteid ka siin kasulikku osa mängida. Tingimata tuleb eukraatias takistada demagoogiat ja korrupsiooni poliitiliste parteide tegevuses. Eukraatia erinevaid variante eeldavad ka aja ja kohaga seotud tingimused. Nii võib elanikkonna arengutase olla põhjuseks, et rahva osavõtt poliitiliste otsuste tegemisest ja organite funktsioonide jaotus erinevad olenevalt ajast ja kohast.

Loomulikult võib ülaltoodud eukraatiakontseptsiooni suhtes kahtlusi tekkida. Võib öelda, et see süsteem kahandab liialt rahva võimu, kuid see pole õige. Kindlasti on siin rahva võim *klassikalise demokraatia süsteemiga võrreldes* piiratum, kuid see piiramine on õigluse ja mõistuse käsk. Ja lõpuks teenib see ka rahva tegelikke huve. Järgmiseks vastuväiteks ülalkavandatud eukraatiale oleks see, et ta moodustab liialt komplitseeritud süsteemi, mille elluviimisel satutakse praktilistele raskustele. Selle kohta võib öelda, et tänapäeva keerulis-

tes poliitilistes ja majanduslikes tingimustes on võimatu toime tulla lihtsa (või lihtsameelse) poliitilise süsteemiga. Eriti kahtlaseks võib osutada eelviimane põhimõte. Nii võib küsida, kas kontrolliva organi olemasolu on ikka otstarbekohane, sest see takistab valitsemist ja tähendab tegeliku võimu ülekandumist temale. Sellele küsimusele võib vastata, et ka tavaline parlamentarism takistab valitsemist, avalikustades teatavaid võimu kuritarvitusi tihti ebasobival ja kahjulikul viisil, nii et ei saa rakendada vajalikke keelde ja abinõusid olukorra parandamiseks, sest parlamendi enamus seisab valitsuse selja taga. Valitsusvõimu ülekandumine kõne all olevale organile on vaevalt võimalik, selle organi kompetentsi ei kuulu valitsemine kui selline.

Edasiste vastuväidetega tegelemast ma loobun. Kui ma ise ei suuda momendil näha kaalukaid vastuväiteid siin kavandatud eukraatiale, võib neid siiski olla. Minu eesmärk ei ole propageerida uut poliitilist süsteemi, vaid anda ainult mõningaid impulsse konstruktiivseks järelemõtlemiseks ajakohase poliitilise süsteemi üle. Ma olen muide teadlik sellest, et ei saa olla poliitilist süsteemi, mis funktsioneeriks *ainult oma põhimõtete alusel*, ükskõik kui õilsad need ka oleksid. Praktikasse rakendatud eukraatia juurde kuulub vastava rahva kõrge poliitiline eetos, sobivate juhtide olemasolu ja rahva valmisolek lasta end hästi valitseda ja sel eesmärgil ka ohvreid tuua. Kuid siin esitatud eukraatlikel põhimõtetel on täita fundamentaalne roll. Ei maksa oodata, et hea ja õiglane, eukraatlik riik tekiks kuidagi iseenesest, isegi kui rahval peaksid olema äsja nimetatud vourused, sest vähemalt poliitilises elus läheb ka kõikide heade omaduste olemasolu korral vaja head ühiskondlikku korraldust ja meetodeid nende omaduste rakendamiseks.

TÄIENDUSI ILMAR TAMMELO TEOSTE
BIBLIOGRAAFIALE*

- 2a. Simuleeritud toimingud ja toimingud *in fraudem creditorum*.
Diplomitöö. (Masinakiri.) 1942
- 23a. Mõtisklus maailmaprobleemist. — Meie Side 4 (1957), lk 2
- 30a. Õigus ja hool. — Olion 1 (1960), lk 4-7
- 39a. Eesti rahvusliku pärimuse lahtimõtestamise suundi. — Vaba Eesti 3 (1963), lk 45
- 58a. Retsensioon: Albert Menne. Einführung in die Logik. — Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (1968), S. 113-115
- 102a. Retsensioon: Thomas Cornides. Ordinale Deontik: Zusammenhänge zwischen Präferenztheorie, Normlogik und Rechtstheorie. — Rechtstheorie 7 (1976), S. 116-117
- 108a. Retsensioon: Leonidas Hegenberg. Etapas da investigação científica. — Rechtstheorie 8 (1977), S. 248-249
- 118a. Retsensioon: Aulis Aarnio. On Legal Reasoning. — Rechtstheorie 9 (1978), S. 115-116
- 118b. Retsensioon: D. A. Kerimov. Philosophische Probleme des Rechts. — Rechtstheorie 9 (1978), S. 117-118
- 131a. Vorwort der Herausgeber (gem. mit Aulis Aarnio). Editors' Foreword (together with Aulis Aarnio). Legal Theory and the Idea of Translinguistics. — Zum Fortschritt von Theorie und Technik im Recht und Ethik. Duncker&Humblot, Berlin 1981, S. 5-7, 9-10, 159-168
- 134a. Der erste brasilianische Nationalkongress für Rechtsphilosophie. Ein Bericht. — Rechtstheorie 12 (1981), S. 315-316
- 138a. Lõpu eel (1935); Põud (1937) (luuletused). — Meie Kodu 17. III 1982, lk 9
144. Von der reinen zu einer reineren Rechtslehre. — Rechtssystem und gesellschaftliche Basis (Hrsg. Werner Krawietz und Helmut Schelsky). Duncker&Humblot, Berlin 1984, S. 245-254

Koostanud Peeter Järvelaid

* Bibliograafiat vt *Akadeemia*, nr 10, 1990, lk 2232-2240.

ROBESPIERRE, HALB PRANTSLANE

Friedrich Sieburg

Tõlkinud Heli Kukk

Robespierre, koletu vihatud vari, elu ohvrivõetud sa sõõmu. Kuid mitte enda valatud verd ei jannune sa; ometi näen sind rahutult üles-alla hõljumas sel rannal, mis surmariiki elavate kallastest lahutab. Mis tõukab sind tagant? On see õnn, mida sa ealeski maitsta ei saanud ning mis sind ehk kusagil ootab? On see su loodu, mis juba su surmapäeval koost lagunema hakkas ning mida sinu meelest on ikka veel võimalik lõpuni viia? Või on see lihtsalt soov endale välja võidelda veidigi õiglust, kui enam juttugi ei saa olla austusest, armu siis veel armastusest? Sulle on teada antud, et sinu isamaa avalikel hoonetel toretsevad endiselt sõnad "vabadus, võrdsus, vendlus". Ja olgugi et see sind võib-olla solvab, et Vabariigi geeniusel, kelle büst on üles seatud kõigis avalikes ruumides, on peas früügia müts, mis sulle ealeski armsaks ei saanud; ometi äratub see sus ometi koduigatsuse elu järele. Sest Vabariik, mille nimel sa elasid ja mille eest surid, on endiselt jõus ning kõigist varinguist taas võidukalt tõusnud. Bastille' vallutamise päev on endiselt rahvuse pidupäev, trikoloor lehvib

Ein schlechter Franzose. — Friedrich Sieburg. *Robespierre. Napoleon. Châteaubriand.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, 1967, S. 18–27.

vanumata aja tuultes ning Vabariigi tähtsad mehed nimetavad end pidulikul puhul uhkelt jakobiinide järeltulijaiks. Pole siis ka ime, et sa varjuriigi rannal rahutult ringi eksled, valmis loovutama kogu oma kallilt saavutatud hingerahu, saaks vaid päevakski tagasi pöörduda ellu, taas astuda Prantsuse Vabariigi pinnale.

Ära soovi seda, Maximilien, jää oma surmale truuks. Nad ei taha sust midagi teada, sa oleksid neile vaid riskiks kaelas. Jaa, olen veendunud, et nad su otsemaid taas kinni võtaksid, süüdi mõistaksid ning võimaluse korral uuesti hukkaksid. See pole sinu vabariik. See on hoopis midagi muud. Oled üksi, kurb vari. Sind pole unustatud, sinuga on juhtunud midagi veel hullemat, oled ära põlatud. Kahvatute surnute aplus, kes eluandva vere piisku ahmides ohvikivi ümber tunglevad, pole sinu vääriline. Sul jätkus julgust viimse hallaööni. Sa teadsid, et aeg-ajalt tuleb rahvast allutada lõpuni mõeldud idee halastamatusele, see on vajalik edasikestmise nimel. Sinus, kummaline prantslane, on vägevust, sest sinu poliitika oli sedavõrd idee, et tema rakendamisega kaasnes surm kui printsiip — kuid mitte üksnes nende surm, kes polnud su idee poolt, vaid ka su enese surm. Oleksid sa ellu jäänud, viiekümneaastaseks saanud, oma kindralite Buonaparte, Masséna, Pichegru, Lannes'i ja Bernadotte'iga pool maailma vallutanud, oleks su saatus olnud pigem seiklus. Kuid sa hukkusid noorelt, otsekui omaenese idee lõiketera all.

Teised hüüavad: "Robespierre, see on õudus, see on giljotiin!" Nii see on, kuid kas ei peaks lisama, et õuduse võttis ta päevakorda üheaegselt voorusega, õigemini just viimase pärast, ning et tema türannia oli vaieldamatult katse sundida Prantsusmaale peale vabadust? Ealeski pole poliitiline elu kulgenud säärase sirgjoonelisusega, isegi mitte Cromwelli ajal, kes suri õige mehena ja alles pärast oma surma hukka mõisteti. Iga soov rajada

paradiis maa peale lämbub verre. Kuis nägi välja Robespierre'i paradiis? "Tahame säärast asjade korda," ütleb ta, "kus kõik madalad ning julmad kired on taltsutatud, kõik head ning üllad kired seaduse toel äratatud; kus auahnus kajastuks soovis pälvida kuulsust ning teenida isamaad; kus erinevused sünnivad vaid võrdsusest endast; kus kodanik on allutatud seaduse kaitsjale, seaduse kaitsja rahvale ning rahvas õiglusele; kus isamaa tagab iga indiviidi heaolu ja iga indiviid tunneb uhkusega rõõmu isamaa edu ja kuulsuse üle; kus vajaduse ajal pälvida suure rahva austus ning lakkamatult üksteisega vabariiklikke tundeid jagades saab suuremaks iga hing; kus kunstid on vabaduse ehteiks ja vabadus nad vääristab, kus kauplemine on ehteks avalikule rikkusele, mitte aga üksnes mõnede kodade tohutule priiskamisele. Me tahame oma maal asendada egoismi kõlblusega, au aususega, tavad põhimõtetega, meeldivuse kohustusega, moe türannia mõistuse ülemvõimuga, põlguse ebaõnne vastu põlgusega pahede vastu, jultumuse uhkusega, edevuse hingesuurusega, rahaarmastuse kuulsusearmastusega, hea seltskonna heade inimestega, esteeditsemise geniaalsusega, sära tõega, himuruse nuhtlused õnne lum-maga, armastusväärse, frivoolse ning raiskuläinud rahva üllameelse, tugeva ning õnneliku rahvaga."

Mis too Äraostmatu seal kategoorilistes väljendites kirja on pannud, on ju esmapilgul puhas idüll, rahumeelne ühendus võrdsusele rajatud voorusega. Seda pilti pole ta ealeski muutnud, liiatigi siis reetnud, kuid püüd seda teostada viis ta otseteed terrorismi. Kas ei heias-tu mõõgatera välkumine üksi tema ütlusest, et "tavad tuleb asendada põhimõtetega"! Selles näiliselt süütus maksimimis peitub kohustuslikkus, mis kohutab. Maha tavad, et vabariik saaks oma põhimõtted maksma panna! Vabadus isiklikule eluviisile saab seega oma esimese hoobi. Pealegi pole ju usutav, et see Rousseault päritud

voorusepõhimõtte rakendamine piirduks vaid üksikini-mesega. Voorus on tema jaoks "avalik voorus". Ta ütleb selge sõnaga, et seda saab ainult "vaadelda seoses rahva ja valitsusega". Siit veel üks samm edasi ning "mis on rikutud, on kontrrevolutsiooniline". Ja viimaks, et kõik ära öelda — "revolutsioonija rahvalitsuse liikumapa-nevateks jõududeks on üheaegselt voorus ja terror".

Kui lühike on tee selle inimese mõtlemise õnnelikuks tegemise soovist verevalamiseni! Paradiisi vära-val seisab giljotiin. Miks? Sest Äraostmatu pole võimeline endale ette kujutama, et poliitika ei seisne mitte *teostumises*, vaid pidevas *pürgimises* õnnele. See, mis ühe hea poliitiku jaoks näib olevat kasulik, oleks Robespierre'i silmis edev. Poliitik hoiab inimesest eemale, seepärast jääb igasugune "inimlik" poliitika poolikuks. Prohvet, pühak, religioonirajaja väljub inimliku elu piiridest ning ohverdab nii iseenda kui teised. Nii saab humanistina alustanud Robespierre'ist sellel lühikesel teekonnal riigipöörajana ebainimlikkuse sümbol. Selleks et kõlbluse võidule kaasa aidata, tühistab ta kõlblusnormid. Selleks et täide viia inimkonna idee, muudab ta Prantsusmaal kehtetuks inimlikud väärtused.

Rousseau "ühiskondliku lepingu" loojana polnud ei keegi muu kui usklik kirikuta, ning Robespierre ei keegi muu kui too ainus mees, kes proovis seda ühiskondlikku lepingut ellu viia! Nii nagu Genfi veidrik võis "üldsuse tahte" ära arvata üksnes sellises hingeseisundis, mis äravahetamiseni näib sarnanevat jumaliku armuga, nii jõudis ka Äraostmatu arusaamisele oma jumalast — Rahvast, ja mitte koos rahvaga elava inimese vaevarikka kogemuse kaudu, vaid tänu mingit laadi ilmutusele. Masse ei armastanud ta kunagi ega saanud need talle ka kunagi südamelähedaseks. Kuid rahvast käsitas ta kui väljamõeldud printsiipi ning tegutses kogu oma viieaastase poliitilise karjääri jooksul seda rangelt silmas pida-

des. See, mida tema tahtis, oli õigupoolest teokraatia, jumalaks seal pidi aga olema rahvas — nii nagu tema seda ette kujutas. See, et ta märterlikus andumuses oma õpetusele suutis ühitada õiguserikkumised ning koguni kuriteod kangelas- ja vägitegudega, et ta seda tegema pidi, oli selle demokraatliku müstika tagajärg, mis seisnes rahva tahte jumalikustamises, tahte, mida üksnes tema uskus teadvat. Ta häbi on ühtaegu ta kiituseks, ta ei teinud midagi maisest lõbust või omakasupüüdlikel ajendeil, kuid oma uue jumaluse ülempreestrina ei kohkunud ta ka millegi ees tagasi.

Sõna “riik” tuleb Robespierre’i mõtteavaldustes üksnes harva ette, sellegipoolest võib pidada riigiõigust tema tegutsemise ajendiks või vähemalt sellele viidata. Ta nõudis täielikku lahtiütlemist isiklikust õnnetatluusest, et maksuma panna “üldine tahe”, ideaalse ühiskonnakorra moodapääsmatu põhialus Rousseau järgi; selle tagajärjel muutus vabariik lühikese aja jooksul pimedaks türmiiks, pilgeni täis heade kodanike ohkeid ning lurjuste irvitamist. Seadusest sai sedavõrd lõplik väärjumal, et seadusi rikuti pidevalt ning asendati uutega. Seaduserikkumiseks piisas seaduse jõuga dekreedist. Robespierre ei tegutsenud kunagi illegaalselt, kuid ta kuritarvitas seadusi sel moel, et need ei kaitsnud mitte enam inimesi, vaid üksnes väärjumalaid. Et ta ise oli seaduste valitseja, oli tema võimuses viia iga õiguserikkumine, iga kallaletung inimesele ning tema õigustele kohe seaduse vormi. Lähtunud “inimõigustest”, jõudis ta peagi “rahva tahteni”. Nende kahe pooluse, inimese ja rahva vahel leiabki aset Robespierre’i võitlus oma vastaste ning ümbritseva maailmaga. Oli ta hea või kuri? Ta oli järjekindel.

Prantsuse revolutsioon oli edukas, kui võitlus käis inimese eest. Ja kaotas siis, kui asi hakkas keerlema rahva mõiste ümber. Ta oli igas mõttes inimlik, seni-

kaua kui juhtpositsioonile asus Robespierre, kes muutis ta ebainimlikuks ning vooruslikuks. Liberalismi mõjuvõimsad ideed, mis lähtusid revolutsioonist ning millest on läbi imbunud kogu moodne tsivilisatsioon, pole tema teene. Žirondiinid, Danton, isegi pööbellik ateist Hébert, kuigi Robespierre'i poolt hukatud, on vaevata elanud temast vaimselt kauem. 10. termidooril vabaks jäänud koha hõivasid nende hukatute varjud nii kaljukindlalt, et isegi Napoleon ei söandanud neid sealt tõugata. Tänapäeval uhkuse või vastumeelsusega Suure Revolutsiooni pärandiks nimetatu pole pärit Robespierre'ilt ega tema jüngrilt Saint-Justilt, see on ilmnenu al Robespierre'i poliitilise ja maailmavaatelise panuse hoolika eemaldamise teel. Tema eelkäijatele oli terror rahvusliku kaitse koostisosaks, talle oli see avaliku voo ruse atribuudiks, tollega ühtlasi lahutamatu seotud. Kui seal oli giljotiin enesekaitseks, siis siin poliitiliseks vahendiks. Robespierre'i suurusest kuulub rahvaliku revolutsiooni ja kaasaja klassikalisse pärandisse sama vähe kui tema viletsusestki.

Prantsusmaa valik on tehtud. Kolmas Vabariik langetas otsuse Robespierre'i vastu. Temale pole ausammast Prantsusmaa ühelgi avalikul väljakul, samal ajal kui Dantoni mälestust on jäädvustamas hulk raidkujud. Alles on veel ruumid Rue St. Honoré majas nr 398, kus Äraostmatu elas, kuid pole ühtegi mälestustahvli meenutamaks seda, et siin tuksus kolm aastat Vabariigi süda. Seevastu avas peaminister Clemenceau 1908. aastal pidulikult mälestustahvli ühel majal Choisy, kus Danton oli elanud vaid mõne kuu. Robespierre'i imetletakse, uuritakse, kuid ei austata. Ta rikkus vabariikliku Prantsusmaa eluseadust; olles küll demokraat, polnud ta liberaal. Eelkõige polnud ta humaanne. Moodne Prantsusmaa ei andesta talle ei seaduserikkumisi ega seadusefanatismi. Talle ei anta andeks seda, et ta sea-

duse niihästi printsiiibina kui ka tegelikkuses inimesest kõrgemale seadis ning seeläbi inimesele pidevalt ülekohtu tegi. Alatine kokkuleppelisus riigiõiguse ja inimliku turvalisuse vahel, milles seisnebki moodsa prantslasliku riigijuhtimise olemus, on veel kuidagi ühendatav 1793. aasta terroriga, kuid mitte enam 1794. aasta süstemaatilise verevalamisega.

Prantslased, kes end täna ülalt tribüünidelt kuulutavad uhkusega, käsi südamel, jakobiinide järeltulijaiks ning revolutsiooni pärijaiks, ei mõtle Robespierre'i demokraatlikule müstikale, vaid Dantoni kompromislikule, kuid mahlakale inimlikkusele. See oli täisverd elukunstnik, kes nii mõnelegi asjale läbi sõrmede vaatas ning kelle lõvihääl rahvast relvile kutsus, too aga askeet, kes elumõnused ja õdusaid asjatoimetusi vihkas ning oma kalgis jutluses üle rahvahulga peade õnne välistavat voorust taga nõudis. Jaa, Danton oli õnn, Robespierre seadus. Kes elu ei armasta, ei saa ka täisealist ning vaba rahvast valitseda, kes ei usu headusesse inimeses ega raja iga avalikku abinõu sellele optimismile, see ei suuda ka säilitada vajalikku tasakaalu indiviidi ja riigi vahel — see on prantsuse põhimõte, millele Robespierre'i mälestus ohvriks langeb.

Prantslaslikus mõttes polnudki ta mingi poliitik, vaid ebaõnnestunud preester, kes objektile "Prantsusmaa" katsetas Rousseau religiooni ning kes oleks oma õpetuse proovilepanekuks maha rajunud eranditult kõik pead, kui teda poleks takistatud. Rahva tahe! Moodne Prantsuse poliitik uurib seda, konstateerib, juhib pidevalt kõrvale, seejuures hetkekski kaotamata kehalist kontakti üksikvalijaga, kelle kätt ta surub, kellele õlale patsutab, samas kui Araostmatu seda tahet proklameeris, kuulutas ning peale sundis. "Rahvas tahab alati head, kuid mitte alati ei näe ta seda," ütles ta, sest oli veendunud, et tema seda head näeb, seega paremini

rahva tahetki tunneb kui rahvas ise. Ealeski ei ühinenud ta massiga, ealeski ei kõnelnud ta temale. Sadakond jakobiinlaste klubi kuulajat, kelle ette ta väsimatult ilmus, olid ikka ühed ja samad, ka Konvendi tribüünidel oli oma kindel publik, kelle põhiosa moodustas muuseas klubi liikmeskond. Kehaline kontakt oli talle vastu-meelt, ta vältis kätlemist. Ta tundis vaid kahte kohta, kus tuli seista silmitsi avalikkusega, need olid tema kirjutuslaud ja tribüün. Mõlemal juhul oli ta rahvahulgast ja tegelikkusest hoolikalt eraldatud.

Tavade asemele põhimõtted — nii kõlas tema nõue. Mis tähendus võib sel olla kaasajale, kus kogu avalik elu oli rajatud tavadele! Kas pole kogu inimese olemasolu üksnes pelk tava, armas ning meeldiv koguni? Tema nõudes kõlab hävitav põlgus elumõnude vastu, mille siuks ongi ju tavade jaatamine, neile täieliku voli andmine. Mis tähtsust saabki olla tänase Prantsusmaa jaoks mehel, kes siin ilmas midagi muud peale oma filosoofia ei armastanud, isegi mitte naisi ega raha, kes põlgas omandit, hoidus eemale varandusest ega ihalenud ealeski mai-seid hüvesid! Kindlasti nõuab Prantsusmaa veel täna-gi taga võrdsust, siiski ilmse antipaatiaga kõikvõimalike liialduste vastu. Robespierre oli seda siiski põhimõtte pärast. Ta ei peljanud massi seast silma paista, ei, ta koguni laitis maha kõik taotlused välist elu uniformeeri-da. Ta ei loobunud kunagi oma elegantsest ülikonnast, puuderdatud soengust, vanamoodsast patsist. Punase mütsiga pidas ta raugematut võitlust, inimesed, kes käisid ringi rõhutatult revolutsioonilises riietuses, äratasid temas üksnes umbusaldust, mida ta ka ei varjanud.

Kui Prantsusmaa ta täna kõrvale heidab, siis sünnib see arvatavasti tundest, et kogu tema olemuses on midagi ebaprantslaslikku, mistõttu ta endast pigem kõrvalekallet kui reeglit kujutab. Revolutsioon lõi küll rahvuse mõiste ning kinkis seega Prantsusmaale väärtusliku või-

maluse olla ühtaegu natsionalistlik ja humaanne, kuid see Rousseau õpilane ei lisanud rahvuse mõistele enam midagi olulist omalt poolt, pigem ta võib-olla kitsendas seda. Sõda, mille žironidiinid sundisid kuningale peale, on otsekui moodsa vallutussõja ideaalvorm. "Individaalse vabaduse ristsõjaks" nimetas seda joovastunult Brissot, sõja kirglik eestvõitleja. Ehtprantslaslik hüüdlause, mis väljendab rahulolu selle üle, et on võimalik midagi niisugust korda saata, mis on ühtaegu reaalpoliitiline ja idealistlik, mis ühtaegu suurendab võimu ning edendab humaansusideed. Brissot seab Prantsuse välispoliitika inimkonna teenistusse — või kui soovite, ka vastupidi. Prantsusmaa löögijõud, tema poliitiline koht maailmas rajaneb veel praegugi mõttelaadil, millest juhindudes Brissot kutsus üles sõjale ja Danton jutlustas *levée en masse*'i (umb. "massilist likvideerimist"). Robespierre oli sõja vastu, koguni soldatite vastu, ning algusest peale eitas ta kategooriliselt mõtet, nagu oleks Prantsusmaal täita maailmas missioon, mida saaks ära kasutada poliitilise võimu suurendamiseks.

Vastandina moodsale prantsuse elujaatusele, mis alles viimasel hetkel on valmis kogukonnale tagasihoidlikku ohvrit tooma ning muus osas ei pea end ta võlglasteks, ei väsi too lepitamatu müstik nõudmast iga üksikisiku loobumist oma õigustest ühiskonna kasuks. Kui tänapäevainimesele on vabadus hüveks, mis tal võimaldab tabada ülimat isiklikku õnne, kui ta seejuures ei kahjusta oma ligimest, siis 1794. aasta fanaatik tunnistas üksnes "vabaduse despotismi", tembeldades iga isikliku heaolupüüde asotsiaalseks, kuni pole veel teostunud täiuslik ühiskond. Ühelt poolt usk asjade loomulikkule kulgu ning pikaldasse, aga kindlasse jõudude mängu, teiselt poolt diktaatori vahelesegamine, kes ainsana usub teadvat "üldist tahet", kes on veendunud, et inimesi tuleb sundida omaks võtma õnne, mis pole vormitud nen-

de mugavate nõrkuste eeskujul, vaid "avaliku vooruse" põhimõttel.

Ehkki Prantsusmaa mõistab kahtlemata vahet teha giljotineeritute ning Moskva jõe lahinguväljadel langenute vere vahel — sest Napoleoni sõnavarasse kuulus "au", millest Robespierre ühemõtteliselt loobus —, siis ometi muudab see mõlema nähtuse puhul kasutamiskõlbmatuks sama idee, nimelt diktatuuri. Seejuures ei ole valitsevaks mitte niivõrd juurdunud vastumeelsus otseselt *pouvoir personnel*'i (isikliku võimu) vastu, kuivõrd vastumeelsus jõu kasutamise vastu üksikisiku suhtes, selleks et sundida teda kõige suuremaks ohvriks: muutma elutunnetust, niisiis ka eluviisi. Napoleon, kes alustas ju Rousseau õpilase ja Robespierre'i pooldajana, hoidis hinges osalt küll sotsiaalset ja ühiskonnasõbralikku, teisalt aga moodsas mõttes riigivaenulikku prantslaste iseloomu sel moel, et tahtis neile peale suruda piiritult kangelaslikku meelsust, püüdis neid kaasata täidesaatva võimu seadustamisse kui "rahva tahte" väljendajaid, samas aga hoida neid eemal seadusandvast tööst. Prantslane soovib aga täpipealt vastupidist. Ülemaile on ta valmis üksnes sel määral austust avaldama — kes muu kui rahvas seda teha saabki, kui see just mitte jumalikku päritolu pole —, kuivõrd neil just vaja, et maad nagu kord ja kohus valitseda, ent mitte sel määral, et nad võiksid nõuda rahu ajal kodanikult ohvrit või koguni enesesalgamist. Seni kui ülemkond on nõrk ning talle osutatakse lugupidamist vaid igal üksikjuhul, nii-öelda volituse kujul, ei saa ta ka Prantsusmaad endast kõrgemale seada ja nõuda individilt seesugust suhtumist või tegutsemist, mis segaks tema eraelu. Prantsusmaal tähendab hirm diktatuuri ees hirmu kaotada turvalisus, ent ka hirmu kaotada prantsuse isiksus. Ustavust traditsioonidele, mis hoolimata nii 1794. aasta prohvetitest kui ka 1812. aasta kangelastest endiselt päevakorda jäi,

ei tohi sealt palja loiduse või egoismi pähe maha võtta, sest seegi on märk rahvusliku olemuse väärtuslikemate joonte ühtsusest. Sisemine kindlus, millega Prantsusmaa heidab kõrvale oma ajaloo suured, kuid segased ilmingud, selleks et segamatult nautida oma eluvormi, on kindlasti üksnes niikaua mõjus, kuni ta suudab röömsal meelel taluda neid rumalaid ning häbistavaid vahejuhtumeid, mis kaasnevad selle eluvormi pahupoolega.

Viimati polnudki siis Robespierre muud kui vaid halb prantslane? Tõsi on, et ta enam midagi olulist ei lisanud revolutsiooni heisatud, tolle loodud patriotismile. Tema tegelik võimutäius sai alguse kuninga pea maharaiumisega jaanuaris 1793 ning vältas üheksateist kuud. Selle aja jooksul ei kogenud sõna "rahvus" maailmine sisu enam mingit uut tõusulainet. Otse vastupidi, kui Dantoni hukkumiseni võis veel iga vabariiklikult meelestatud prantslast pidada patrioodiks, siis Surematu suus muutus see väljend säärase sekti märgusõnaks, kuhu üksnes temal oli voli prantslasi lubada. Patriotism, mis särava punase tähena oli süttinud Euroopa kohale, oli seks ajaks, kui algas hirmuvalitsuse viimane aasta, juba jätnud oma jälje Prantsusmaale. Pärast diktaatori kukutamist võis seda veel kohata üksnes sõjaväeüksustes, kus noor Buonaparte sellest kirglikult kinni haaras. Patriot, see polnud enam marseljeesimees, kes uljalt lippu kõrgel hoides näitab ülejäänud Euroopale, mida suudab üks tõeline prantslane — Robespierre'i silmis oli ta Rousseau kiriku väljavalitu, alandlik ning järjekindel "rahva tahte" valitseja, ja üksnes selle kiriku paavstile, nimelt Robespierre'ile endale, oli teada selle tahte tegelik sisu. Tema vaenlaste silmis oli aga patrioot lihtsalt üks jõhker tüüp pikkades pükstes, kolmevärvilise, püstoleist pikitud vööga, nõjatumas giljotiinile, punane müts peas ja röövitud vara taskus. Kui revolutsioon muutus üha enam jakobiinlaste klubisse koondunud sekti eraas-

jaks, tuhmus ka patriotismi rahvuslik kõla ning kogus jõudu jakobiinlaste erandlikkus, tõlgendatagu seda siis demokraatliku müstika või pööbli diktatuurina.

Kuninga verega kinnitas rahvus oma liitu ning andis maailmale õppetunni, mis pole täninigi ammendatud. Ühinemine rahvuseks sündis meelegeitliku teona, aga et rahvas end teisiti hädast päästa ei suuda kui samal ajal sammuvõrra edasi liikudes, siis väljus ka Prantsusmaa oma paanikast tugevama ja suuremana. Võitlusse mindi ju programmita, rahvas marssis sellesse koletusse revolutsiooniseiklusesse täiesti pimedana, teadvusetult, pelga sooviga plats enda ümbert puhtaks lüüa, et vana režiimi vaevast vabaneda. Siis tuli edu, hämmastus omaenese jõust, niisiis ka vajadus midagi korda saata. Seisti otsekui õhutühjas ruumis, ning pärast vabaduse joobumuse maitsmist ilmnes tarvidus seda vabadust kasutada. Milline häbematus! Üksikisik uuris asjatult oma sisemust, kust Cromwell oli leidnud südametunnistusevabaduse. Peetav võitlus oli pigem filosoofiline kui religioosne, ja südametunnistuse häälest võis siin vaid vähe kasu olla.

Moraalijüngri ebapädevus tugevdas veelgi taasleitud rahvusliku tunde kaunist tähendust. Selles punktis oli Prantsusmaa kogu maailmale mõistetav ning veenev. Kuid Robespierre ei piirdunud ainult sellega. Tema ei piisanud sellest, et prantsuse rahvas oli endast teadlikuks saanud, et esimest korda ilmus võitlusväljale rahvas kui tegutsev ja suveräänne üksus. See, mida tema otsis, oli "rahvas iseeneses". Tema kindlalt suletud südames elas kõigutamatu veendumus, et ta on teel tõelisele rahvavõimule. Kui oleks ilmnenud, et tema filosoofia on poliitiliselt rakendatav — ega ta selles kahelnudki —, oleks saadud tõendus olnud tema silmis veenvam ning kõigutamatum ka kõige loogilisemast jumalatõestusest. Rahva kui sellise ees oli ta põlvili, kuid see rahvas ei

tarvitsenud olla ilmtingimata prantsuse rahvas. Tema poolt austatud ebajumal ei ammutanud oma pühadust mitte prantslusest, tema vägi ja armulikkus ei rajanenud mitte prantsuse olemuse saladusel ja erakordsusel, vaid oli pärit absoluutsest, väljaspool aega ja ruumi valitsevast filosoofilise tunnetuse sfäärist.

Viimaks oli halb prantslane koguni halb eurooplane? Vägagi tõenäoline, sest oli ju siiani kehtinud ainult üksainus, nimelt prantslaslik Euroopa nägemise ja tunnetamise viis. Juhul kui Suur Revolutsioon on tõesti kujundanud nii tänase Euroopa tsivilisatsiooni kui ka selle, mis teda moraalselt ja sotsiaalselt ühendab, siis oli "rahva iseeneses" prohvet tõepoolest halb eurooplane. Selle maailmajao omakasupüüdlik nõrkus oli talle niisama võõras kui tema lõbujanu ja ilusad kiredki, sest kõik need omadused pärinesid juba pooleldi väljajuuritud maailmakodanluselt, kelle vastu Robespierre'i parim kaitse oli giljotiin. Kuid kas ka mitte sellesama 1789. aastale tugineva Euroopa tänane halvatus pole pärit tollest liberalismist ning kas poleks just seepärast tarvilik üha uuesti uurida Prantsuse revolutsiooni, leppimata temaga niisama mõtlematult? Teatud mõttes pole ta ju veel läbi, tema areng pole veel lõppenud, ta ideevara pole veel arvatud ajaloo kivististe hulka. Inimene on vaba, selge see. Kuid milleks? Inimene on hea, kahtlemata. Kuid kas ta ka seda teab? Kogu võim lähtub rahvast, ses pole kahtlust. Aga kes on rahvas?

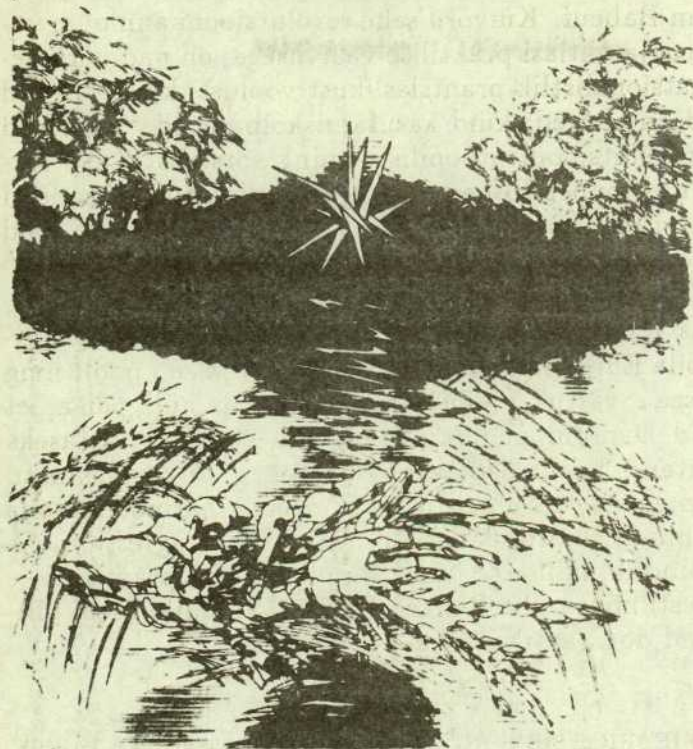
Prantsuse revolutsioon vabastas meid küll ebaõigluse kütkest, kuid suurendas ka meie kalduvust teha ülekohtu. Ta tõi meile vabaduse, ühtlasi võimaluse seda valesti kasutada. Sellist arengut ei saa küll Robespierre'i süüks panna, sest tema õpetus võrdsusest lämbus verre, ega toonud seda ka enam revolutsiooni pärijad päevavalgele. See, mis Prantsuse revolutsiooni vaimuna täna maailma valitseb, on ehk Condorcet, Brissot

või Danton, kuid ei ealeski Robespierre, Saint-Just, veel vähem Babeuf. Kuivõrd selle revolutsiooni annid on kaheldava ja ühtlasi praktilise väärtusega, on nad pärit tema natsionalistlik-prantslaslikust voolust; kuivõrd need annid on suured, kuid kasutamiskõlbmatud, tulenevad nad revolutsiooni utoopilisest ning sotsialistlikust etapist, mis lõppes Robespierre'iga ja mida tollal vaadeldi kui eksiteed või vähemalt kui arengu katkestust, kuid mis tegelikult osutus järsuks lõpuks.

Kas võib siis seega väita, et moodne Prantsusmaa, silmas pidades tema suurimat kriisi, mis ühtlasi kutsus esile Euroopa kriisi, astus välja Voltaire'i poolt ning Rousseau vastu? Vähemasti see peab küll paika, et ta end Dantoni pooldajaks ja Robespierre'i vastaseks kuulutas. Prantsusmaa on Danton. Ta on uskmatu ja humaanne, armunud ja teravmeelne, harmooniline ja distsiplineerimatu, patriootiline ja mugav, agressiivne ja kaastundlik, lühidalt, inimlik kuni enesehävitamiseni — ja täiesti nõutu ühe Robespierre'i ebainimlikkuseni piisutatud dogmaatika puhul.

FRIEDRICH SIEBURG (18. V 1893–19. VII 1964), saksa kirjanik, on eriti tunnustatud oma Prantsusmaa ajaloo aineliste biograafiatega, võrreldav mõneski suhtes Stefan Zweigi või André Maurois'ga. Pärit Vestfaalist, õppinud mitmes Saksa ülikoolis filosoofiat, ajalugu ja majandusteadust, võttis ta osa Esimesest maailmasõjast lendurina ja doktoreerus 1919. a. Ta on olnud vabakirjanik ja korrespondent Euroopa, Aafrika ja Aasia mail, pärast Teist maailmasõda mitme ajakirja toimetaja. Avaldanud luulet, jutustusi, reisikirjeldusi ja eriti esseid (*Jumal Prantsusmaal* (1929), *Must maagia* (1949), *Armastatud kaugus* (1952), *Rõõm allakäigust* (1954) jt); süa juurde ka Väike Prantsusmaa ajalugu (1953). Tema biograafiaist on olulised *Robespierre* (1936), *Napoleon* (1956), *Châteaubriand* (1959).

A. K.

Marje Üksine

CARL JA SIGISMUND

Carl Gustav Jung kohtub Sigmund Freudiga

Alo Jüriloo

I. BURGHÖLZLI

1905. aastal sai Jung kolmekümneaastaseks. Kuid ta oli juba kaugele jõudnud: ta oli psühhiaater ühes Euroopa parimas vaimuhaiglas Burghölzlis, Zürichi ülikooli eradotsent, meditsiinidoktor (väitekiri *Zur Psychologie und Pathologie sogenannter okkulter Phänomene*, 1902), õnnelikult abielus ja tütre isa.

“Freudi *Unenägude tõlgendamist* olin ma lugenud juba 1900. aastal,” kirjutab Jung hiljem oma mälestustes, “kuid siis panin ma selle raamatu kõrvale, sest ei suutnud veel seda täielikult haarata” (Jung 1963: 144). Ent töö psühhiaatrikliinikus — psühhiaatria oli ta tormakalt valinud eelkõige selles valdkonnas peituva subjektiivsuse tõttu — ei täitnud tema ootusi. Psühhiaatrid, tema kolleegid, polnud huvitatud mitte sellest, mis patsiendid neile rääkisid, vaid hoopis sellest, kuidas hõlpsamini panna diagnoosi, kirjeldada vaimuhaiguse sümptoome ja hoida korras oma pabereid. Selle

Ettekanne Carl Gustav Jungile pühendatud konverentsil
Tallinnas 17. oktoobril 1991. a.

vastu, mis vaimuhaigete peas õieti toimub, nad huvi ei tundnud.

Väitekirja kaitsmise järel oli Jung mõnda aega õpinud Pariisis Pierre Janet' juures, et siis naastes hakata tegelema millegi uuega — Wundti poolt kasutusele võetud assotsiatsiooniuringutega. Mõõtnud oma patsientide reaktsiooniga, hingamissagedust ja naha galvanilist reaktsiooni, leidis Jung, et patsientide mitte-teadlikud assotsiatsioonid mõjutavad nende reaktsioone erinevatele sõnadele, ning formuleeris oma esimese üldtuntuks saanud kontseptsiooni kompleksidest.

Oma uue töö taustal näisid Freudi ideed aga äkki üksteise järel oma kohtadele asetuvat — Jungi uuringud olid Freudi väljatõrjumisteooria esimeseks eksperimentaalseks tõestusmaterjaliks (Storr 1973: 18). Ja tõepoolest, kes võikski öelda, kas Freudil oli õigus või mitte, kui ta pole ise "teleskoobi sisse vaadanud" ehk ise psühhoanalüütilist meetodit proovinud.

Jungi eestvedamisel ja professor Bleureri heakskiidul sai Burghölzli kliinikust esimene välismaine keskus, kus rakendati psühhoanalüüsi ning Freudi ideesid tõsiselt võeti. Kui ilmus Jungi toimetatud raamat assotsiatsiooniuringutest (*Diagnostische Assoziationsstudien*, 1905), milles oli ka üks tema kirjutatud artikkel, kus ta avaldas poolehoidu Freudi teooriale ja lootust, et Freudi vabade assotsiatsioonide ja enda assotsiatiivset meetodit ühendades õnnestub psühhoanalüütilist ravi oluliselt lühendada, saatis ta ühe eksemplari Viini Freudile, kes oli aga juba jõudnud huvist asja vastu ise selle raamatu osta. Freudi lühikesest tänukirjast sai alguse seitse aastat kestnud tihe kirjavahetus kahe kolleegi, isa ja poja, kahe sõbra ja kahe vaenlase vahel.

Detsembris 1906, pärast Freudi 50. sünnipäeva ja Jungi *dementia praecox*'i raamatu ilmumist (*Über die Psychologie der Dementia Praecox: Ein Versuch*), mil-

les ta oli jälle asetanud Freudi ideed lapseea seksuaalsusest tõsise kahtluse alla, kirjutas ta Freudile: "Mul on tõesti kahju, et kõikidest inimestest just mina pean Teile selliseks nuhtluseks olema" (McGuire 1979: 51). Ta vabandas end viie väitega:

"1. Minu materjal on täiesti erinev Teie omast. Mina töötan harimatute vaimuhaigetega väga tagasihoidlikes tingimustes ja tagatipuks veel *dementia praecox*'i ebatavaliselt riikaliku materjaliga.

2. Minu kasvatus, minu miljöö ja minu teaduslik ettevalmistus on igal juhul olnud täiesti erinevad Teie omadest.

3. Minu kogemused on Teie omadega võrreldes ülimalt väikesed.

4. Psühhoanalüütilise ande poolest on nii kvantiteet kui kvaliteet selgesti Teie kasuks.

5. Isikliku kontakti puudumine Teiega on minu ettevalmistuses kahetsusväärne puudujääk, mille tähendust tuleks veel vaagida."

See Jungi kiri Freudile oli juba Poja kiri Vanale Tar-gale Mehele, Isale, keda ta oma lapsepõlves oli otsinud ja nüüd lõpuks leidnud, kuid mitte selleks, et pojana tema juurde minna, vaid selleks, et ainult teada, et 'ta on mul olemas'. Jung vajas Freudi oma isakompleksi rahustamiseks, Freud aga Jungi kui poega ja õpilast, kes oleks vaba juudi-identiteedist, ja kui Joosuat, kes võiks astuda sellele psühhiaatria Töötatud Maale, mida tema, Mooses, vaid kaugelt näha oli tohtinud. Seetõttu oli nende sõprus juba algusest peale rajatud palju hapramale pinnale, kui nad ise tunnistada tahtsid.

II. FREUD

Freudi lapsepõlv oli täiesti tavalise, normaalse, elava ja ekstraverteeritud poisi lapsepõlv. Kuid see oli ka täis väga keerulisi perekonnasuhteid ja piisavalt sünd-

musrikas, et kiirendada tema intellektuaalset arengut ning pakkuda huvi psühhoanalüütikuile (Jones 1961: 8). Freudi isa Jakob oli abiellunud kolmandat korda neljakümneaastaselt, ta oli kakskümmend aastat vanem oma noorest ja ilusast naisest ning tal oli esimesest abielust kaks poega, kellest esimene oli vanem tema uuest naisest. Nad elasid naabermajades ja isa vanema poja poeg John, kes oli Sigismundist aasta vanem, oli tema esimene mängukaaslane. Esimene suur sõprus ja kiindumus, esimesed erootilised mängud ja esimesed ägedad kahlused oma väikese "onuga", sõbra ja vaenlasega ühes isikus — seda koges Freud juba kaheaastaselt.

Kolmandal eluaastal, mil Freudi enese õpetuse järgi kujunevad kõige olulisemad isiksusejooned, rebiti ta lahsti oma esimesest lapsepõlvkodust, sõpradest ja väikelinna ümbritsenud metsadest, sest tema vanemad otsustasid kolida Freibergist Leipzigsisse ning sealt edasi Viini (Jones 1961: 13). Oma uue koduga kohanes Sigismund kiiresti, kuid mitte rongisõitudega — hiljem kannatas ta rongisõidufobia all, millest vabanes alles eneseanalüüsi käigus.

Freudi isa oli liberaalne, lahke ja kannatlik, kuid õiglane ning range mees. Perekonnas oli tema autoriteet vaidlustamatu. Ta oli juut, kuid juudi kombetalitustest ta suurt ei hoolinud ja lubas oma pojalt kasvada täiesti lahus kõigest, mis judaismi puutus (Gay 1988: 6). "Mu vanemad olid juudid ja ka mina ise olen juudiks jäänud," on ta hiljem vaid põgusalt maininud (Freud 1924: 7). Kuid tegelikult jäi tema juudi-identiteet teda painama kogu eluks. Vana Testament oli tema esimene raamat pärast lugemaõppimist ning Esimese Moosese raamatu Joosep, Jaakobi poeg, kes tõusis juudi karjapoisist Egiptuse valitsejaks, oli tema esimene suur eeskuju ja tema lapsepõlve keskne mütoloogiline kangeline (McGrath 1986: 30).

Isa Jakob, kes oli küllalt vana, et olla Sigismundile vanaisaks, oli ka tema esimene rivaal võistluses oma noore, kauni, kirgliku ja uhke ema armastuse pärast. Nelikümmend aastat hiljem, oma eneseanalüüsi ajal, mainis ta kord sõbrale Fleissile, et neljandal eluaastal, kui ta perekond oli reisinud rongiga Leipzigist Viini, oli tema libiido oma ema suhtes ärganud — ta oli märganud teda esimest korda *nuda* (s.t alasti — veel ei tihanud ta siiski kasutada muud kui ladinakeelset sõna). Tal polnud põhjust oma edus kahelda — kui ta oli olnud pooleteiseaastane, oli ta soovinud oma pooleaastase väikevenna Juliuse surma, kes oli teine laps perekonnas ja seega vihatud vaenlane võistluses ema tähelepanu ja ema piima pärast. See soov oli täide läinud — väikevend jäi ootamatult sooletõppe ja suri. Ent isa oli märksa viisam, elas kaheksakümneaastaseks ning Freud jõudis sihile alles pärast tema surma. Freud nimetas seda hiljem koguni oma elu tähtsaimaks sündmuseks (mis sai alguseks tema keskea kriisile, nii nagu Jungi lahkulöömine Freud-isast sai alguseks Jungi keskea kriisile), mille järel ta hakkas tegelema eneseanalüüsiga vaevavatest ärevus- ja meelemasendushoogudest vabanemiseks. Tema ema kuulus nüüd talle ning edaspidi kujunes pühapäevane külaskäik ema juurde traditsiooniks. Kuid see ei toonud talle enam rõõmu. Palju aastaid oli möödunud, eneseanalüüs oli lapsepõlvesoovid lõpuks teadvusesse toonud, ta oli abiellunud ja korraliku juudi isa kombel kuus last saanud, kuid emakompleks jäigi tal lõpuni lahendamata ning tema eneseanalüüs oidipaalsele arenguastmele pidama. (Gay 1988: 505; Barron et al. 1991: 150–151.) Naine jäi Freudile saladuslikuks ja seletamatuks, Tumedaks Kontinendiks lõpuni.

Peale ema oli kahe ja poole aastasel Sigismundil veel üks väga lähedane ja tema arengus oluline naisterahvas — tema hoidja, vana ja inetu tšehhitar. See oli sügavalt

usklik naisterahvas, katoliiklane, kes käis poisiga kirikus ja andis talle ka esimesed teadmised selle kohta, "kust lapsed tulevad" (Gay 1988: 7). Sigismund oli temasse väga kiindunud ja kui ta varguse pärast vanglasse viidi, jäi temast poisile aastateks mingi kummaline igatus. See vana naine oli talle palju tähendanud, peaaegu niisama palju kui tema noor ja ilus ema. Just nagu mitmel teisel tema elus hiljem olulist rolli mänginud isikul (Leonardo da Vincil, Moosesel ja Oidipusel), oli Freudil lapsepõlves kaks ema.

Kaheaastaselt tegi Freud veel üsna tihti voodisse, mille eest karistas teda isa, mitte kunagi ema. Ent uretraalerootika haaras teda veel palju hiljemgi, ja nagu Jung on ühes intervjuus märkinud, lõppes Freudi allatõlgemine alles noorukieas (Roazen 1975: 37). Ühest väga olulisest seigast on ta ise *Unenägude tõlgendamises* jutustanud: kui ta oli seitsme- või kaheksa-aastane, oli ta kord õhtul läinud vanemate magamistuppa ja seal nende nähes pörandale urineerinud. Isa oli selle peale temaga tõrelnud ning üks isa lause sööbis igaveseks tema mälu: "Sellest poisist ei tule kunagi midagi" (Freud 1900: 216). Isa selline ütlemine haavas Sigismundi auahrust väga rängalt ning andis põhjust üha uuesti korduvatele unenägudele oma saavutustest ja kordaminekutest, mis tavaliselt lõppesid raugastunud, pimedada ja abitud isa urineerimisega oma poja silmade all tema poolt ulatatud siibrisse. Nii tõestas ta oma fantaasias isale ikka ja jälle, et on siiski kellekski saanud, ja maksis samas talle ka kätte.

Freudi enese kirjeldatud urineerimisstseen annab meile üsna kindla pidepunkti ühe tema isiksusejoone kujunemise mõistmiseks. Tõlgendusi ei pea kaugelt otsima: Freud on ise kirjutanud, et "lapsepõlves kusepidamatuse all kannatanud inimeste põletav auahnus on meile hästi tuntud" (Freud 1908: 175); ta pidas õist al-

lategemist masturbatsiooni ekvivalendiks lapseas ning seostas uretraalerotismi fallosefaasiga. Uretraal- ja falliline erotism on omavahel aga väga lähedalt seotud: sel perioodil usub laps, et lapsi tehakse nii, et mees urineerib naise sisse (Laplanche, Pontalis 1973: 479). Hiilimist vanemate magamistuppa võib niisiis pidada Sigismundi seksuaalse uudishimu rahuldamiseks — mida nad seal teevad? — ja põrandale urineerimist nii ejakulatsiooniks kui ka Karl Abrahami sõnul oma omnipotentse suuruse ja võimutunde demonstreerimiseks otse vanemate silme all (Abraham 1953: 322). Freudi lapsepõlve uurinud Marianne Krüll on leidnud, et seda urineerimisstseeni ning mitmeid hilisemaid unenägusid analüüsid võib öelda, et “urineerimiseks” moonutas Freud tegelikult oma lapsepõlve sagedase masturbeerimise (Krüll 1986: 112). Sel juhul muutub meile isa reaktsioon (“Sellest poisist ei tule kunagi midagi!”) veelgi mõistetavamaks, nagu ka Freudi masturbeerimise (“urineerimise”) seos tema auahnuse ja teadmishimuga.

Freudi sündmuste- ja erootikarikas lapsepõlv andis talle juba väga vara kogemusi suurtest inimlikest probleemidest: sünnist ja surmast, vihkamisest ja armastusest. Mälestus oma varalahkunud väikevennast ning lapsepõlvesõbrast Johnist määras tema enda sõnul ära kõik selle, mis oli tema edasistes inimsuhetes neurootilist või mis oli sügavat. Iha oma kauni ema järele ja tugev armukadedus isa ning oma poolvenna Philippi vastu (keda Sigismund kahtlustas mingil talle tundmatul viisil olevat segatud oma õe Anna sündimisse ema kõhust), seksuaalne uudishimu ja masturbeerimine olid tema lapsepõlves üsna olulise tähendusega. Ning ilmselt me ei eksi, kui peame tema hilisemat tohutut teadmisanu ja auahnust edukalt sublimeerituks just ta lapsea põletavast seksuaalsest uudishimust ja suhetest ema ja isaga, s.o suhetest, mida ta täiskasvanuna Oidipuse komplek-

siks nimetama hakkas. "Ilmselt seisnes tema loomuse tuum ja saladus selles, et pärast lapsepõlves tärganud seksuaalset uudishimu suutis ta suurema osa oma libiidost teadmisjauks sublimeerida," nagu ta hiljem ise Leonardo da Vinci kohta kirjutas (Freud 1910: 80–81).

III. JUNG

Carl Gustav Jung oli Paul ja Emilie Jungi teine laps, kuid tema lapsepõlv möödus üksinduses, sest kaks aastat varem sündinud Paul oli elanud vaid mõne päeva ja õde Johanna Gertrud sündis alles siis, kui Carl oli juba üheksa-aastane. Kui Carl oli pooleaastane, kolisid tema vanemad Laufenisse Zürichi kantonis. Sealt pärinevad ka tema esimesed mälestused soojast heledast päikesest, kaugetest mäetippudest ja kirjeldamatust heaolu- ja harmooniatundest, mida me vaid lapsepõlves kogeda saame (Jung 1963: 21). Maaelu oli rahulik ja lihtne, suhtumine sellistesse inimlikesse nähtustesse nagu sünn, surm ja seks hoopis lihtsam ja loomulikum kui linnas ning külarahva huvi kõige müstilise ja irratsionaalse ning äsja moodi läinud parapsühholoogia vastu suur ja varjamatu.

Jungi pastorist isa oli tagasihoidlik ja kannatlik, kuid nõrk ja tahtejõuetu mees. Ta oli õppinud keeli ning soovinud saada keeleteadlaseks, kuid temast sai vaid lihtne külapastor ning ta ei jõudnud kuidagi oma kuulsa isa, arstiteaduse professori ja perekonnamuüdi järgi Goethe sohilapse Carl Gustav Jungi kõrvale.

Jungi ema oli pärit sügavalt usklikust perekonnast, ta oli heasüdamlik, paks ja soe naisterahvas, kes tegi hästi süüa ning armastas palju lobiseda. Kuid tal oli ka teine, sünge ja võimuka meediumi pale, mis küll harva, aga seda ootamatult ja võikamalt välja tuli. Oma mälestustes on Jung hiljem kirjutanud, et sellistel hetkedel rääkis ta otsekui iseendaga, kuid kõik, mis ta üt-

les, oli suunatud pojale ja tabas teda kõige sügavama hingepõhjani nii, et ta jahmunult vait jäi (Jung 1963: 58). Öösiti magas Jung isa toas, kuid mäletas, et oli hirmuga ka läbi ukse tajunud neid kurje ja ähvardavaid laineid, mis temani ema toast ulatusid. Jungi emal oli märksa võimukam ja juhtivam roll perekonnas kui isal ning nad tülitsesid omavahel üsna tihti.

Kui pöördume korraks tagasi Freudi juurde, siis leiame, et Freudi ema oli hoopis teistsugune: soe ja hell, isa aga range ning oma kodus vaieldamatu autoriteet. See tõttu pole ka ime, et Freudi psühhoanalüüs on isa-tüüpi, mehelik psühholoogia, milles on oluline koht südame-tunnistusel, kohusetundel ja hirmul karistuse ees. Freudi superego on kindlasti rohkem mehelik kui naiselik. Jungi analüütiline psühholoogia on aga ema-tüüpi, naiselik õpetus, milles on tähtsal kohal kujutlused naisest kui kaitsjast ja hoidjast, ent ka naisest kui hävitajast ja lõhkujast (Storr 1973: 2). Need kontseptsioonid tõi Melanie Klein hiljem ka psühhoanalüüsi teooriasse. Jungi huvitas superego vähe ning kord seadis ta selle mõiste otstarbekuse koguni kahtluse alla. Märksa rohkem huvitas teda isiksuse areng, individuaatsioon ning lapse paratamatu eraldumine emast oma arengu käigus.

Kui Jung oli kolmeaastane, leidis tema elus aset sündmus, millest on üsna vähe teada, kuid mida tema edasise arengukäigu jaoks võib pidada üsna oluliseks. Arvatavasti seoses raskustega abielus viibis tema ema mitu kuud ravil sanatooriumis ja poeg jäi oma vanatüdrukust tädi hoida. Carl elas seda lahusolekut väga raskelt üle ning tal tekkis koguni laialdane ekseem, nahahaigus, mille põhjuseks on suuresti psüühilised läbielamised (Wehr 1988: 12). "Sellest ajast peale hakkasin ma alati umbusaldust tundma, kui "armastusest" räägiti" (Jung 1963: 23).

See Carli sunnitud lahusolek oma emast oli süm-

biootiliste sidemete ja lapse kõige olulisemate objekti-
suhete järsk katkemine arenguperioodil, mil ema tähendab
lapse jaoks veel peaaegu kogu maailma ja mil laps näeb
ennast maailmas veel ainult läbi oma ema silmade. Lapse
omnipotentne eneseusaldus on aga selleks ajaks juba
taandunud ning seetõttu on ta eriti kergesti haavatav.
Võib oletada, et sellest lapsepõlvetraumast kujuneski
hiljem Jungi ambivalentne suhtumine oma emasse ja
umbusk naistesse üldse ning ilmselt ka tema ülitundlikkus
ja ebataoline intuitsioon, võime peegeldada ja võtta
enese sisse palju sügavamalt ümbritsevat maailma
(Suurvee 1991: 18) ja tajuda seda okeaanilist ja kosmogoonilist
tunnet, seda ürgset, müüte loovat vaimset reservuaari,
mida ta hiljem kollektiivseks mitteteadvuseks nimetama
hakkas. Nii tema hilisemad neurootilised ja isegi psühholoogilised
kriisid kui ka tema huvi kõige üleloomuliku, müstilise ja
irratsionaalse vastu sai alguse just sellest libidinoosete
sidemete äkilisest katkemisest ning ümberpöördu-
misest ta kolmandal eluaastal.

Kui Freudi lapsepõlv oli tulvil ihasid, erootikat ja
keerulisi inimsuhteid, siis Jungi lapsepõlv oli tulvil üksindust,
salapära ja fantaasiaid. Teda paelus loodus ja eriti vesi,
vee juurest mängimast oli teda peaaegu võimatu eemale
tirida. Sellest ajast kinnistus tema peas ka mõte, et ta
peab kindlasti vee ääres elama. Kuid vesi pakkus talle ka
hoopis teistsuguseid kogemusi: kord nägi ta, kuidas kalurid
tõmbasid järvest välja uppunud mehe surnukeha. Vaatepilt
alles hiljuti külas vastu tulnud mehe matustest, mida tema
enda isa korraldas, oli Carlile esimeseks teadvustatud
hingetraumaks. Jeesus, kellest isa oli talle nii palju
rääkinud, ei olnudki enam see endine, suur, hea ja kõike
mõistev olend, vaid ta oli mingil salapärasel viisil seotud
nende süngete, musta riietatud meestega, kes musta kasti
kallal askeldasid (Jung 1963: 24).

Oma koduse õhkkonna tõttu puutus Jung religioonia kokku pidevalt ja juba väga varakult. Üks lapsepõlveunenägu jäi talle meelde igaveseks: ta nägi, et on ilus suvine päev ja Jumal istub oma kullast troonil otse Baseli katedraali kohal. Siis aga kukkus äkki trooni alt midagi suurt ja rasket alla katedraali peale ja lõhkus ära selle katuse ning seinad — Jumal oli katedraali peale roojanud (Wehr 1988: 33). Kuid enda imestuseks leidis Carl, et selline jumalateotus ei toonudki kaasa süütunnet ega vajadust Jumalalt andeks paluda, hoopis vastupidi, ta tundis õnne-, mõistmis- ja tänutunnet. Mõistetamatu oli muutunud mõistetavaks, Jumal oma terviklikkuses kogetavaks, usk sellisel dogmaatilisel kujul, nagu seda jutlustas tema isa, vastuvõetamatuks. Teoloogilised vaidlused isaga viisid nad edaspidi üksteisest üha kaugemale. Religioonil ja uskumisel või uskmatusel oli tol ajal hoopis teistsugune kaal ning tähendus kui praegu ja kogu Jungi psühholoogiat võib suurel määral vaadelda kui katset anda oma seletusi selle ortodoksse uskumise asemele, mille vaimus isa ja ema teda kasvasid, ent mille vastu ta juba üsna noorelt mässi tõstis. Freudil sellist probleemi ei olnud — ta oli skeptiline usu suhtes juba algusest peale.

Üheksa aastat oli Jung ainuke laps perekonnas. Tal ei olnud mänguseltsilisi ning ta mängis omaette enda väljamõeldud mängu ega tahtnud, et teda nende juures segataks. Kord saatsid vanematele külla tulnud Oerid Carli tuppä oma poja Alberti, et nad koos mängida saaksid, kuid keset tuba istuv ja omaette mängiv Carl ei teinud temast väljagi. "Ma polnud kunagi varem näinud sellist asotsiaalset tüüpi," meenutas Albert Oeri pool sajandit hiljem (Wehr 1988: 29).

Üksindus, vaimustus loodusest, mõtlemine oma ideede ja enda loodud saladuste üle täitsid Jungi introverteeritud, kuid siiski mitte täiesti eraklikku lapsepõlve.

Oma lapsepõlvetraumast välja kasvanud ülitundlikkuse tõttu hakkas ta enda juures üsna peagi neurootilisi sümptoome kogema. Kuid tal oli maapoisi tugev ego ja ta ei andnud alla.

IV. KOHTUMINE

Jung on tähendanud, et tema ja Freudi vaheliste lahkkelide peamine põhjus oli selles, et nad tegid vaatlusi ja järeldusi inimolemuse kohta erinevate eelduste ning oletuste põhjal (Jung 1961: 340). "Ma kasvasin üles maal, talupoegade keskel," märkis ta, "ning verepilaustus ja perversioonid ei olnud mulle mingiks uudiseks ega vajanud mingit erilist seletamist" (Jung 1963: 161). Kuid — "Freud oli minust palju targem ja kogenum. Siis pidin ma lihtsalt kuulama, mida ta ütleb, ja temalt õppima" (Jung 1963: 159).

Erinevalt Freudist huvitasid ideed Jungi märksa enam kui inimesed, kuid Freudi poole tõmbasid teda nii Freudi ideed kui ka tema isiksus. "Isikliku kontakti puudumine Teiega on kahetsusväärne puudujääk minu ettevalmistuses," oli Jung Freudile kirjutanud, et paluda andestust nende mõtete eest, mis Freudi teooriaga kokku ei sobinud ja seetõttu teda pahandada võisid. Kuid Freud ei olnud oma vastleitud poja peale pahane ja kirjutas oma vastuses: "Ma palun Teid [---] ärge minge minust liiga kaugele, kui olete ju mulle tegelikult nii lähedal [---] tulevik kuulub meile ja meie mõtetele" (McGuire 1979: 53).

Järgnes see, mida mõlemad mehed olid — küll üsna erinevail põhjusil — nii väga oluliseks pidanud. 3. märtsil 1907 külastas Jung koos oma naise Emma ja kolleegi Ludwig Binswangeriga Freudi tema kodus Viinis. Oli pühapäev ning Freud ja Jung vestlesid kolmteist tundi ühtejärke. "Freud oli esimene tõeliselt silmapaistev

mees, keda ma kunagi kohanud olin [...] kuid ma ei saanud temast aru" (Jung 1961: 149).

Kirjandus

- Abraham, Karl 1953. *Selected Papers*. New York: Basic Books
- Barron, James W., Ralph Beaumont, Gary N. Goldsmith, Michael I. Good, Robert L. Pyles, Ana-Maria Rizzuto, Henry F. Smith 1991. Sigmund Freud: The Secrets of Nature and the Nature of Secrets. — *The International Review of Psycho-Analysis*, No. 18, pp. 143–163
- Freud, Sigmund 1900. *The Interpretation of Dreams*. (The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud. Vol. IV. (1973)) London: Hogarth
- Freud, Sigmund 1908. Character and Anal Erotism. — *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. IX. (1973) London: Hogarth, pp. 167–175
- Freud, Sigmund 1910. Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood. — *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XI. (1973) London: Hogarth, pp. 63–137
- Freud, Sigmund 1924. An Autobiographical Study. — *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XX. (1973) London: Hogarth, pp. 3–74
- Gay, Peter 1988. *Freud: A Life for Our Time*. New York: Norton
- Jones, Ernest 1961. *The Life and Work of Sigmund Freud*. I. New York: Basic Books
- Jung, Carl Gustav 1961. Freud and Jung: Contrasts. *The Collected Works of C. G. Jung*. Vol. IV. (1973) London: Routledge & Kegan Paul, pp. 333–340
- Jung, Carl Gustav 1963. *Memories, Dreams, Reflections*. London: Routledge & Kegan Paul
- Krüll, Marianne 1986. *Freud and His Father*. London: Hutchinson
- Laplanche, Jean, J.-B. Pontalis 1973. *The Language of Psycho-Analysis*. London: Hogarth
- McGrath, William J. 1986. *Freud's Discovery of Psychoanalysis*. New York: Cornell
- McGuire, William (ed.) 1979. *The Freud/Jung Letters*. London: Picador
- Roazen, Paul 1975. *Freud and His Followers*. New York: Alfred A. Knopf
- Storr, Anthony 1973. *C. G. Jung*. New York: Viking
- Suurvee, Eve 1991. "Mina"-identiteet psühhoanalüüsis. Stockholm. (Käsikiri)
- Wehr, Gerhard 1988. *Jung: A Biography*. Boston: Shambhala

CANTERBURY ANSELMIST JA ONTOLOOGILISEST JUMALATÕESTUSEST

Toomas Paul

Mõned head aastad tagasi, kui valitses veel teaduslik ateism ja kirikupühi ei tohtinud märkida rahvale trükitud kalendritesse, küsisid igal suvel paljud inimesed mult, millal on seitsmevennapäev. Neil oli vaja seda teada ilmaennustamiseks: kui seitsmevennapäeval sajab, siis sajab seitse nädalat. Midagi ei aidanud seletamine, et meie esivanematel oli kümneid tähendusrikkaid päevi ja sadu märke, mille järgi ennustati ilma, ning et päevad olid vana kalendri järgi hoopis teisel kohal — neid huvitas ainult too üks päev, millest sõltus kogu suvi, sest kõik teisedki uskusid nõnda olevat.

Kui mõtlen Canterbury peapiiskopile Anselmile ja ontoloogilisele jumalatõestusele, mille esimesena sõnastas tema, siis tuleb tahtmatult meelde loodusest võõrdunud tänapäevainimese ilmaproгноosimine. Inimesed võivad vaielda ja võrrelda oma tähelepanekuid, kas 10. juuli vihmasus määrab suve või ikka ei loe midagi; ühed on päris kindlad, et see on nii, ja teised pettunud, et ei läinud märki. Just niisamuti võib ekstspeerida jumalatõestuse ja disputeerida ta kehtivuse üle, küsimata midagi taustsüsteemist. Ometi on see üpris erinev Descartes'il, Spinozal, Leibnizil ja Hegelil, kummutajatest rääkimata. See, keda või mida nimetatakse juma-

laks või Jumalaks, ei ole eri aegadel ega eri mõtlejatel kaugeltki identne.

Teine raskus tuleb suuresti indogermaani keelte verbist "olema". Semi keeltes kasutatakse koopulana personaalpronoomenit, nt araabia *Allah hu akbar* 'Jumal tema suur' — Jumal on suur. Isegi indogermaani keeltes on diferentseeritud lähenemist, nii peab hispaania keeles tegema vahet essentsiaalse ja aktsidentsiaalse olemise vahel: *Maria esta enferma / Maria es enferma* — esimesel juhul ta on ajutiselt haige, teisel pidevalt.

Asi on selles, et indogermaani keeltes on verb "olema" osalt abiverb, osalt täisverb. Võib eristada viit funktsiooni, milles sõna kasutatakse:

- a) *Seal on Maarja* (eksistents);
- b) *See on Maarja* (identifikatsioon);
- c) *Maarja on tütarlaps* (klassifikatsioon);
- d) *Maarja on virk* (karakteriseerimine);
- e) *Maarja on kodus* (lokatiiv).

Võib näida, et see on ükskõik, millises tähenduses me "olemisest" räägime. Paraku ei ole, eriti sel juhul, kui analüüsitakse *esse*, "olemise" olemust. Kas me saame küsida, kas Jumal on "olemas"? Kui me seda teeme, mida me siis õigupoolest küsime? Kas väljendil *eksisteerima* on ühemõtteline tähendus, nii et me võime ühe soojaga küsida: kas lendkala on olemas? Kas $\sqrt{-1}$ on olemas? Kas freudistlik superego on olemas? Kas Jumal on olemas? Nendes näidetes me küsime ju täiesti eri asju. Lendkala olemasolu kohta informatsiooni pärimine on sama mis küsida, kas teatud omadustega olendeid elutseb maailma veekogudes. Kui aga küsime $\sqrt{-1}$ olemasolu, siis me ei küsi, kas teatud materiaalne objekt on olemas mingis kohas, küsimus on pigem matemaatika konventsioonide esitamises. Küsimus superego olemasolust on aga küsimus selle kohta, kas saab pidada õigeaks freudistlikku hingepilti; sel puhul on üsna oluline

vastuse jaoks seda- või teistlaadi tõestusmaterjal. Kuid mida siis õieti küsitakse küsimuses Jumala olemasolust? See ei ole kindlasti küsimus mingi konkreetse füüsilise objekti olemasolust. Kas see on siis nii, nagu oli lugu matemaatika puhul, pärimine lingvistilise konventsiooni kohta? Või on see — nagu oli asjalugu süvapsühholoogia juhtumis — pärimine suure hulga eri katsete tulemuse kohta, või siis pärimine meie kogemuste üldlaadi kohta?

Neile küsimustele vastamiseks ei piisa viitest jumaliku iseolemise (*aseitas*) ideele, s.t ei piisa väitmisest, et Jumala ja muude realiteetide olemasolekuviiside erinevus on selles, et Jumal on olemas vältimatult ja kõik muu kontingentselt ehk juhuslikult. Kuid edasi? Mida see tähendab, et olemas olles toimib Jumal vältimatult, mitte aga kontingentselt? Sama probleem tuleb muudegi kasutatavate sõnadega nagu *reaalne* või *tõeline*, väitega, et Jumala olemasolu on pigem *tõsiasiaküsimus* kui vaid (loogiline) *definiitsiooniküsimus* või (semantiline) *keelekasutusküsimus*. Teist väidab, et Jumal on tõeline või et ta on reaalsus. Aga mida need sõnad selles seoses tähendavad? Probleem jääb, sest ta on seesmine, keelest kui sellisest tulenev.

Anselm kirjutas ja palvetas ja küllap vist ka mõtles ladina keeli. Kõik sellest keelest tulenev — suuresti on ju ka realistide ja nominalistide tüli indogermaanlike keelte pinnal tekkinud ja nende keelte struktuurist tingitud — oli ka tema mõttemaailma määrav. Aga ta mõistmiseks on veelgi olulisem pidada meeles, et tema puhul ei ole võimalik lahutada filosoofiat ja teoloogiat, et peaaegu kõik ta kirjutatu on *harduskirjandus*, olgu need vendadele saadetud erakirjad (mille vorm on niisama viimistletud nagu kõigel, mida ta tegi) või siis metafüüsika käsitlused nagu *De Trinitate* või *De Casu Diaboli*. Tema kirjatööd ei ole mõeldud läbilugemiseks. Nad kuuluvad aega, mil loeti aeglaselt ja mõtiskledes,

nagu lehm mälub (võrdlus ei ole minu välja mõeldud, just nii keskajal tavatseti öelda).

Anselm sündis 1033. aastal Põhja-Itaalias Aostas. Ta isa Gundolf oli Lombardia aadlimees, helde käega, et mitte öelda pillav, ja ilmameelne. Ema Ermenberga oli vaga ja vooruslik perenaine. Anselm tahtis kangesti saada mungaks juba enne viieteistaastaseks saamist. Kohaliku kloostris abt aga ei tahtnud teda vastu võtta ilma isa nõusolekuta. Anselm palus, et ta jääks nii haigeks, et teda surma kartusel lubataks kloostrisse; haigus tuli, kuid abt ei nõustunud ikkagi. Seepeale Anselmi usuline innukus vaibus ja temast sai koer poiss. Armastus ema vastu pidurdas teda kuigivõrd, aga pärast ema surma näis, nagu oleks ta süda kaotanud ankru. Ta tegi selliseid tükke, et isa kihutas ta kodunt minema. Ta siirdus üle Alpi-de põhja poole. Millega Anselm järgmised kolm aastat Burgundias tegeles, ei ole ta ka oma sõbrale Eadmerile jutustanud. Igatahes jõuab ta Normandiasse, Beci, ja hakkab seal õppima Lanfranci kloostrikoolis. Sinna jääbki ta oma elu parimateks aastateks. Mungaks pühitsetakse ta alles 27-aastaselt. Mungana pühendub ta täielikult mediteerivale hardusele. Järgneva kümme-kon-na aasta jooksul ta loeb innukalt kirikuisade raamatuid Beci kloostris rikkalikust raamatukogust, eriti Augusti-nust. Samasse aega jääb ka tema süvenemine Piiblis-sse, nii lugemise kui liturgias kasutatu kaudu. Kui Lanfranc kolm aastat hiljem määratakse Caeni kloostris prioriks, saab Anselmist mungastaaži lühidusele vaatamata tema järglane. 1078. a sureb Herluin, Beci kloostris esimene abt, ja Anselmist saab kloostris ülem. Need ametid ei tee talle rõõmu, juba priorina palub ta Roueni piiskop-pi teda vabastada ta kohustustest, kuid see vastab, et ta peab olema valmis edasisteks ülendamisteks ja need kuulekalt vastu võtma. Kiriku ustava pojana ta seda ka tegi, aga ülemuse roll segas teda. Erinevalt näiteks Gre-

gorius Suurest või Clairvaux' Bernhard'ist, kes tundsid samuti hajumise ohtu ja püüdsid leida mingit tasakaalu *vita activa* ja *vita contemplativa* vahel, Anselm küll täitis kohusetruult administratiivseid ülesandeid, aga pidas seda aja ja jõu raiskamiseks, mida oleks saanud pühendada Jumala otseseks teenimiseks palves ja armastuses.

Anselm ei lakanud kunagi elamast nagu munk, ka peapiiskopina, Benedictuse mungaordu karmide reeglite kohaselt. Ikka ja jälle kirjutas ta oma sõpradele ja tuttavatele mungaelu võludest. Ta ise ei pääsenud aga edutamisest. Ta kunagisest õpetajast ja ülemusest Lanfrancist oli saanud Canterbury peapiiskop. Tema surma järel tahtis Inglise aadelkond kirikupeaks just Anselmi. Hirmust põrgu ees andis ka haigestunud Inglise kuningas William Rufus (William Punapea) nõusoleku vakantse piiskopikoha täitmiseks. Temagi valik langes Anselmile, kes lõpuks nõustus ja pühitseti peapiiskopiks kõigi Inglise piiskoppide juuresolekul 1093. a detsembris. Sealtpäele algas vägikaikavedamine kuninga ja peapiiskopi vahel, millest eestlane on ehk mingi kujutluse saanud ühe hili-sema Canterbury peapiiskopi — Thomas Becketi (1119–1170) elukäigu dramatiseeringutest. Raskused algasid üsna kohe. Kuningas nõudis raha sõjakäiguks Normandiasse ja peapiiskop tema vasallina andis talle 500 naela. Kuningas aga tahtis saada 1000 naela ja Anselm keeldus, sest ei tahtnud liigselt koormata oma alamaid. Küsimus oli, kellele viimselt tuleb alluda, kas paavstile või ilmalikule võimule. Anselm tunnustas kõigepealt kiriklikku hierarhiat ja paavst Urban Teist, William nõudis allumist kuningale. Et need nn investituuritüli kirevad seiklused ei lisa midagi Anselmi vaimsele portreele, mainin siinkohal vaid, et peapiiskopi kohuseid sai ta täita üpris üürikesi aegu: aastad 1097–1100 oli ta pagenduses Prantsusmaal ja Itaalias; pöördus tagasi, kui kuningaks sai Henry I, kellega jätkus vana võimuvõitlus, nii et ta

läks teist korda pakku 1103–1106; kui ta tagasi pääses, oli ta juba raskelt haige ja suri 1109. a. Varsti pärast surma ta kanoniseeriti, tema mälestuspäev on 21. aprillil (nii et temast võiks rääkida kui Pühast Anselmusest).

Oma esimese pagenduse ajal kasutas ta aega ja kirjutas *Cur Deus Homo* (Miks Jumal sai inimeseks?), raamatu, millel on teoloogias tähendus tänapäevani. Üldse on ta kirjutanud võrdlemisi palju, koos kirjadega on koguväljaanne kuues köites. Kõige ametlikum ta kirjutatust on *De Processione Spiritus Sancti*, mis oli määratud Bari konsiili jaoks, kus 1054. a. püüti ületada Lääne ja Ida kiriku vahelist lõhet. Aga läbi aegade kõige levinumad ja mõjukamad on olnud tema kirjutatud palved ja meditatsioonid, mida paljundati rohkesti ta eluajal ja mis on jäänud hea harduskirjanduse raudvaraks tänini. See ei ole nii sugugi üksnes Inglismaal, kus *Penguin*'i klassikute sarjas näiteks on ilmunud *The Prayers and Meditations of Saint Anselm with the Proslogion* Benedicta Wardi tõlkes ja väga ilusa sissejuhatusega paljudes trükkides, vaid ka luterlikus Soomes on *Hengen* tie-sarjas Anselmilt *Ymmärrystä etsivä usko*. Kui tänapäeva tuntumaid Anselmi-uurijaid Gillian R. Evans ütleb, et me peame Anselmi teoloogia panema palve konteksti, siis küllap on tal õigus, õigus nii formaalselt — on raske piiri tõmmata, kas *Proslogion* on meditatsioon või spekulatiivne arutlus — kui sisuliselt, üleminekud on sujuvad. Muidugi võib öelda, et Anselm rüütas oma jumalatõestuse palvesse, kuid sel puhul peab teadma, et ta rüütas kogu oma elu, kõik, mida ta iganes tegi, palvesse.

Suurem osa Anselmi palvetest ja meditatsioonidest on kirjutatud Becis aastate 1070 ja 1080 vahel, samal ajal on ta kirjutanud ka oma esimesed teoloogilised tööd — *Monologion*'i ja *Proslogion*'i. Nad kõik on väga sarnased teemalt, meetodilt ja stiililt ning käsitlevad mentaalset ja spirituaalset ärkamist, mis on armastuse alli-

kas. Kui võrrelda Anselmi palveid varasemate palvetega, siis võib sedastada selget muutust isiklikkuse suunas. Nad erinevad jumalateenistustel kasutatavatest liturgi- listest palvetest palju suurema intensiivsuse ja isiklik- kuse poolest. Nad ei olnud kirjutatud ainult munkade- le, vaid kellele tahes, kes vaid suutis nõnda paluda, et see muutis tema südant (mõned adressaadid on teada, nt Adelaide, William Vallutaja noorim tütar). Anselmi palvete laad oli niivõrd mõjus, et tal oli palju matkijaid, tuntumad neist Fecampi John, Rodolphus ja Canterbury Elmer. Migne'i ladina patrologia 158. köites on Anselmi epigoonidegi töid tema nime all, alles Dom Wilmarti kriitilised uurimused on eraldanud ehtsad.

Ühelt poolt mõtleb Anselm kiriku elava traditsiooni raames, teisalt on ta originaalne. Väga harva on ta kir- jutistes otseseid tsitaate kirikuisadelt, ta ei kasuta oma seisukohtade tsementeerimiseks ka piiblikohti. Võiks ütelda: ta kirjutab, nagu oleks tema ise ka kirikuisa.

Kirikuisade puhul oli tavaline, et nende teoloogia kasvas välja palvest, pigem küll — nende vahel ei olnud erinevust. Cyprianusel, Eireniaosel, eriti aga Origene- sel hoovab palve spontaanselt Piibli kommentaaridesse. Nende teoloogia — selle sõna muistses tähenduses — oli hümn, oli palve, oli punkt, kus tunnetus ja armastus muutusid Jumala ülistamiseks. Näiteks Origenes oma homiilias jalgade pesemise loole: "Jeesus, mu jalad on määrdunud. Tule ja ole mu ori, vala vett oma vaag- nasse ja pese mu jalgu!" Või teine näide sellest väga isiklikust teoloogiast: Hilariuse arutus Kolmainsusest muutub palveks: "Kõigeväeline Jumal, anna meile osa sõnade tähendusest, mõistmise valgusest, üllast väljen- dusviisist ja õiget laadi usust. Ja kingi, et mida me usu- me, seda võiksime ka rääkida." Ja samasugust hoiakut eeldati ka lugejalt. Tee palve juurde läks mediteeriva lugemise kaudu, mis puhastas südant ja sisetunnet. Abt

Nestoriusest pärineb ütlus: "Püüa panna ennast lugema püha kirjutist nõnda, et see pideva mediteerimisega võiks lõpuks küllastada sinu hinge ja vormida teda endanäoliseks."

See on taust, millel me peame nägema ka *Proslogion*'i, mõtisklust Jumala olemuse mõistmiseks. Kahtlemata on ta erinev ehedatest palvetekstidest, aga ta ei taotle olla "objektiivne", impersonaalne filosoofiline refleksioon, vaid on veel vana *lectio divina* laadis kõnelus Jumalaga. Nii nagu *Monologion*, on ka see *exemplum meditandi*. Esimene peatükk algab üleskutsega:

Hei armetuke (homuncio) nüüd,

page pisuke oma tööde juurest,

varja end veidike oma kihavate mõtete eest.

Heida nüüd koormavad mured

ja lükka edasi vaevavad rabelused.

Ole vaba veidigi Jumala jaoks

ja puhka veidigi temas.

Mine oma südame kambrisse,

aja välja kõik peale Jumala ja selle,

mis aitab sind teda otsida, ja

sulgenud ukse, otsi teda.

Eessõnas ta iseloomustab ennast kui inimest, "kes üritab oma vaimu Jumala vaatlemiseni (*ad contemplandum Deum*) tõsta ja püüab mõista, mida usub". Ta ise pani oma töö pealkirjaks *Fidens quaerens intellectum* ja ta selgitab seda esimese peatüki lõpul:

[---] *igatsen veidigi mõista sinu tõde, mida usub ja armastab mu süda.*

Sest ma ei püüa mõista, et uskuda, vaid usun, et mõista.

See *credo, ut intelligam* iseloomustab kogu ta mõtetööd. *Monologion*'i oli ta kirjutanud teiste palvel. Kuid ta ei jäänud tollega rahule. Seal ta oli järeldanud Juma-

la olemasolu loodud maailmast lähtudes (nn kosmoloogiline jumalatõestus). Aga see teeb Jumala olemasolu sõltuvaks millestki nähtavast ja ajutisest, ta dedutseerib tulemusest tagasi Põhjuse.

See, mida esitab *Proslogion*'i teine ja kolmas peatükk, ei ole diskursiivse mõtlemise saadus, vaid ilmutus. Anselm ei ole ilmselt kunagi kahelnud Jumala eksistentsis. Aga ta oleks tahtnud Jumala evidentsust kuidagi sõnastada ja käis nõnda mõnda aega ringi, vaevatuna oma suutmatusest, võimetuna kontsentreeruma vaimsete või praktiliste kohustuste täitmiseks. Vahepeal talle tundus, et sellise argumentatsiooni otsimine on hoopis saatana kiusatus ja et parem oleks sellest loobuda. Kuid ta leidis, et idee ise surus talle peale, otsekui eesriide tagant, enam kui ta suutis vastu panna. Ja siis tuli hetk öise palve ajal, mil ta taipas ning mil ta koges suurt rõõmu ja kergendust. Eadmer jutustab Anselmi eluloos:

Äkitselt ühel ööl matutini ajal [varahommikuse palvuse aeg — T. P.] Jumala arm paistis ta südamesse, kogu asi sai selgeks ta meelemõistuses, ja suur rõõm ning juubeldus täitis ta sisima olemuse.

Selles "argumendis" on mingi kvaliteet, mis trotsib loogilist definitsiooni — mida rohkem teda püüda väärata, seda enam ta näib veenvat. Ta on väide selle kohta, mis on teispool meie mõtlemist, jah, ta kuulub pigem palve ja kontemplatsiooni kui diskursiivse mõtlemise maailma. Siin sobiks osundada Pussey't, kes ütleb ühe teise suure inglise usumehe, John Henry Newmani (1801–1890) kohta:

Need sõnad näitavad Jumala tegusid mingis imetlevas aukartuses [---] ja tegelikult veenavad palju enam kui need sõnad, mis teevad veenmise oma avalikuks eesmärgiks ning kutsuvad ära meie vaimu nende tegude üle kontemplerimast, arutlemaks sõnade endi veenvuse üle.

*Me pole loodud otsimaks veendumust, vaid loodud ole-
maks veendunud.*

Kuid siia kõrvale võib panna ka Uku Masingu kirjelduse oma selgeima mõtlemise kogemusest pärast üht sünnipäeva:

Ärksin paar tundi hiljem ja mõtted olid nii värsked nagu vahel meeled. Just nagu meeled kadunuksid mõtlemisse. Kõik "jumalatõestused" seisis mu ees nagu pildid — geomeetrilised kujundid. Ei tarvitsenud juurelda nende vigade kallal, nägin neid. Nauding mõtelda selgelt on vähemalt sama tugev kui näha või kuulda kõrvalmõjuda. Seletan asja nii, et alkohol viimati oli halvanud meeled, fenamiin aga virgutab mõistuse. Aga nyyd ma ei leia enam õigeid koguseid. Igatahes see unetu elamus une keskel lohutas mind. On teid selle saamiseks, mida tahan. ("Normaalse mõtlemise armetusest ja uue saamise lootusest".)

Paraku on üks asi selgesti näha ja kogeda, teine seda sõnastada muudegi inimeste jaoks. Näib, et isegi kongeniaalsusest ei piisa alati sõnade taga oleva taipamiseks. *Proslogion*'i lähemal vaatlemisel näeme, et Anselm varieerib oma väiteid. Teises peatükis piiridele püüdes leiab ta:

Kui see, millest[-]enamat[-]pole[-]võimalik[-]mõelda, on üksnes mõistuses, siis seesama, millest[-]enamat[-]pole[-]võimalik[-]mõelda, on see, millest[-]enamat[-]on[-]võimalik[-]mõelda. Ent seda kindlasti ei saa olla. Niisiis on kahtlemata olemas midagi, millest[-]enamat[-]ei[-]saa[-]mõelda, seda nii mõistuses kui tegelikkuses (in re).

Kolmandas peatükis ei ole juttu lihtsalt Jumala olemasolust, vaid tema ainulaadsest vältimatust olemasolust. Jumalat defineeritakse niimoodi: on võimatu kujutleda, et teda ei ole.

Nimelt võib mõelda midagi, mida pole võimalik mõelda olematuna; see on enam kui see, mida võib mõelda

olematuna. Seetõttu, kui seda, millest[-]enamat[-]ei[-]saa[-]mõelda, võib mõelda olematuna, (siis) seesama, millest[-]enamat[-]ei[-]saa[-]mõelda, ei ole see, millest[-]enamat[-]ei[-]saa[-]mõelda; mis ei lähe kokku (quod convenire non potest). Järelikult on tõesti midagi[-]millest[-]enamat[-]ei[-]saa[-]mõelda, nõnda et seda pole võimalik mõelda olematuna.

Jumal on niisiis "midagi[-]millest[-]enamat/suuremat (majus)[-]pole[-]võimalik[-]mõelda". "Enam/suurem" tähendab ju täiuslikumat ja mitte kvantumilt suuremat; vahetevahel, näiteks XIV ja XVIII peatükis, kasutabki Anselm sõna "paremat" (*melius*). Võtame näiteks VII peatüki. Täiuslikem olend peaks olema kõikvõimas. Kuidas siis ometi Jumal paljut ei või, kasvõi valetada ei saa? Paradoks laheneb, kui mõistame, et võime valetada ei ole võimelisus (*potentia*), vaid võimetus. Kui keegi suudab mängida sõnadega ja neid meelevaldselt kasutada, siis ta reedab ainult oma võimetus (*impotentia*).

Sama kehtib taipamatu/sõgeda (*insipiens*) väite kohta, et Jumalat ei ole. Anselm ütleb, et me peame tegema vahet paljalt sõnadega mõtlemise ja niisuguse mõtlemise vahel, mis haarab asju, mida sõnad tähistavad. Sõnadega žongleerides, ja ainult nõnda, võib eitada Jumala olemasolu. Taipamatu mõtleb sõnades, kuid ta ei saa aru nende õigest tähendusest, nad ei tähenda tal- le üldse midagi või on neil mingi kummaline tähendus (*aliqua extranea significatio*). Kui ta taipaks nende tõelist tähendust, ei saaks ta väita teisiti.

Marmoutiers' munk Gaunilon kirjutab poleemilise traktaadi *Liber pro insipiente*, kus ta väitis, et Anselmi argumenteerimisviis annab absurdseid tulemusi, kui seda rakendada mujalgi. Ta arvab, et samamoodi võiks väita, et peab eksisteerima kõige täiuslikum saar. Talle vastates lähtub Anselm oma teisest sõnastusest (III peatükk). Saar või mõni teine materiaalse maailma objekt

on oma definitsiooni järgi kontingentse maailma osa. Kõige täiuslikumgi saar, seni kui ta on ikka tõepoolest saar, on "maalapp, mis ümbritsetud veega" ja seega juba definitsiooni järgi sõltuv antus, mida saab ilma raskuseta kujutleda ka olematuna. Anselmi väited kehtivad ainult kõige täiuslikuma kohta, mida on defineeritud kui igavest ja sõltumatut, mille olemasolu on vältimatu.

Johannes Duns Scotus (1266–1308) ja Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) on püüdnud analüüsida, kas olendi mõiste, kellest midagi suuremat ei saa olla, on vastuoludeta. Üheks võimalikuks vastuväiteks on ju, et suurim arv ei ole mõeldav ning et see kehtib ka oletatava olendi kohta. Tänapäeval on selle raskusega tegelnud eriti Alvin Platinga (sünd. 1932). Tema järgi on põhimõtteline erinevus maksimaalse suurusega olendi ja suurima arvu vahel. Nimelt võib üht mõistet vaadelda kui "maksimaalset suurust", kui mingit tervikut, ja ei pea seda tegema naturaalarvude reana. Mõiste "maksimaalselt suur" on ses suhtes analoogne mõistega kõiketeadmisesest. Aga sellest loo lõpuosas. Mis puutub klassikalise loogika kasutamisse, siis on Anselmi tõestuskäigud laitmatud. Probleemid tekivad kasutatud mõistetele sisu andmisel.

Võib öelda, et Anselmil langevad usk ja filosoofia kokku. See ei tähenda, et filosofeerimine ja uskumine oleks Anselmi jaoks üks ja sama. Mõeldud on, et kõik, mida usklik ilmutuse kaudu tundma õpib, on tagantjärele ka mõistuse abil tõestatav. Anselmi õpetuse põhiväide oli ju *credo, ut intelligam* — ma usun, et ma ka (filosoofiliselt) mõista võiksin. Anselm järgis mitmes mõttes Augustinust ja püsis seega platoonilis-kristlikus traditsioonis. Muu hulgas tähendas see seda, et ta ei eeldanud veel nii nagu Aristoteelse poolt mõjustatud mõtlejad mõistuse aktiivsust, mida too võinuks arendada autonoomselt, ilma armu abita. Mõistus vajab Ansel-

mil Püha Vaimu valgustust, et tõeliselt funktsioneerida. Ja see ei käi ainult üleloomulike tõikade taipamise kohta, millega oleksid päri ka kristlikud aristoteelikud, vaid samavõrra ka loomulike tõikade taipamise kohta. Seetõttu ma peangi kõigepealt uskuma, et suuta filosoofiliselt mõista. Paljud interpreedid, kelle seas esmajoones tuleb nimetada šveitsi teoloogi Karl Barthi (1886–1968), ei näe seetõttu mingit vahet Anselmi filosoofia ja teoloogia vahel, temal olevat kõik ainult teoloogia. Anselmi argumentatsiooni lähemal silmitsemisel aga selgub, et ta väga hoolikalt järgib ülalmainitud kriteeriumi teoloogia ja filosoofia eristamiseks. Me tunnetame küll paljut alles ilmutuse kaudu esmalt: Jumala eksistentsi, Kolmainisust, lunastust Jeesuse Kristuse kannatamise ja surma läbi jne. Kuid kõiki neid asjaolusid saab siis tagantjärele ka mõistuse abil *remoto Christo* (kaugel Kristusest) tõestada. Ja selles tõestamiskäigus ei toetu Anselm pühakirjale või mingile kirikliku autoriteediga tagatud traditsioonile.

Erinevalt sellest seisukohast, mida hiljem esindas Aquino Thomas (*ca* 1225–1274), on Anselm arvamusel, et kõiki pühakirjas ja traditsioonis ilmutatud tõdesid võib tagantjärele ka mõistusega tõestada. Thomase meelest kehtib see ainult osa ilmutatud tõdede kohta Anselmi optimism ja usaldus inimese mõistuse taiplikkusele oli kaugel suurem kui ülejäänud inimestel. Hilisem skolastika ei osanud tema jumalatõestusega midagi peale hakata ja tomism suhtus sellesse pigem kahtlevalt. Oigupoolest ei olnud ju tollal vaja kellelegi tõestada, et Jumal on olemas, see oli midagi niisama endastmõistetavat nagu see, et päike on olemas. Milleks tõestada ilmselget?

Probleem tekib alles uusajal. René Descartes (1596–1650) formuleerib omakorda nn ontoloogilise jumalatõestuse, ent juba hoopis teises kontekstis. Descartes'il

ei ole mingit isiklikku tegemist Jumalaga/jumalaga, tema jaoks on ta olemasolu teatud abihüpootees mõningate teoreetiliste probleemide lahendamisel. Arvatavasti sõnastas ta oma mõttekäigu Anselmist sõltumatult, igatahes kui Mersenne küsib talt, kuidas on ta vahekord Anselmiga, ta vastab: "Ma vaatan Püha Anselmi esimesel võimalusel." Iseloomulik on, mida ütleb näiteks C. E. M. Joad oma *Juhis filosoofiasse*, et Anselmi sõnastus kõlab nüüdisaegsetele kõrvadele veidralt ning et arusaadavam on Descartes'i sõnastus:

Kui mõistus vaatleb iseendas leiduvaid mitmesuguseid ideid, siis ta avastab ühe, mis nende hulgas kaugelt tähtsaim — kõikteadva, kõikvõimsa ja absoluutselt täiusliku Olendi idee; ja ta hoomab, et selles idees ei sisaldu ainult võimalik ja kontingentne eksistents, nagu kõikide teiste tema poolt selgesti tajutud asjade ideedes, vaid absoluutselt paratamatu ning igavene eksistents. Ja näiteks, just seepärast, et kolmnurga kolme nurga võrdsus kahe täisnurgaga paratamatult sisaldub kolmnurga idees, mõistus on veendunud, et kolmnurga kolm nurka võrduvad kahe täisnurgaga, nõnda ka, tema tajumisest, et paratamatu ja igavene eksistents sisaldub idees, mis tal on kõiktäiuslikust Olendist, ta peab ilmselt järeldama, et see kõiktäiuslik olend eksisteerib.

Moodsas terminoloogias võiks seda väidet sedastada järgmiselt: Mul on täiuslikkuse idee. Kui mul seda ei oleks, siis ma ei tunnetaks (aga ma ju tunnetan) mitmesuguste ebatäiuslike asjade suhtes, et nad tegelikult on ebatäiuslikud, sest mul poleks mingit standardit, mille põhjal määratleda nende ebatäiuslikkust. Aga eksisteerimata täiuslikkus pole tõepoolest täiuslik, sest eksisteerimise puudumisel puuduks tal üks element, mille kohal olek ilmselt kõrgendaks ja paremustaks seda. Seepärast toob täiuslikkuse idee kaasa selle täiusliku olendi või asja eksisteerimise, mida või keda idee postuleerib. Seepärast

täiuslikkus eksisteerib. Seepärast Jumal eksisteerib. Lühemalt, Jumala idee on kõiktäiusliku Olendi idee. Aga täiuslikkusele või täielisusele kuuluvad kõik atribuudid: võim, headus, teadmine ja k a e k s i s t e n t s . Seepärast paratamatult Jumal eksisteerib.

Immanuel Kant (1724–1804) kritiseeris *Kritik der reinen Vernunft*'is teravalt seda tõestust. Ta näitab, et sel määral, mil ta näib olevat usutav, sõltub ta usutavus k u j u t l e t u d o l e m a s o l u (s.t meie mõtiskletud eksisteerimise) ja r e a a l s e eksisteerimise segiajamisest. Tegelikult käsitleb see tõestus kujutletud ja reaalsel eksisteerimist sünonüümidenä. Aga asjaolu, et ma midagi kujutlen, ei tee seda asja veel reaalseks. Võin kujutada planeet Veenusel elutsemas *jabberwock*'e, kes veevad elu ruutvõrrandeid lahendades, aga minu "konseptsoon" ei paku mingit alust oletada, et Veenuse elanikkond oleks tegelikult säärase olemusega ja harrastaks midagi sellist. Nagu Kant seda sõnastab: *Ei ole kahtlust, et minu kukrus on 100 taalrit rohkem siis, kui mul see tegelikult on, kui siis, kui mul oleks selle kontseptsoon, see tähendab, paljas selle võimalikkus.* Lõpptulemus on, et fakt, et me võime endale esitada ja tegelikult esitamegi kujutluse kõiktäiuslikust olendist, ei paku siiski iseendast mingit tagatist selle olendi eksisteerimise kohta.

Kanti kriitika näis lõplikult kummutavat nii ontoloogilise kui teised jumalatõestused. Veel kord näitas niisuguste arutluste vigasust neopositivist ja logist Bertrand Russell (1872–1970).

Eksistentsi, vastavalt sellele teooriale, saab väita ainult kirjeldustes. Me võime öelda "Waverley autor on olemas", kuid öelda "Scott on olemas" on halb grammatika, või pigem halb süntaks. See lahendab (clears up) kaks aastatuhandet jamamist (muddle-headedness) eksistentsi üle, mis algas Platoni Theaitetos'ega.

Nii lihtsalt need asjad kummatigi ei lahenenud. Kummalisel kombel on Teise maailmasõja järel just loogikud hakanud huvi tundma Anselmi ja ta mõttekäikude vastu ning revideerinud seniseid tulemusi. Kanti ja Russell'i jaoks ei ole eksisteerimine reaalne predikaat. Sajal kujutletud taalril on täpselt samad omadused mis sajal tegelikult olemasoleval taalril. Kui ma sajale kujutletud taalrile lisan juurde eksistentsi, siis ei lisa ma neile mingit uut omadust. Ma konstateerin vaid, et 100 taalrit, mis algselt olid olemas minu vaimus, on nüüd ka mu taskus. Sellele võib vastu väita, et 100 tegelikult olemasolevat taalrit on maksevahend, kujutletud taalrid aga ei ole seda. Kuid siin teeb Kant ise vea, vaadeldes antud rahakogust ainult kui asju iseendas (*die Dinge an sich*), jättes arvestamata nende suhted muude asjadega. Sellele võib vastu väita, et relatsioonid reguleerivad ainult väliseid suhteid teiste asjadega ega ole mingid omadused. Aga kas see on ikka nii? See on raske küsimus. Sisemised relatsioonid, mis kuuluvad mingi asja olemusse, milleta seda asja ei saa kujutleda, on kindlasti asja omadused. Aga kuidas on 100 kujutletud või olemasoleva taalri vahetõde inimesega? Kas see relatsioon on sisemine või väline? Francis Herbert Bradley (1846–1924) järgi on kõik relatsioonid sisemised, Bertrand Russell'i järgi on nad kõik välised. On selge, et sellele küsimusele ei ole võimalik niisama vastata, siin saab vastata ainult teatava filosoofilise kontseptsiooni põhjal.

Probleemi võib ka teisiti püstitada. Eeldagem, et defineerime ühe hulga hulgateoorias tavalisel kombel. Siis me anname kriteeriumi, mille põhjal ühemõtteliselt saab öelda, kas midagi kuulub teatud hulka või ei. Kas nüüd hulk on tühi või ei, on küsimus, mis ei kuulu hulga definitsiooni. Jah, aga on olemas hulki, kus on vajalik võtta hulga definitsiooni sisse tingimus "eksisteerib" või "on tõeliselt olemas". Näiteks praegu veel olemas ole-

vate (veel elavate) eestlaste hulk. Sellise hulgaga opereerida on täiesti mõttekas. Kas "eksisteerimine" on siis ometi omadus? George Edward Moore'il (1873–1958) on kuulus näide, kuidas "eksisteerimine" ei saa olla omadus. Silmitsegem järgmisi lauseid:

(a) *Mõned tiigid eksisteerivad.*

(b) *Mõned tiigid möirgavad.*

Siin on (a) mõttetu, (b) seevastu mõttekas lause. Kuid see tõestab vaid, et sõna "eksisteerima" kasutamisel on teatud piiranguid, siit aga ei järeldu, et eksisteerimine ei oleks omadus. Predikaati ei saa piiramatult kasutada, aga kas ta sellepärast ei ole üldse predikaat? Hubertus G. Hubbeling (sünd. 1925) ütleb, et me võime väga hästi öelda:

(ca) *Tegelikkuses eksisteerib tiigreid,*
või: *Tiigid eksisteerivad tegelikkuses.*

(cb) *Tegelikkuses eksisteeris dinosaurusi, aga nüüd enam mitte,* või teisiti formuleeritult:

Dinosaurused eksisteerisid tegelikkuses, aga nad ei eksisteeri tegelikkuses.

(cc) *Tegelikkuses ei eksisteeri kentaure,*
või teisiti öeldult: *Kentaurid ei eksisteeri tegelikkuses.*

Seda saab moodsa loogika sümbolitega väljendada:

(ca) $(\exists x)(\varphi x \& \psi x)$

(cc) $\sim (\exists x)(\varphi x \& \psi x)$

Siin on (ca) puhul φ tiigid ja ψ eksisteerivad tegelikkuses ja (cc) puhul φ kentaureid ja ψ taas eksisteerivad tegelikkuses. ((cb) jääb praegu kõrvale, sest ajafaktori esitamine komplitseerib valemit ja ei ole selles ühenduses nii oluline.) Siit tuleb välja, et nn eksistentsiaalsel kvantoril on teine tähendus kui "eksisteerimisel tegelikkuses". Peaks olema selge, et eksistentsiaalne kvantor ei

ole mingi omadus. Nõus! Aga kas eksisteerimine tegelikkuses ei ole ka mingi omadus?

Jah, aga kui me mööname, et *eksisteerimine tegelikkuses* on omadus, kas siis ka *eksisteerimine tegelikkuses* on parem või suurem kui *mitteeksisteerimine tegelikkuses*? Kas elavad on paremad või suuremad kui surnud? See vastuväide on kahtlemata õigustatud, aga ta ei taba Anselmi teist varianti, kus on juttu vältimatust eksisteerimisest.

Aga jätan siiakohta oma pikaleveninud ekskursi *eksistentsi* probleemidest ja puudutan põgusalt jumalatõestust kui sellist kõige uuemas filosoofias. Kui Charles Hartshorne 1944. a avaldas artikli "The Formal Validity and Real Significance of the Ontological Argument", jäi see märkamata. Alles Norman Malcolmi, ühe Ludwig Wittgensteini (1889–1951) õpilase artikkel "Anselm's Ontological Arguments" 1960. a äratas tähelepanu. Ta väitis, et Anselmi esimene variant ei ole kehtiv, küll aga teine. Seepeale avaldas Hartshorne 1962. a raamatu *The Logic of Perfection*, kus ta esitab oma kuulsa Anselmi jumalatõestuse modaalloogika valemities. Aga enne selle esitamist paarist põhimõttelisest asjast.

Ontoloogilise jumalatõestuse vastu on esitatud erisuguseid vastuväiteid. C. Hartshorne'i meelest tabavad need vaid klassikalist jumalamõistet, mitte aga protsessifilosoofia neoklassikalist jumalamõistet. See jumalamõiste lähtub sellest, et me peame Jumala puhul lahus hoidma kaht fundamentaalset aspekti: tema ürgloomus (*primordial nature*), mis on abstraktne, igavene, muutmatu *etc.*, ja temast endast lähtuv loomus (*consequent nature*), mis realiseerub Jumala konkreetsetes olukordades, mis hõlmavad ka kontingentseid elemente. C. Hartshorne räägib edasi seesmise vastanduse seadusest (*law of inclusive contrast*). See tähendab, et maailmas esinevad alati vastandpaarid: igavik—aeg, paratamatus—

kontingentsus, olemine—saamine, muutumatu—muutlik, põhjus—tagajärg, abstraktne—konkreetne, ühtne—erinev. Neid vastandeid ei saa lahutada, vaid alati on üks olemas teises — abstraktne konkreetnes, paratamatu kontingentses jne. Nii on ka Jumala ürgloomus olemas tema väljundloomuses. Tulevik on ka Jumala jaoks avatud ega ole tema poolt determineeritud. Jumal tunneb ometi kõike abstraktset abstraktsena, ta tunneb seda, mis on juba determineeritud, ta tunneb kõiki võimalusi võimalikena. C. Hartshorne ei eita, et tulevik on Jumala käes ja et tema armastus lõpuks võib kõik heaks teha ja teebki. Aga Jumala vastas olev on vaba ja saab valida. Seepärast määrame ka meie, inimesed, ise oma tuleviku. Peab ütlema, et see jumalamõiste on piibellikule palju lähemal kui klassikalise metafüüsika omale. Jumala ajalugu inimestega (Iisraeli rahvaga) ei ole ju Piibli järgi mingi näivajalugu, milles inimlikel otsustustel pole mingit tähendust, sest kõik on juba ette ära määratud. Ei, see ajalugu on tõeline ajalugu, kus Jumal üritab ikka ja jälle uuesti (lepingute rida Aadama, Noa, Aabrahami, Moosesega, viimaks Kristuse tulek).

Charles Hartshorne'i filosoofias on oluline modaalsuste nn temporaalne interpretatsioon. Aeg on objektiivne modaalsus, ja igavikku me ei tohi interpreteerida ajatusena. Hartshorne näeb relatsiooni tuleviku ja mineviku vahel asümmeetrilisena. Mineviku modaalsus on aktuaalsus, tulevik on võimalus ja igavik on paratamatus. Teatavasti on palju mõtlejaid, kes on samal seisukohal. Kuid on ka teisi, kes eeldavad tuleviku ja mineviku sümmeetriat. Ka sel puhul on taas kaks võimalust. Üks suund (Spinoza, Hegel jt) arvab, et minevik on determineeritud nagu ka tulevik. Teised usuvad, et nii minevik kui tulevik on avatud. Viimast seisukohta on kaitsnud Søren Kierkegaard (1813–1855) oma "Vahemängus" (*Mellemspil*) teoses *Philosophiske Smuler*. Loomulikult

ta ei arva, et seda, mis on juhtunud, saaks faktiliselt muuta, kuid ta tahab väita, et minevik on paigas ainult oma *et*'is, mitte aga *kuidas*'is. Veel kaugemale samas suunas läheb Fanny de Sivers oma *Mateeriasse kootud palves*:

Ei maksa lasta minevikku magada temas endas.

Öeldakse: Mis tehtud, on tehtud, sinna pole midagi enam parata.

Igaviku vaatekohalt see ei ole üldsegi endastmõistetav.

Ei maksa asju lahutada illusoorseisse rühmitustesse, ei kujutella, et me oleme homse peremehed ja meil pole enam mingit võimu eilse päeva üle...

Tuleb armastada praegu, kohemaid.

Tuleb teha uuesti see,

mis ei olnud tehtud parajal ajal. Aeg on vetruv.

Ta möödub,

ent ta on taas tabatav ning Jumala ees on võimalik tõtata läbi sajandite ühe hetkega.

Tuleb paluda Jumalalt, et ta korrastaks need asjad, mis tehtud halvasti, unustatud, äpardunud, moonutatud.

Tuleb töötada kaasa maailmakorrale algusest peale kuni otsani.

Ei tule haarata oma palvesse üksnes vaimu, vaid ka mateeriat.

Protsessifilosoofias on võimalik tõrjuda kõik vastuväited ontoloogilisele jumalatõestusele. Näiteks väide, et ei ole võimalik kujutleda olendit, millest suuremat ei saa olla, sest ka suurimat arvu ei saa kujutleda. Protsessifilosoofias on Jumal aga täiuslik selles mõttes, et keegi teine ei saa olla temast üle. Aga ta ise saab ennast ületada. Jumal, kes aegade lõpul elab osaduses inimkonnaga, kes tema armastusele armastusega vastab, on täiuslikum

kui Jumal, kelle puhul see ei ole nii. Nii lahendab dünaamiline jumalamõiste muudki loogilised dilemmad.

Charles Hartshorne'i kuulus modaalloogiline rekonstruktsioon lähtub eeldusest, et täiuslikkus ei saa eksisteerida kontingentselt. Ta nimetab seda Anselmi printsiibiks. Oma tõestuskäigus kasutab Hartshorne peale Anselmi printsiibi veel ka intuitiivset postulaati, mida ta peab kosmoloogilise jumalatõestuse lõppjärelduseks: täiuslikkus on võimalik. Nendest kahest tuletab Hartshorne teatud kindlat modaalloogika aksiomide süsteemi kasutades väite: on õige, et $(\exists x)Px$, ja see tähendab, et täiuslik olend eksisteerib.

Siinkohal võiks lõpetada. Üks Hartshorne'i kolleeg väljendab oma tundeid nii: "Ei saa teisiti öelda kui: *luce clarius!*" Anselm ise aga lõpetab:

*Tõerääkija Jumal, palun, et võiksin saada,
et mu rõõm oleks täielik.*

*Mõelgu vahepeal temast mu aru,
kõnelgu temast mu keel.*

*Armastagu teda mu süda,
kuulutagu mu suu.*

*Tundku nälga ta järele mu hing,
janunegu mu ihu,*

ihaldagu kogu mu olemus,

kuni sisenen oma Issanda rõõmupeole,

kes on kolmainus Jumal, kiidetud igavesti. Aamen.

Marje Üksine
ELU ON ALLES UUS

ELUJÕUD, BIOSEMIOOTIKA JA JAKOB VON UEXKÜLL

Kalevi Kull

Elujõud on miski, mille olemasolu on igäühele teada, ent loodusteadlased pole teda tänini täpselt määratlenud. See vastuolu on bioloogiateoreetikuile juba ammu-sest ajast andnud energiat otsida oma seletusi ja tõestusi.

Elujõud on see, kui miski püsib ja uueneb ega kao kõige kiuste. Ta on keski.

*

Bioloogia arengu algusaegadest peale on omavahel diskuteeritud kaks üpris vastandlikku vaatekohta elujõust arusaamisel. Ja — põnev küll — niimoodi kestab see tänini.

Ühe seisukoha järgi me saame elust aru siis, kui jaotame elava tuntud elutuiks osadeks ning uurime, kuidas need osad omavahel interakteeruvad. Tõepoolest, keemikud on korduvalt tõestanud, et organismi võib molekulideks jagada ning et seejuures ei jää midagi üle. Ning et nende molekulide vahel võib katseklaasis mõnikord toime panna samu reaktsioone, mis nendega elusas organismis sünnivad. See on mehhanistsitlik paradigma.

Teise seisukoha järgi tuleb elule iseloomuliku mõistmiseks uurida ikka elusat tervikut ennast, mitte üksnes laiba tükke, sest elujõu moodustavad protsessid ei saa elutus süsteemis juba definitsiooni kohaselt funktsioneerida. See, mis organismi osadeks lõikamisel kaduma läheb — elu ise —, pole aga mitte aine ning seepärast ei

jõua keemikud ja füüsikud iial elu mõistatuse lahendamiseni. Seda võime nimetada vitalistlikuks paradigmaks. Vahel nimetatakse seda ka holistlikuks, s.t tervikust lähtuvaks.

Niikaua kui elu olemus pole päris selge, jäävad arusaadavalt ka need lähenemisviisid teineteisest lahutatuks. Ometi on teadmiste kogunedes nendevaheline tundmatus ahenenud ning vastavalt on vähenenud ka seisukohtade vastandlikkus ja dispuudi teravus. Mõlemad kasutavad teadmisi, mida oponent oma meetodeid rakendades on saanud, ning uskuda võib, et lahendus tuleb nende vaateviiside kokkupuutepunktis, kuigi pole veel teada, kumma poole praegustele arusaamadele see kokkupuutepunkt ligemal on. Vitalismi ja mehhanitsismi ning nende hilisemate, mitut eri nime kandvate õigusjärglaste kestev dispuut on heaks näiteks teaduslike paradigmade kestvast kooseksisteerimisest, kus kord domineerib väga tugevasti üks, kord teine, aga ometi on mõlemal kogu aeg leidunud elusaid esindajaid ja oma vaateviisi arendajaid.

Möödunud sajandi lõpukümnendil oli pärast orgaanilise keemia suuri saavutusi mehhanitsistlik seisukoht väga populaarne. Ometi jäi lihtsate orgaaniliste molekulide sünteesi ning organismi käitumise vahele veel ilmatu tundmatu maa. Seepärast on ka lausa reeglipärane, et leidis biolooge, kes endisaegse vitalismi seisukohad välja kaevasid ning esitasid need kaasajastatud kujul. Tartu ülikooli õppejõud Gustav Bunge oli üks esimesi, kes seda teed jätkas ja neovitalismile aluseid rajas. Neovitalistide väitel on elujõud (tihti mitmuses kasutatult) niisugused elu kvaliteedid, mida traditsiooniliste füüsikaliste meetoditega uurida ei saagi. See tähendas ühtlasi tarvidust kujundada bioloogiale oma metodoloogia. Hans Driesch, üks tuntumaid neovitaliste, uuris eksperimentaalselt elusorganismide kuju arengut (morfogeneesi) ja

tõi esile seaduspärasusi, mis on tänini ontogeneetika (organismide arengut uuriva teaduse) alussambaks.

Baltisakslane Jakob von Uexküll, kes kirjutas enamiku oma teadustöid selle sajandi esimesel veerandil, on teadusloolaste poolt arvatud neovitalismi suurkujud hulka. Tähelepanelikult analüüsid näeme, et enamik tolle perioodi tippbiolooge maailmas suhtub pooldavalt või vähemalt tuntava sümpaatiaga neovitalistlikesse vaadetesse, mis tähendab selle paradigma ilmset progressiivsust tollal. Jakob von Uexkülli töodes peaaegu ei leidu neovitalistidele omaseid termineid (sh elujõud, *vis vitalis*, entelehhia), tema arvamine neovitalistide hulka on seotud eelkõige üldise lähenemisviisi sarnasuse ja filosoofiliste sümpaatiatega.

Peamine, mida Jakob von Uexküll uuris, oli loomade füsioloogiline ja käitumuslik ehitusplaan. Lähtudes paljus Kanti filosoofiast, pööras ta suurt tähelepanu loomade siseilma ja välisilma vahekorrale (J. Uexküll 1909). Muu hulgas tõestas ta haistmismeele olemasolu veeloomadel (Fausek 1899). Jakob von Uexkülli tööd on saanud aluseks (eelkõige selgrootute loomade) võrdlevale füsioloogiale, võrdlevale psühholoogiale ja etoloogiale. Eriti oluline on aga see, et loomade tunnetusteooria arendamise käigus avastas von Uexküll otstarbekohase käitumise aluseks oleva mehhanismi — tagasiside mehhanismi ehk funktsiooniringi (*Funktionskreis*) ning kirjeldas selle toimimist väga põhjalikult (J. Uexküll 1928). Suurt tähelepanu pööras von Uexküll bioloogia filosoofia väljaarendamisele (J. Uexküll 1913). Huvipakkuv on ka varase süsteemiteooria vaimus kirjutatud töö organismi ja riigi ehitusplaanilistest analoogiast (J. Uexküll 1933). Need Jakob von Uexkülli tulemused leidsid edasiarenduse ning matemaatilise esituse Ludwig von Bertalanffy süsteemiteoorias ja Norbert Wieneri bioküberneetikas. Nende töödega astuti

väga suur samm vitalistliku ja mehhanistsistliku paradigma vastuolu lahendamise suunas, sest vitalistliku lähenemise tulemusena leiti üldine mehhanism, mille abil oli võimalik elusorganisme mehhanistsistlikult kirjeldada. Küberneetika ja informatsiooniteooria rakendamine bioloogias sai väga populaarseks ning bioloogiliste regulatsioonimehhanismide kirjeldamise joovastuses oletati, et elujõu saladus ongi sellega lahendatud. Ometi vastandusid vaated peagi uuesti vanade paradigmade vaimus. Miski oluline jäi organismide mehhanistsistlikest kirjeldustest ikkagi välja (Rosen 1984). See, mis välja jäi, näib olevat biosüsteemide käitumise semiootiline külg, semiootilised protsessid.

*

Arusaam, et semiootiline aspekt võib olla biosüsteemide funktsioneerimise, s.t elu mõistmisel põhitähtis, on levima hakanud alles võrdlemisi hiljuti. Pikka aega mõisteti biosemiootika all üksnes loomade keele uurimist, s.t lihtsate keeletaoliste nähtuste esinemist kõrgemate loomade vahelises suhtlemises, ja nähti selles keele evolutsiooni eeletappi inimkeeleni jõudmisel. Vististi ühena esimestest rõhutas biosemiootika üldbioloogilist rolli inglise bioloog Conrad Hal Waddington, kui ta üritas kokku võtta põhilist tulemust, mis saavutati 1966–1970 korraldatud sümposiumide seerial parimate bioloogiateoretikute osavõtul ülesandega leida alusbioloogia teooria ehitamiseks. Lõpuks sedastab ta, et “see on keel [...] mis peaks saama Üldbioloogia teooria paradigmaks” (Waddington 1972: 289). Ometi ei saa öelda, et semiootiline lähenemisviis üldbioloogilise paradigma oleks tänaseks välja kujunenud või eriti levinud. Kuigi jah, teoreetilisest lingvistikast pärit mudelite rakendusi bioloogias juba leidub.

Mainiksin lingvistilist lähenemisviisi geneetilise in-

formatsiooni ülekandeprotsesside kirjeldamisel, morfogeneesi ja diferentseerumise analüüsi generatiivsete grammatikate mudelite abil (nn Lindenmayeri süsteemid), semiootilist lähenemisviisi immunoloogiliste protsesside kirjeldamisel. Sügavamalt kihti puudutab ses osas liigi tuvastuskontseptsioon, *recognition concept of species* (Paterson 1985; Kull 1988), mis esitab hoopis uue nägemuse eluslooduse liikideks jagunemise põhjustest ja liigi päritolust. Muuseas on ka Tartus tehtavad uurimused aidanud tõestada, kui tähtsad on kahe sugupoole olemasolu ja nendevahelised äratundmisprotsessid eluslooduse ruumilise, ajalise ja vormilise diskreetsuse kujunemisel. Hämmastav küll, aga tagantjärele võib leida ühist nende tänapäevaste tulemuste ja Jakob von Uexkülli ning ta mõttekaaslaste (Ungerer 1936) arusaamade vahel.

Üks semiootika põhimõisteid on märk. Inimsuhtlemine tugineb märkidele ja need on meil väga mitmekesised. Elutu looduse interaktsioonides märgid tõenäoselt puuduvad. Nad hakkavad ilmuma mingil bioloogilise organisatsiooni tasemel. Järelikult on küsimus märkide tekkest ja päritolust fundamentaalne bioloogiline probleem. Paraku on see nii lihtsalt sõnastatav probleem bioloogias seni sügavamalt uurimata.

Biosemiootikaga seoses on erilise selgusega tajutav bioloogia asend reaal- ja humanitaarteaduste vahepeal. Bioloogia filosoofias pole see võib-olla tähtsaim eluteaduse omapära seniajani piisavat kajastust leidnud, kui ehk välja arvata mõned vanemad tööd ja kirjutised sel teemal sajandi algusest neovitalistliku suunaga autoreilt, sealhulgas niisugustelt filosoofidelt nagu Eduard von Hartmann, Adolf Meyer-Abich, Nicolai Hartmann, Hermann Keyserling — ja jälle Jakob von Uexküll. Praegusajal on siia lisandunud uus aspekt biotsentrismi (või vitatsentrismi) ja ökoloogilise maailmavaate näol.

Teades, kui uus on biosemiootika ja laiem huvi selle vastu, saab pool sajandit tagasi ilmunud Jakob von Uexkülli *Tähendusõpetus* (J. Uexküll 1940) erilise tähenduse ja tähtsuse. Ja seda peetaksegi üheks biosemiootika alustrajavaks teoseks (Stepanov 1971). Nüüd on tasta ilmunud ümbertrükke (nt J. Uexküll 1970) ja tõlkeid (nt J. Uexküll 1982).

Palju tööd Jakob von Uexkülli tekstide tutvustamisel ja mõistetavaks tegemisel on teinud tema poeg, psühhosomaatilise meditsiini professor Thure von Uexküll, kes elab Saksamaal Freiburgis. Ta andis välja valimiku Jakob von Uexkülli töödest koos ulatuslike kommentaaridega ja mõisteseletustega (J. Uexküll 1980). Oma töödega on Thure von Uexküll tõestanud, et Jakob von Uexkülli poolt arendatud lähenemisviis sobib suurepäraseks teoreetiliseks aluseks psühhosomaatilisele meditsiinile, mis tavapärasest 20. sajandi arstiteadusest erineb selle poolest, et ei ravita mitte haiget kohta eraldi, vaid organismi tervikuna, keha koos vaimuga (T. Uexküll 1979).

Üks huvipakkuv ja eraldi (semiootilist) analüüsi vääriv noot Jakob von Uexkülli kirjutistes, eriti hilisemais, on muusikast pärit terminite kasutamine elunähtuste kirjeldamisel. Sedasama võime leida ka mõnes Karl Ernst von Baeri, Jakob von Uexkülli vaimse elukäija töös. See on üllatav, ent ilus — *Looduse kompositsiooniõpetus* (J. Uexküll 1940; 1980).

*

Jakob von Uexküll sündis Keblaste mõisas Läänemaal 8. septembril 1864 hilisema Tallinna linnapea Alexander von Uexkülli pojana. Aastail 1877–1883 õppis ta Tallinna Toomkoolis ja 1884–1888 Tartu ülikoolis zooloogiat. Edasisteks tööpaikadeks said põhiliselt Saksamaa ja Itaalia. Kuid sidemed kodumaaga püsisid. Siin viibis ta tihti, peatudes oma sugulastele kuuluvais

Haimre, Virtsu, Paadremaa ja Mõtsu mõisas. 1929. aastal valiti ta Eestimaa Kirjanduse Ühingu (*Estlandische Literarische Gesellschaft*) auliikmeks. 1928. aasta paiku laskis ta ehitada Virtsu lähedale Puhtusse suvemaja, kus veetis kõik suved kuni 1939. aastani (T. Uexküll 1991). Pärast Teist maailmasõda sai tema suvemajast alul Tartu Ülikooli, hiljem Teaduste Akadeemia Bioloogiainstituudi (nüüd Zooloogia ja Botaanika Instituudi) bioloogijaam. Jakob von Uexküll suri 25. juulil 1944 Capri saarel.

Üks tähtsamaid eritermineid Jakob von Uexkülli töodes on *Umwelt*. *Umwelt* ehk omailm on see osa keskkonnast, mille organism ära tunneb (Kull 1982).

Ühes oma kirjas nende ridade autorile küsis professor Uku Masing, millal ometi keski kirjutab sellest, et Jakob von Uexkülli *Umwelt* on seesama mis ökoloogiline niis. Sedakaudu saame ehk selgust ka selles üksjagu segadust tekitanud ökoloogiamõistes. Ning mõistetavamaks saavad nüansid nii Jakob von Uexkülli memuaaride (J. Uexküll 1936) kui ta abikaasa mälestusteraamatu (G. Uexküll 1964) pealkirjas.

Jakob von Uexkülli töid, niisamuti nagu neovitalistide kirjutisi, ent ka paljusid biosemiootika-alaseid artikleid, on tänapäevase, tugevasti molekulaarbioloogilise rõhuga hariduse saanud bioloogil raske lugeda. Ent see paradigmadevaheline arusaamisbarjäär on seaduspärane. Kasutavad ju eri paradigmade esindajad tihti samu sõnu erinevas tähenduses. Usun siiski, et mõistmine on võimalik, kui lugeja on tähelepanelik ja soodsalt häälestatud. Semiootika õppimine ise aitab sellele kaasa.

Huvi J. von Uexkülli tööde vastu ei ole siin ja praegu üksnes ökoloogiline, lähtuvalt ühisest territooriumist, kus elame. Ta aitab näha tänapäevaseid probleeme biosemiootikas, elu märke ja tähendusi. Kui need kaks kokku langevad, siis on see osa meie praegusest kultuurist.

Kirjandus

- F a u s e k 1899 = Фаусек Виктор. Этюды по вопросам биологической эволюции. С-Петербург: П. П. Соикин
- K u l l , Kalevi 1982. Et elu mõista, tuleb kaasa elada. — *Horisont*, nr 3, lk 32–34
- K u l l , Kalevi 1988. Evolutsioon ja semiootika. — *Schola biotheoretica*, nr 14, lk 33–40
- P a t e r s o n , Hugh E. H. 1985. The recognition concept of species. — *Species and Speciation*. Pretoria: Transvaal Museum, pp. 21–29.
- R o s e n , Robert 1984. Organismi mõistest. — *Eesti Looduseuurijate Seltsi aastaraamat*, kd 69, lk 19–25
- S t e p a n o v 1971 = Степанов Ю. Семiotics. Москва: Наука
- U e x k ü l l , Gudrun von 1964. *Jakob von Uexküll, seine Welt und seine Umwelt*. Hamburg
- U e x k ü l l , Jakob von 1909. *Umwelt und Innenwelt der Tiere*. Berlin: J. Springer
- U e x k ü l l , Jakob von 1913. *Bausteine zu einer biologischen Weltanschauung*. München: F. Bruckmann
- U e x k ü l l , Jakob von 1928. *Theoretische Biologie*. Berlin: J. Springer
- U e x k ü l l , Jakob von 1933. *Staatsbiologie: Anatomie—Physiologie—Pathologie des Staates*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt
- U e x k ü l l , Jakob von 1936. *Niegeschauten Welten. Die Umwelten meiner Freunde. Ein Erinnerungsbuch*. Berlin: S. Fischer
- U e x k ü l l , Jakob von 1940. *Bedeutungslehre*. (BIOS. Bd. 10.) Leipzig: Barth
- U e x k ü l l , Jakob von 1970. *Bedeutungslehre*. — Jakob von Uexküll, Georg Kriszat. *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Bedeutungslehre*. Frankfurt am Main: S. Fischer, S. 105–179
- U e x k ü l l , Jakob von 1980. *Kompositionslehre der Natur*. Frankfurt am Main: Ullstein GmbH
- U e x k ü l l , Jakob von 1982. The theory of meaning. — *Semiotica*, vol. 42, no. 1, pp. 25–82
- U e x k ü l l , Thure von (Hrsg.) 1979. *Lehrbuch der psychosomatischen Medizin*. München: Urban & Schwarzenberg
- U e x k ü l l , Thure von 1991. Jakob von Uexküll. — *Eesti Loodus*, nr 3, lk 195–196
- U n g e r e r , E. 1936. *Zeit-ordnungsformen des organischen Lebens*. (BIOS. Bd. 5.) Leipzig: Barth
- W a d d i n g t o n , Conrad Hal 1972. Epilogue. — *Towards a Theoretical Biology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 283–289

TÄHENDUSÕPETUS

Jakob von Uexküll

Tõlkinud Meelis Tõns

KOKKUVÕTE JA LÕPETUS

Looma keha majaga võrreldes võib öelda, et anatoomid on seni täpselt uurinud selle ehitusviisi ja füsioloogid majas leiduvaid masinataolisi seadmeid. Ning ökoloogid on piiritlenud ja uurinud aeda, kus maja asub.

Ent alati on aeda kirjeldatud nii, nagu ta end meie inimsilmale pakub, ja unustatud endale aru anda, mis moodi see aed paistab, kui teda vaatleb majas elunev subjekt.

Ja see väljavaade on ülimalt ootamatu. Maja aed ei ole, nagu see meie silmale näib, lahutatud ümbritsevast maailmast, millest ta on ainult väike lõik — maja piirab igast kaarest horisont, mille keskpunktiks ta on. Igat maja katab tema enda taevavõlv, mida mööda käivad otse maja juurde kuuluvad tähed, päike ja kuu.

Igal majal on teatud hulk aknaid, mis aeda avanevad — valgusaken, heliaken, lõhnaaken, maitseaken ja suur hulk kompeaknaid.

Süinkohal ilmub lõpukatke teosest **Jakob von Uexküll. Bedeutungslehre.** — **Jakob von Uexküll, Georg Kriszat. Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Bedeutungslehre.** Frankfurt am Main: S. Fischer, 1970, S. 153–159.

Nende akende ehitusviisist oleneb, kuidas aed majast vaadatuna välja näeb. Ta ei paista sugugi väljavõttena suuremast maailmast, vaid on ainus selle maja juurde kuuluv maailm — tema omailm, *Umwelt*.

Meie silmale nähtav aed erineb, eriti teda täitvate asjade poolest, põhjalikult sellest, mis end maja elanikele pakub.

Kui me avastame aias tuhat erinevat kivi, taime ja looma, siis majaelaniku silm tajub oma aias vaid üsna piiratud hulgal asju, nimelt vaid neid, mis on tähtsad majas eluneva subjekti jaoks. Nende arvu saab taandada miinimumini, nagu puugi omailmas, milles alati leidub vaid üks, kaunis piiratud omadustehulgaga imetaja. Kõigist asjadest, mida me puugi ümbruses leiame, lõhnavast ja värvilistest lilledest, sahisevaist lehtedest, laulvaist lindudest ei leidu puugi omailmas ühtki.

Ma olen näidanud, kuidas üks ja sama ese omandab nelja eri omailma paigutatuna neli erinevat tähendust ja kuidas tema omadused iga kord põhjalikult muutuvad.

Seda võib seletada ainult nii, et asjade omadused kokku ei ole õieti midagi muud kui tunnused, mida neisse paigutab subjekt, kellega need suhestuvad.

Et seda mõista, tuleb meenutada, et iga elusolendi keha koosneb elus rakkudest, mis kokku moodustavad elava kellamängu. Elus rakul on oma energia, mis võimaldab tal vastata igale temasse puutuvale välismõjule "minaheliga". Minahelisid saab omavahel meloodiaks siduda ja nad ei vaja üksteise mõjutamiseks rakukehade mehaanilist seost.

Põhijoontes sarnanevad enamiku loomade kehad selle poolest, et neil on põhivarana olemas elundid, mis teenindavad ainevahetust ja mis toidust saadud energia elutegevuse jaoks kohale toimetavad. Loomsubjektide kui tähendusvastuvõtjate elutegevus seisneb tajus ja tegevuses.

Tajumine saab teoks meeleeelundite abil, mille otsarve on sorteerida igast küljest sissetungivad ärritused, üleauseid kustutades ja muundades kehale kasulikke ärritusi närvierutuseks, mis keskusse saabudes paneb kõlama ajurakkude elava kellamängu. Seejuures kõnelema hakkavad minahelid on välise sündmustiku tähised. Vastavalt sellele, kas need on kuuldemärgid, nägemismärgid, lõhnämärgid vms, kujundatakse nad antud ärritusallika vastavaiks tunnusteks.

Ühtlasi indutseerivad tajuelundis helisema hakkavad rakukellad keskses tegevuselundis teisi kelli, mis saavad oma minahelid välja impulssidena, et efektorite lihaste liigutusi vallandada ja dirigeerida. See on niisiis teatud liiki muusikaline protsess, mis tähenduskandja omadustest lähtudes taas tema juurde tagasi jõuab. Sellepärast võib kontrapunktidena kasutada nii tähendusvastuvõtja retseptor- kui ka efektorelundeid koos tähenduskandja vastavate omadustega.

Nagu üha uuesti veenduda võib, on enamiku loomade puhul subjekti ja tema tähenduskandja lahkkelideta sidumisel eelduseks väga keerukas kehaehitus.

Kehaehitust ei ole kunagi olemas algusest peale, iga keha alustab oma ehitust ainsa rakukellana, mis jaguneb ja end kindla kujundusmeloodia järgi helisevaks kellamänguks liigendab.

Kuidas on võimalik, et kaks nii erineva päritoluga asja, nagu seda on näiteks kimalane ja lõvilõuaõis, on nii ehitatud, et nad kõigis üksikasjus teineteisega sobivad? Ilmselt seeläbi, et mõlemad kujundusmeloodiad mõjutavad teineteist vastastikku — lõvilõua meloodia sekkub motiivina kimalase meloodiasse ja vastupidi. Mis kehtib mesilase kohta, kehtib ka kimalase kohta: kui nende keha ei oleks lillepärase, ei oleks selline ehitus kunagi õnnestunud.

Selle loodustehnika põhilause tunnistamisega on kü-

simus, kas vähem täiuslik võib edeneda täiuslikumaks, juba negatiivses mõttes otsustatud. Sest kui võõrad tähendusmotiivid igakülgselt sekkudes looma ülesehitust kujundavad, siis ei ole ette näha, mida võiks seejuures muuta veel teine sama pikk põlvkondade järgnevus.

Jättes aimustel põhinevad spekulatsioonid kõrvale, astume loodustehnika kindlale pinnale. Siin aga ootab meid suur pettumus. Loodustehnika edusammud seisavad meie silme ees avalil, kuid nende meloodiakujundus on meile täiesti uuritamatu.

Selles on loodustehnika sarnane iga kunstiteose tekkimisega. Me näeme küll, kuidas meistri käsi kannab lõuendile värvilaigu värvilaigu järel, kuni meie ees seisab valmis maal, kuid kujundusmeloodia, mis kätt liigutab, jääb meile täiesti tabamatuks.

Me võime küll mõista, kuidas mängutoos oma meloodiaid kõlada laseb, kuid me ei saa iial aru, kuidas meloodia ehitab valmis oma mängutoosi.

Just selles on asi iga elusolendi tekkimise puhul. Igas sugurakus on olemas materjal, ka klaviatuur on geenides olemas. Kujunduse lõpuleviimiseks puudub ainult meloodia. Kust see tuleb?

Igas mängutoosis on rull, millele on paigutatud tihvtid. Rulli pööramisel löövad tihvtid eri pikkusega metalliribadele ja tekitavad õhuvõnkeid, mida meie kõrv tajub helidena.

Iga muusik tunneb tihvtide paigutuses kergesti ära meloodia partituuri, mida mängutoos mängib.

Unustagem hetkeks inimesest mängutoosivalmistaja ja oletagem, et mängutoos on loodussaadus; siis võime öelda, et meil on tegemist kehalise, kolmemõõtmelise partituuriga, mis on nähtavasti ise meloodiast välja kristalliseerunud, sest meloodia on mängutoosi *tähendusidu*, millest põlvnevad kõik tema osad, eeldusel muidugi, et käepärast on piisaval hulgal kuulekat materjali.

Stockholmi rahvusmuuseumis võib näha Ivar Aroseniuse väikest pilti nimega *Jul* (Jõulud), mis kujutab noort õrna ema, laps süles. Ema üle hõljub peen, kerge pühapaiste. Tuba, kus see meeltliigutav väike madonna istub, on lihtne katusekamber. Tema ümber on kõik täiesti igapäevane, kuid kõik esemed laual, lamp, eesriie, lauanõudega kummut, mõjuvad meeleolukate motiividega, mis väikest liigutavat pühalikkust suurendavad.

Pilt on nii täiuslikult läbi komponeeritud, et unustad kunstniku ja usud nägevat väikest looduse imet. Siin kõlab tähendusidu — “madonna”. Sellest tulenevad kõik muud asjad iseenesest, nagu meloodilise kristallimoodustumise puhul. Ühtlasi usud ennast vaatavat puhtasse maailma, milles ei ole võõraid lisandeid. Kõik on omavahel kooskõlas nagu punkt ja kontrapunkt.

Oli tarvis ainult üsna vähe, kuid kuulekat materjali — natuke lõuendit ja paar summutatud värvi —, et see väike kunstiteos võiks kristalliseeruda. Materjali hulgal on üsna kõrvaline osa. Enama või vähema materjaliga suuremas või väiksemas mahus oleks kunstnik võinud saavutada sama tulemuse.

Kuid teine kunstnik oleks sama materjaliga samast tähenduseost “madonna” lasknud esile tulla hoopis teisel madonnapildil.

Nüüd püüame kunstiteose tekkimise kaudu näidata, kuidas samalaadselt kulgeb elusolendi tekkimine.

Ei ole kahtlust, et me võime nimetada tõru tamme tähenduseoks ja muna kana tähenduseoks. Materjal on mõlemal juhul kuulekaim, mida loodus valdab, nimelt elav protoplasma, mis annab järele igale minahelidest lähtuvale vormikujundusele ja on võimeline säilitama iga vormi.

Tamm kristalliseerub tõru tähenduseost lähtudes sama kindlalt nagu kana munast — aga kuidas see toimub?

Nagu juba käsitletud, tekib järjest uusi elundialgeid, mis omandavad oma lõpliku kuju täiesti iseseisvalt. Igas elundialges on olemas tähendusidu, mis laseb valmis elundil talle pakutud materjalist välja kristalliseeruda. Kui osa ehitusmaterjalist eemaldada, siis kujuneb elund küll kõigis üksikasjus täpselt välja, kuid on normaalsest väiksem. Braus¹ on näidanud, et õlaliigese pea ei sobi enam liigeseauku, kui see ehitusaine puuduse tõttu normaalse suuruseni ei jõua.

Spemann on aga osutanud, et teiselt loomaliigilt siirdatud elundialge säilitab küll kehas valitsevale olukorrale vastava tähenduseo, kuid see laseb tekkida hoopis teisel elundil, mis võib olla kasulik küll loomale, kellelt ta on võetud, aga mitte loomale, kellele ta on siirdatud, sest need loomad sooritavad üht ja sama funktsiooni hoopis erineval viisil. Mõlemal juhul oli tähenduseoks söömisfunktsioon, ent konn sööb teistsugust toitu kui triiton.

Nii on kahel madonnapildil, kui nad pärinevad kahelt eri kunstnikult, küll üks ja sama tähendusidu, kuid ometi ei ole nad ühesugused.

Niipea kui elundid on ühiseks kehafunktsiooniks kokku saanud, ei teki enam Brausi näidatud vääraarenduid ehitusaine puuduse tõttu. Wesselyl õnnestus näidata, et noortel küülikutel, kes regenereerivad oma silmaläätse suurendatud või vähendatud määtkavas, suurenevad või vähenevad samas määtkas kõik nägemisaktiivsed osalevad elundid, nii et nägemisfunktsioon jätkub igal juhul häirimatult. Ka siin on tähendus see, mis ümberehitust juhib.

Et tõesti just tähendus valitseb regeneratsiooni, tu-

¹Hermann Braus (1868–1924), loodusteadlane ja arst, professor Heidelbergis, arengumehaanika kaasrajaja, palju tähelepanu pälvinud *Anatoomia* autor. *Orig. toim.*

leb veenvalt esile ühest Nissli² katsest. Imetajate koljulael on kahtlemata kindla kaitsekatte tähendus tema all asuva suuraju jaoks. Koljulagi regenereerub noortel küülikutel samuti häireteta, kui vaid suuraju kahjustatud ei ole. Ent kui pool suuraju operatiivselt eemaldada, siis ei regenereeru tema kohal asetsev koljulagi enam. Ta on oma tähenduse kaotanud. Nüüd piisab lihtsast kinikasvamisest.

Nagu näha, on tähendus kõikjal otsustavaks loodusteguriks, aina uuel ja üllataval viisil.

Lastes omailmad vaimusilma eest mööda, leiame subjektide kehamaaju ümbritsevates aedades imelisimaid kujusid tähenduskandjaina, mille tõlgendamine tekitab tihti suuri raskusi. Sellest jääb mulje, et tähenduskandjad on salamärkideks või sümboliteks, mida mõistab vaid samast liigist indiviidid, teiste liikide esindajate jaoks aga jäävad nad täiesti arusaamatuks.

Järvekarbi piirjooned ja veejoad on armusümboliks mõrukale. Lehtede tipu ja varre maitseerinevusest saab vormisümbol vihmaussile. Ühest ja samast helist saab sõbra sümbol nahkhiirele ja vaenlase sümbol ööliblikale. Ja nii edasi, äraarvamatu jadana.

Kui me oleme tohutu näidete hulga varal lõpuks veendunud selles, et põhimõtteliselt täidavad kõiki oma maailmu vaid tähendussümbolid, siis ründab meid teine, veel üllatavam tõsiasi, et subjekti iga tähendussümbol on ühtlasi tähendusmotiiviks subjekti kehakujundusele.

Kehamaja on ühelt poolt oma aeda asustavate tähendussümbolite tekitaja, teisalt aga samade sümbolite saadus, mis motiividenä m ajaehitusse sekkuvad.

Maja silmaaknale võlgneb päike oma paiste ja vormi

²Franz Nissl (1860–1919), psühhiaater, uuris patoloogilisi muutusi, eriti rändrakkude puhul. *Orig. toim.*

ülal taevas, mis aia üle võlvub. Päike on aga ühtlasi motiiv silmaakna ülesehitamisel.

See kehtib loomade ja inimeste kohta ja selle aluseks võib olla ainult asjaolu, et mõlemal juhul toimib üks ja seesama loodustegur.

Oletagem, et mingi loodussündmuse tagajärjel surevad ööliblikad välja ja me oleme seatud ülesande ette hüvitada loodustehnika abil see elu klaviatuuri puudujääk. Kuidas me sel juhul toimiksime?

Tõenäoliselt me võtaksime päevaliblika ja dresseeriksime ta ümber öösel öitsvatele lilledele, kusjuures suuremat kaalu tuleks siis anda lõhnatundlate kui silmade väljaõpetamisele.

Et aga uued ööliblikad oleksid osavalt lendavate nahkhiirte ees kaitsetud, siis tuleb luua selle vaenlase äratundmiseks märk, mis võimaldaks enamikul liblikaist õigel ajal vaenlase käest pääseda.

Vaenlase sümboliks on kõige parem kasutada nahkhiire piiksumise heli, mida nahkhiir kasutab sõbra sümbolina kogu aeg.

Et liblikas piiksumise heli tajuks, tuleb ta ümber ehitada ja ta peab omandama kuulmiselundi, mis teda vaenlase sümboliga ühendusse viiks. See tähendab, et see sümbol astuks motiivina ülesehitusplaani.

“Poleks ööliblikas nahkhiirelik,
Oleks ta elu peagi läbi.”

Võib arvata, et puuk on tekkinud täitmaks tühikut looduse klaviatuuris. Sel juhul oleks imetajate üldistest omadustest koosnev tähenduskindla ühtaegu sümboliks saagile ja motiiviks puugi ehitusplaanis.

Proovigem nüüd lõpuks omaenda kehamaaja koos sellega juurde kuuluva ajaga väljastpoolt vaadelda. Me teame nüüd, et meie päike meie taevas koos ajaga, mis on täis taimi, loomi ja inimesi, — need on vaid ühe kõike-

hõlmava looduskompositsiooni sümbolid, mis korrastab kõike tähtsuse ja tähenduse järgi.

Selle ülevaate abil õpime tundma ka oma maailma piire. Me võime küll järjest peenemate aparaatide abil kõigile asjadele ligi pääseda, kuid me ei omanda sellega uusi meeelundeid, ja kõik asjade omadused jäävad alati vaid meie meele ja kujutluste tunnusteks, ka siis, kui lammutame nad viimseiks üksikasjaks — aatomiteks ja elektronideks.

Me teame, et see päike, see taevast ja see maa meie surres kaovad; nad elavad sarnasel kujul edasi tulevate sugupõlvade maailmades.

Mitmekesisus ei tulene ainult ruumist ja ajast, milles asjad jaotuda võivad. On olemas veel maailmade mitmekesisus, milles asjad järjest uutes vormides korduvad.

Kõik need arvutud maailmad kolmandas mitmekesisuses on klaviatuuriks, millel loodus mängib oma üleajalist ja üleruumilist tähendussümfooniat.

Meile on meie eluajaks antud ülesanne moodustada oma maailmaga üks klavv hiigelklaviatuuris, millest mängides üle libiseb nähtamatu käsi.

ÖKOLOOGIA JAKOB VON UEXKÜLLI ÕPETUSE VALGUSES

Thure von Uexküll

Tõlkinud Jana Kross

1. MÕISTETE KESKKOND, MAAILM JA ÜMBRUSKOND MÄÄRATLUSE TÄHTSUS

Iga tõsine ökoloogiaprobleemide käsitus peab määratlema, mida ta peab silmas mõiste *keskkond* all. Kahjuks ei tee seda kaasaja keskkonnakaitsjad, mis kahjustab suuresti nende püüdlusi kaitsta *keskkonda* eksploateerimise ja kurnamise eest ning leida terve tasakaal majanduse ja ökoloogia vahel. Arvatakse, et mõiste on isenesest arusaadav. Eks tähista see ju *maailma*, milles me kõik elame.

Sellega esitatakse endale ometi otsustav küsimus, mis see *maailm*, milles me kõik elame, tegelikult on, kuidas me tema kohta teadmisi saame ja kui usaldusväärsed need teadmised olla võivad. Teisisõnu seisab tunnetusteoreetiline küsimus iga üksikasjalise ökoloogiaprobleemide käsitluse alguses.

Tõlgitud saksakeelsest käsikirjast "Ökologie im Licht der Lehre Jakob von Uexküll's".

Veel hiljuti oldi veendunud, et tunnetusteoreetiline küsimus kuulub ainuüksi filosoofia valdkonda. Tänapäeval ollakse valmis ka bioloogiale andma võimalust kaasa rääkida. Ollakse ühel meelel, et oma teadmiste eest maailmast, milles me kõik elame, oleme lõppude lõpuks tänu võlgu ainult meeleanimatele. Aga meie meeleanimid mitte lihtsalt ei peegelda seda, mida nad väljast eest leiavad. Nad muudavad kõik saabuvas ärritused närvitalitlusvooluks, mis need peaju teatud ossa juhiavad. Mida meie kogeme ümbritseva nähtava, kuulda ja kombatava maailmana, on meie vastava ajuosa saadus.

Peaju uurija Mountcastle väljendab seda nii: "Igaüks meist usub, et ta elab vahetult selles maailmas, mis teda ümbritseb, et ta tunnetab esemeid ja sündmusi selles täpselt ning elab ühes reaalses, praeguses ajas. Ma väidan, et need on taju illusioonid, sest igaüks meist käsitab maailma oma peajuga, mis on väljas oleva ühenduses mitme miljoni hapra, tundliku närvikiu kaudu. Need on meie ainsad infokanalid [...] [ja] kesk-närv on aferentsete närvikiududega võrreldes fabuleerija, ta ei ole kunagi täiesti usaldusväärne. [...] Aisting on abstraktsioon, mitte reaalse maailma replikatsioon" (Mountcastle 1975).

Siit võib järeldada, et igaüks meist elab omaenda, oma aju poolt konstrueeritud maailmas ja see isiklik maailm erineb kaasinimeste omast vähem või rohkem. See, mida teeb aju infoga, mis meeleanimate aferentseid närvikanaleid pidi temasse hoovab, sõltub igaühe isiklikust elust, sellest, mis ta on lapsepõlves läbi elanud ja hiljem õppinud, keelest, mida ta kõneleb, ja paljust muust.

Jakob von Uexküll'i töödest (*Bedeutungslehre*. 1940) ja tema kaasrajatud käitumisõpetusest teame, et loomad tunnetavad maailma teistmoodi kui inimesed (vt ka

Uexküll 1973). Nico Tinbergen (1951) ja Konrad Lorenz (1952) on osutanud tähtsatele seostele loomade käitumise ja nendeomase viisi vahel *maailma* tajuda.

Seetõttu on mõttekas võtta see iga indiviidi *oma subjektiivse maailmana* kogetud meeleline tõelisus aluseks küsimuses *maailmast, milles me kõik elame*, maailmast, milles igale elusolendile on kättesaadav üksnes tema liigiomane osa. Selle subjektiivselt kogetava keskkonna jaoks reserveeriski Jakob von Uexküll mõiste *Umwelt*, *omailm*.

2. KESKKOND KUI VAIMSE SAAVUTUSE VÄLJENDUS

Jakob von Uexküll on ka kirjeldanud, milline bioloogiline tähendus on sellel *subjektiivsel keskkonnal* vastava subjekti jaoks: see annab ülevaate ressursidest, mida subjekt eluks vajab, ning hoiatab teda vaenlase ja ohu eest. Teisisõnu toob *subjektiivne keskkond* tema jaoks esile selle osa *maailmast, milles me kõik elame*, mida bioloogid *nišiks* nimetavad. Niši all mõistavad nad ala, kus leidub küllalt vajalikku ellujäämise ja järglaste saamise kindlustamiseks ning kus ohud on kooskõlas kaitsevõimalustega.

Tegelikult on *subjektiivne keskkond* kõige esimene ja tähtsaim — vaimne — saavutus, mis looduses esineb; sest juba lihtsaimad elusolendid teevad vahet ellujäämist võimaldavate ja seda ohustavate tegurite vahel enda ümber.

Kui me tunnistame inimese mõistust ega taha teha mingit metafüüsilist uperpalli, siis peame *mõistuse* looduses ümber paigutama. See tähendab, me peame looduses otsima saavutusi, milles avalduksid need omadused, mida me inimese puhul seostame vaimsete või-

metega. Jakob von Uexküll jaoks on selleks iga üksiku, juba lihtsaimagi organismi võime omistada ümbruskonna teguritele tähtsus, mis neil selle organismi jaoks on, ja neid seeläbi tähtsusetutest teguritest eristada. Täpselt samas tähenduses defineerib selle võime Gregory Bateson (1985) kui ande registreerida erinevusi, mille vahel on vahe.

Ökoloogiline ühik, Batesoni (1985) formuleeringus *ellujäämisühik*, koosneb niisiis elusolendi organismist pluss tema subjektiivsest keskkonnast ning selle keskkonna poolt valitud nisist. Ökoloogilise tasakaalu häired pärinevad kas välismaailmast või siis subjektiivsest keskkonnast. Esimene võimalus esineb, kui välisilmas ressursid napiks jäävad ja/või ohud kasvavad, ühesõnaga, kui ümbrus kaotab oma *nisikvaliteedi*. Teine võimalus tekib, kui subjektiivse keskkonna eristusvõime üles ütleb, see kas lakkab oma ümbruse *nisikvaliteeti* tundmast või — ja see on meie ökoloogilise probleemi jaoks erilise tähtsusega — hävib ümbruse *nisikvaliteet* kuritarvituse tagajärjel.

Loomad elavad sünnipärastes liigiomastes keskkondades. Neile on *vaimne saavutus* ümbruskonnategurite valiku näol looduse poolt antud. Neid ohustavad ainult esimest liiki häired. Inimestel ei ole kaasasündinud keskkonda. Nad peavad ise *vaimse saavutuse* tekitama, oma keskkonna konstrueerima. Selles on nende šanss ja nende risk. Neid ähvardavad teist liiki häired.

Vaimse saavutuse kriitiline kontroll, mis meil oma inimesepärase keskkonna konstrueerimisel olemas peab olema, on tunnetusteooria ülesanne. Seega on selge, et tunnetusteooria ei ole mingi filosoofiline abstraktsioon, vaid tal on elutähtis ülesanne: väär tunnetusteooria tähendaks hädaohtu meie ellujäämisele.

Bateson kirjutab, et meie aeg kannatab *tunnetusteooria haigestumise* all: "Nüüd hakkame nägema mõ-

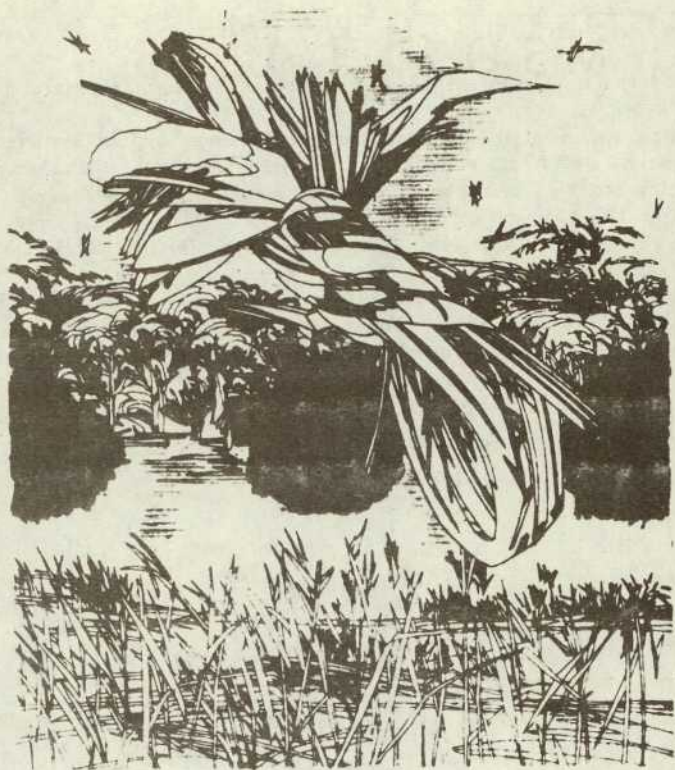
ningaid õhtumaise tsivilisatsiooni tunnetusteoreetilisi pettejäreldusi. Vastavalt üldisele vaimsele kliimale Inglismaal 19. sajandi keskpaiku arendas Darwin teooria looduslikust valikust ja evolutsioonist, kus ellujäämisühikuks oli kas sugupuu või liik, alamliik vms. Tänapäeval on aga üsna üldteada, et reaalses bioloogilises maailmas see ei ole ellujäämisühik. Ellujäämisühikuks on keskkond pluss organism. Me õpime kibedatest kogemustest, et organism, mis hävitab oma keskkonna, hävitab iseenda" (Bateson 1985).

Keskkond on Batesoni jaoks mingi osa maailmast, milles me kõik elame, mis niisina ellujäämist võimaldab, ja see osa ongi vaimne saavutus. Ta jätkab: "Kui me nüüd korrigeerime Darwini ellujäämisühikut, nii et see hõlmab ka keskkonna ning organismi ja keskkonna interaktsioonid, siis ilmneb väga hämmastav ja ootamatu samasus: evolutsiooniline ellujäämisühik osutub identseks mõistusühikuga. [...] Mõelgem nüüd, mis juhtub siis, kui teha tunnetusteoreetiline viga ja valida vale ühik: selle tagajärjel vastandub liik teistele liikidele ümberringi või kogu ümbruskonnale, mis neid mõjutab. Lõpuks [...] on Kaneohe laht reostatud, Erie järv on muutunud limaseks roheliseks sitaks, aga nõutakse: "Ehitagem suuremaid aatompomme, et naaber lõplikult hävitada." On olemas halbade mõtete ökoloogia, täpselt nagu on olemas umbrohtude ökoloogia, ning süsteemile on iseloomulik, et just põhimõttelised eksitused levivad."

Oma nime vääriline ökoloogia peab määratlema, mida ta mõistab keskkonna all. Just selles suunas on teed juhatanud Jakob von Uexkülli keskkonnaõpetus.

Kirjandus

- Bateson, Gregory 1985. *Ökologie des Geistes*. Frankfurt: Suhrkamp
- Lorenz, Konrad 1952. *King Solomon's Ring*. London: Methuen
- Mountcastle, V. B. 1975. The view from within: Pathways to the study of perception. — *John Hopkins Medical Journal*, 136, pp. 109–131
- Tinbergen, Nico 1951. *The Study of the Instinct*. Oxford: University Press
- Uexküll, Jakob von 1973. Bedeutungslehre. — Jakob von Uexküll, Georg Kriszat. *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Bedeutungslehre*. Frankfurt: Fischer

Marje Üksine
INIMHETK

MIS OLI "ELBUMUS"?

Ilmar Mikiver

Tallinna koolinoorte seas oli kord grupp nimega "Elbumus", kes unistas "Noor-Eesti" taassünnist. See oli umbes aasta jooksul kujunenud vaidlusklubi, mis tundis sügavat vastutust oma sugupõlve eest, võib-olla naiivselt. Midagi pidi meie läbi taas sündima, sest grupi nimi tähendab Aaviku järgi 'taassündi'. Niisiis — pigem konservatiivne kui radikaalne, kuigi radikaalseks peeti meid tihemini. Sõda ja okupatsioonid hävitasid kooskämimise tava. Nüüd elab rühmituse agaramaid liikmeid neljas riigis: Eestis Ea Jansen, Kalju Oja, Hilja Viires; Rootsis Ilmar Laaban, Olev Mikiver; Kanadas Orvo Ast; Ühendriikides Ilse Lehiste ja allakirjutanu. Sõjas langes Lem Lehiste; pärast sõda suri noorelt Ivar Paulson.

Oma albumi väljaandmiseni me ei jõudnud kunagi. Kuid selle kahe aasta mõju, mil tegutsesime (1938–1940), on eluaegne. Paljud meist on andnud välja omaenda saavutuste "albumi" teadus- või kunstiteoste kujul. "Noor-Eesti" taassündi me ei saavutanud. Mis oli siis see, mis "elbus" meie liikmete elutöodes? Jäägu see järeltulijate otsustada. Mina tahan kirjeldada "Elbumuse" omapära ja mõju tema vahetule kaasajale — Eesti Vabariigi kahele viimasele aastale Tallinna koolinoorte horisondil. Seda enam et sellest ümmarguselt tosinast idealistist neli olid Reaali õpilased.

NOORUSLEEK JA MAAILMA VALLUTAMINE

1937. aasta sügisel alustasid tegevust uued kolmeaastased gümnaasiumid. Eelmise, viieaastase keskkooli viimane klass pidi lõpetama järgmisel kevadel — need olid noored, kellega uusgümnaasistidel oli vähe ühist. Nemad siirduvad varsti ülikooli, kaitseväge või eraellu, meil seisab ees kolm pikka õppeaastat, enne kui kuhugi jõuame. Nii võib-olla täpselt ei mõeldud, kuid umbes niiviisi tunti, sest kuidas muidu seletada seda loomulikku valmisolekut ühe koolidevahelise "salaseltsi" moodustamiseks. See generatsioon aimas uusi võimalusi ja otsis uut foorumit. Kõik "Elbumuse" liikmed kuulusid uue gümnaasiumi esimesse või teise lendu.

Katalüsaatoriks osutus imelik üritus nimega *Noorusleek*, noorte omal käel välja antav ajakiri-album (niisiis vastand Koolivalitsuse toetusel ilmuvale *Tuleviku Radadele*), mida organiseeris vabakutseline õppur-ajakirjanik Erik Nöörme. *Noorusleeki* oli juba ilmunud üks number. Kes teda luges või kus ta levis, ei ole enam teada — kaastööliste hulka kuulus näiteks Ralf Perman-Parve.* Kui Nöörme tuli 1937. aasta sügisel Tapa gümnaasiumist Tallinna, Tõrvand-Tellmanni erakolledžisse, ei olnud tal esimese numbri kaastööliste koosseisust enam kedagi järel, paitsi Parve (kes siis oli Gustav Adolfi gümnaasiumist välja langenud ja enam koolis ei käinud). Nöörme, kes tundis Kalju Oja, asus viimase abiga koostama uut võimalikku toimetust. Oja kui klassivend kutsus kaasa mind ning mina kutsusin kaasa Reaali poisse nagu Orvo Ast, Ilmar Laaban ja vend Olev. (Ma olin siis küll veel Gustav Adolfi gümnaasiumis nagu Ojagi, kuid üle minemas Reaali.) Peeti mitu koosolekut

* *Noorusleek* ilmus 1937. aasta mais. Vähemalt oma nime all Ralf Parve seal ei esine. Teistest kaastöölistest nimetagem Aarne Vinkelit, Sass Viigisalu ja V. U.-d (= Valev Uibopuu). *Toim.*

osalejatega veel teistestki koolidest. Ühel neist paljastas Laaban ühe noorpoeedi Underi-plagiaadid. (Parve koosolekuil ei käinud, kuid oli saatnud pihutäie sonette kaastöök.) Asi venis ja venis. Nöörmet ennastki oli väga harva näha. Nii tegime kunagi 1938. aasta kevadepoole Kalju Ojaga otsuse, et jäägu *Noorusleek* kus seda ja teist. Selle asemel tuleks hakata süstemaatiliselt organiseerima demokraatlikku, vaimset, rahvuslikku ja energilist eesti koolinoorust eesmärgiga varem-hiljem kogu maailma ulatuses — nooruse kaasabil — maksma panna tõeliselt demokraatlik kord.

Plaan oli väga lihtne. Tuleb organiseerida kõigepeält Tallinna koolinoorus kui tuumik (partei-eliit, ütles Lenin 40 aastat enne meid, kuid seda me tollal ei teadnud), seejärel haarata kaasa eesti koolinoorus ülemaaliselt, esmajoones suuremates linnades nagu Tartu ja Pärnu, siis luua koostööorgan Läti ja Leedu aatekaaslastega (need pidid kindlasti kuskil olemas olema, tuli ainult üles otsida) ja seejärel laiendada koostöö ka Soome ja Skandinaavia noortele (Baltoskandia idee, mida tollal propageerisid Jaan ja Ilmar Tõnisson). Pärast seda oleks lihtne saada Šveitsi ja Coudenhove-Kalergi Pan-Euroopa liikumise kaudu oma mõju alla kogu Euroopa, tegelikult — terve maailm (Ameerikat meie mõisteis siis veel ei eksisteerinud).

Miks pidime just maailma vallutama?

Meile oli selge üks asi: see vana maailmalogu on alla käimas ja ta tuleb päästa. Tema päävaenlasteks on totalitaarsed režiimid. Nende vastu tuleb luua ülemaailmne nooruse ühisrinne, sest ainult noorus suudab maailma päästa katastroofist, millega teda ähvardavad Hitler, Mussolini ja Stalin. Olime väga mulje all, et varem-hiljem aitab sellele kaasa ka anglosaksi maailm, eesotsas inglastega Neville Chamberlaini juhtimisel. Ojale oli Chamberlain nii suureks ebajumalaks, et Kalju hak-

kas käima vihmavarjuga ja kaalus koolimütsi asendamist "oktoobriga" (muidugi mitte kooliruumides). Pääle selle oli Oja tõsine "Tõnissoni-mees" ja armastas tsiteerida viimase sõnavõtte tol ajal käimas olnud põhiseadusdebatist. Oja lootis suuresti demokraatlike erakondade taassündi Tõnissoni juhtimisel. "Ah arvate, et vana hunt enam ei karga? Oo, ta kargab küll veel!" — oli üks Oja armastatumaid Vana-Jaani tsitaate.

Et ühendada eesti noorus demokraatia ideaalide teenistusse ning vähehaaval kaasa tõmmata kogu maailma noorus, selleks — leidsime — ei olnud meie teadmised veel küllaldased. Niisiis algas palavikuline eneseharimisprogrammide väljatöötamine. Kohtusime ülepäeviti, vahel iga päev, et vahetada infot selle kohta, mida peaksime lugema. Istusime tundide kaupa linnaraamatukogu lugemissaalis, koostades soovitava lektüüri nimestikke — ja need olid tohutu pikad. Ikka sada teost sellelt ja paarsada teiselt alalt. Mida rohkem tiitleid saime, seda suurem oli meie vaimustus. Kas me midagi neist raamatutest ka tegelikult läbi lugesime, seda kahjuks ei mäleta.

Kaugemas perspektiivis tõukas meid veel teine mu-re. Kui tahta kõnelda kogu maailma rahvastega, siis peab me keelteoskus olema tublisti parem praegusest. Jaotasime ära keeled, mis kumbki pidi selgeks õppima. Vististi jäid mulle soome ja skandinaavia keeled ning prantsuse keel, Kalju pidi võtma vanad keeled. See oli osalt tingitud sellest, et ka ülikooli fakulteedid tuli omavahel ära jaotada. Kahepääle otsustasime lõpetada nad enam-vähem kõik, kaasa arvatud isegi põllumajandusteaduskond (kummale see jäi, ei mäleta). Oja sai kindlasti õigusteaduskonna ja majandusteaduse ning veel üht-teist, kindlasti ka usuteaduskonna. Selle tagajärjel lubas ta ära õppida ka heebrea keele.

Kokkutulekute, otsuste ja vastuvõetud kavade koh-

ta pidasime täpset kroonikat. Kahjuks ei ole see mul säilinud, sest põgenesin Eestist vaid seljariietega.

Meie aktsiooniprogramm ei koosnenud siiski üksnes unistustest. Kohe algas ka tegelik organiseerimistöe Tallinna õppurkonnas. See oli 1938. aasta kevadtalvel. Oli me mõlemad agaralt osa võtnud Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühingu tegevusest. Selle esimeheks oli 1937./38. õppeaastal Reaalkooli kirjandusringi esimees ja *Realisti* tegevtoimetaja Raoul Rimmelgas. Tema ametiaja lõppedes 1938. aasta kevadepoolle valiti TKVÜ uueks esimeheks mind. Selleks ajaks olid meil juba hääd kontaktid teiste koolide agaramate vaimukultuurlastega. Grupp, millest nüüd välja kujunes "Elbumus", oli juba *Noorusleegi* ja TKVÜ raames omavahel üsna tuttav ja ilmsesti valmis korrapärasemalt koos käima meid kõiki huvitavate probleemide arutamiseks.

Samal ajal sattus Oja ja minu maailmavallutamise generaalplaan sügavasse kriisi.

AJASTU VAIMNE TAUST

Tänu demokraatlikult meelestatud ajakirjadele nagu *Olion*, *Akadeemia*, *Tänapäev* jt oli totalitarismi ning demokraatia vastuolu tollal üsna laialt kõne all. Lugenud inimesed tsiteerisid oma kirjutistes sageli nimesid nagu Oswald Spengler (*Õhtumaa allakäik* (1918–1922)), Ortega y Gasset (*Masside mäss* (1930)), Aldous Huxley (*Eesmärgid ja abinõud* (1937)), kes kõik üht või teist viisi paljastasid Lääne tsivilisatsiooni varitsevaid ohte, ning neile vastukaaluks Lääne demokraatia kirglike kaitsjaid nagu Salvador de Madariaga, kelle arvukad kirjutised 1920. ja 1930. aastail olid tuletorniks kõigile, kes võitlesid nii parem- kui vasakpoolse äärmuse vastu. Väga kasulikku informatsiooni Lääne-Euroopa sündmuste kohta sai "Penguini" "tasku"-raamatutest, mida

Tallinnas müüdi G. Paju ja "Kooli Kooperatiivi" raamatukauplustes. Sain täieliku pildi Austria *Anschluss*'i (12. märts 1938. a) ja Tšehhoslovakkia jagamise kohta (29. september 1938. a) just nendest "Penguin Bookidest". Tšehhoslovakkia anastamine (nn München) toimus nimelt Neville Chamberlaini mannetul hääkskiidul ja see andis esimese hoobi meie usule inglastesse. Samuti riisus see meie silmilt illusiooniloori, et me võiksime veel jõuda noorust organiseerida tollases Lääne- ja Kesk-Euroopas, kus vanglamüürid olid juba sulgunud Hitleri impeeriumi ümber.

Lühidalt — olime vähem kui aastaga kainenunud oma kõige hõõgumatest unistustest. Märkisin enne, et see kriis algas juba 1938. aasta kevadel. Täpsemalt, see oli meie viimsel koolipäeval, kui kõndisime Kalju Ojaga tundide kaupa Vene turul. Pidime säält kumbki oma bussiga koju maale sõitma, tema Harku, mina Loksale. Busse oodates vaidlesime läbi kogu oma generaalplaani, mina enamasti rünnates, tema kaitstes, kuid lõpuks jõudsime üksmeelsele tulemusele: kõige kavatsetu läbiviimiseks on meie jõud liiga väike. Heitsime nurka oma maksimumprogrammi ja leppisime kokku miinimumis. Selleks oli — jätkata tööd Eesti piirides, anda oma parim panus "Elbumusele" ja eeloleva kahe aasta jooksul luua kontakt ka teiste linnade noortega. Võin kohe öelda, et see viimane otsus ei andnud suuremaid tulemusi kui paari kirjavahetuskaaslase leidmine Tartus ja ühe kirja saatmine Pärnu. Mingit ühist organisatsiooni nendega ei kujunenud, sest kui jõudsime Tartu Ülikooli, kehtis maal juba nõukogude kord. Nii jäi meie tõeliseks tegevuspiirkonnaks ikkagi vaid Tallinn. Ja see tähendas "Elbumust", millest aga nüüd kujunes täiesti omapälgeline noortegrupp. Enamik "Elbumuse" liikmeid ei tea kindlasti tänapäevani grupi organiseerimise eellugu — ja tähtis see ju ei olegi.

Euroopas valitseva segaduse kõrval pakkus vaimset stiimulit ka kodumaa enda sisepoliitiline olukord. See oli viimase Põhiseaduse jõustumise aasta. Põhiseadusdebatt ajakirjanduses äratas lootust mitmeerakonna süsteemi taastamiseks Eestis, kuid konkreetsemalt ei hakanud see teostuma enne Eenpalu valitsuse asendamist Uluotsa omaga (12. oktoober 1939. a) — s.t alles pärast Molotov—Ribbentropi pakti (23. august) ja baasidelepingut Nõukogude Liiduga (28. september 1939. a). Koolinoorsugu reageeris üsna iseteadvalt Eenpalu-ajastu loosungitele nagu hariduse alal “Mõök ühes, raamat teises käes!”, rahvastikuküsimuse alal “Kadugu tühjad hällid!”, kõige otsesemalt aga patriotismi hüüdlausele “Kus on teie Vabadussõja-vaim?”

Jälgisin viimastel Vabariigi-aastatel tähelepanelikult abiturientide kõnevõistlustel peetavaid kõnesid. 1937. aasta kevadel vastas kõnevõistluse võitja Karl Allik (Reaalkoolist), et noorte ees seisavad konkreetsed tööülesanded, oma riigi edasine ülesehitamine, see ongi meie sugupõlve “Vabadussõja-vaim”. Järgmine laureaat Jaan Kross (Westholm) ütles 1938. aastal, et ärgu alahinnatagu noori, vajalik võitlusvaim on igaühes latentset olemas (ta ütles isegi “vaikivas olekus”, vihjates seega sisepoliitilisele olukorrale), ning las aga tõuseb vajalik väljakutse, küllap noored näitavad siis ka oma “Vabadussõja-vaimu”. Kahjuks ei tulnud seda väljakutset sinimustvalge lipu all kunagi; seetõttu võitlesid tuhanded noored hiljem võõraste lippude all.

Sel perioodil esitas TKVÜ juhatus päakoosoleku otsuse põhjal Haridusministeeriumi kooliosakonnale märgukirja loa ja toetuse saamiseks ajakirjale, mida toime-taksid õpilased iseseisvalt, niisiis paralleelne nähtus ajakirjale *Tuleviku Rajad*, mida andis välja Eesti Keskkooliõpetajate Kogu. Sellele märgukirjale ei tulnud kunagi vastust. Olin tollal TKVÜ esimees ja märgukiri Kooliva-

litsusele koostati Ivar Paulsoni korteris Toompuiesteel.

Ajastu vaim oli sissepoole pööratud ja kui vaadatigi väljapoole, siis ainult Lääne suunas. Nõukogude Liitu ei võtnud veel 1938. aastalgi keegi tõsiselt, säältpoolt tõusvat ohupilve ei ennustanud keegi. Stalini massimõrvu, kindralite ja kirjanike väljapuhastamisi muidugi lehtedes käsitleti, kuid väga külmavereliselt, võiks öelda, ükskõiksest. Valdavaks mälpildiks on mulle tollest ajast jäänud Gori karikatuur Stalinist, kes ulatab vene *mužik*'ule uue konstitutsiooni (1936), mis pidanud fikseerima "sotsialismi võitu". Gori kujutab "konstitutsiooni" Stalini pihust alla rippuva surnud hanena, kelle kael on sõlme väänatud. Marksismi minu mälestuste järgi mingil kujul ei diskuteeritud, kuigi see olnuks meile niisama vajalik kui Piibli uurimine oli Voltaire'ile ("pead oma vaenlast tundma"!).

Alates 1939. aasta sügisest muutus vaim koolides ähmasemaks. Lõunas oli puhkenud Teine maailmasõda, Soomes võitles vennasrahvas oma elu eest ja kodumaa pinnale olid tekkinud Nõukogude Liidu baasid. Ühestki neist sündmustest ei kõneldud sõnaselgelt ega sirgjooneliselt ei kodanikuõpetuse, klassijuhataja- ega muudes tundides. Reaalkooli õpilased panid omal käel toime kinnaste ja sigarettide korjandusi Soome sõduritele, aga õpetajatega sellest rääkida ei saanud. Demokraatia ja totalitarismi vastuolusid ei diskuteeritud enam niisama vabalt kui aasta tagasi ka ajakirjanduse veergudel (välja arvatud võib-olla *Akadeemia*, kuid see ei küündinud rahva sekka ega kooliklassidesse). Ajastu vaim oli umbe läinud. Kaudselt mõjus see koolinoortele demoraliseerivalt.

Sel taustal jääb "Elbumus" püsima sätendava tähena.

KOOSSEIS JA TEGEVUS

“Elbumus” oma põhikoosseisus tuli esimest korda kokku ühel kevadtalvisel pärastlõunal 1938. aastal Ilmar Laabani kodus. Arutati tegevussihete, mis olid üldiselt juba ette aktsepteeritud. Otsustati enam-vähem korrapäraselt koos käia ja pidada kroonikaraamatut ning mõelda sellele, keda veel ligi tõmmata. Arutati ka rühma nime küsimust ja valik “Elbumus” osutus hoobilt nii revolutsiooniliseks kui konservatiivseks. Radikaalne oli see, et valiti “Aaviku sõna” (*elbuma* = taassündima). Alalhoidlik on aga selle sõna tähendus: millegi olnu uuestisünd. Niisiis mitte: oleva hävitus! Mõnelgi meist heiaastus mõtte tagamail “Noor-Eesti” eeskuju: kui suudaksime luua rühma, mis taas kuulutab uue generatsiooni sündi!

Järgnenud kahe talve vältel olid kohtumiskohtadeks peamiselt Orvo Asti kodu Kopli t 4 ja Ea Janseni Kadrioru-häärber Mäekalda t 3. Pärast seda kui ÜENÜTO (Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse Tallinna Osakonna) kirjandusrühm (Arvi Moor, Ago Jõger jt) meid endaga koostööle kutsus, oli ka esinemisi ÜENÜ ruumides Lembitu tänaval. Ka mõned koolidevahelised kirjandusõhtud TKVÜ (Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühingu) raames olid elbujate organiseeritud ja sisustatud. Need toimusid koolide, kõige sagedamini poeglaste kommertsgümnaasiumi ja tütarlaste kommertsgümnaasiumi, aga vahest ka Lenderi ja prantsuse gümnaasiumi ruumes.

“Elbumuse” põhikoosseis püsis stabiilselt kümne ja tosin vahel. Reaalkooli esindasid Orvo Ast, Ilmar Laaban, Olev Mikiver ja allakirjutanu; Westholmi Lem Lehiste, Ivar Paulson ja Ilmar Joonas; Gustav Adolfi gümnaasiumi Kalju Oja; Lenderit Ilse Lehiste ja Hilja Viires; tütarlaste kommertsgümnaasiumi Ea Jansen (läks hil-

jem riiklikku inglise kolledžisse üle) ja I tütarlaste gümnaasiumi Salme Kuus. Mõned neist jäid hiljem eemale vähese aktiivsuse või muidu sobimatuse tõttu. Lehtedes on "Elbumust" mainitud mõnedes mälestustes (Arvi Moor, Olev Mikiver) ning liikmeina nimetatud veel Ado Anderkoppi ja Senta Mõõka. Need on puhtad mäluvead. Ei Anderkopp ega Mõök ei käinud ainsalgi "Elbumuse" koosolekul.

"Elbumuse" kroonikaraamat, mida pidasid kordamööda kõik liikmed ja mis tänu esmajoones vend Oltsile oli ohtrasti illustreeritud, läks venelaste-talvel Tartus jäljetult kaotsi minu korterist. Seda külastasid kümned ja kümned kaasvõitlejad. Ükski neist, keda on olnud võimalik küsitleda, ei ole süüd omaks võtnud. Kroonikaraamatu puudusel on võimatu ennistada meie tegevuse, vaidlusteemade või võetud seisukohtade ligilähedaseltki täpset aruannet. Ühe suure ühisprojektina, mis hõlmas mitut liiget ja kestis läbi mitme istungi, tuleks mainida filosoofiasarja.

Filosoofia oli eesti vaimufirmamendil saanud järsku juurde suure, helendava tähekoogu. Sarjas "Elav Teadus" olid ilmunud Will Durant'i *Lood filosoofia ajaloost* viies andes, "Suurmeeste Elulugude" sarjas võis tutvuda Aristotelese jt monograafiatega; Tartu Ülikooli professor Alfred Koort oli andnud välja kaks köidet filosoofilisi esseid, tutvustamaks ka meie sajandi Lääne filosoofe nagu Alfred North Whitehead, Bertrand Russell, Henri Bergson jt. Reaali vilistlane Raoul Remmelgas õhutas huvi filosoofia vastu ka eraviisilistes kõnelustes Orvo Asti ja minuga. Imetlesime Raouli sügavat arusaamist mõtteteadusest: "Filosoofi ülesanne on asju lihtsaks, mitte keeruliseks teha," armastas ta tsiteerida Reaali vana õpetajat Jaak Pauski. Et me Koorti pidasime rohkem kompilaatoriks, siis oli meie arvamus tollal, et Raoul Remmelgast saab Eesti esimene "tõeline".

filosoof. Temast sai kodumaal pärast sõda siiski põllundusekspert, kes vististi suutis pisut mõistust ja korda sisse viia Eesti kolhoosidesse. "Elbumuse" liige Raoul ei olnud, sest neil aastail oli ta juba sõjaväes.

Niisiis jaotasime filosoofia elbujate vahel välja ja hakkasime seda tões ja vaimus arutama. Orvo Ast sai tunnetusteooria (nüüd: teadmusteooria), mulle langes metafüüsika (nüüd: ontoloogia), Laabanile esteetika, Kalju Ojale eetika ja poliitika ning Lem Lehistele loogika koos täppisteaduste filosoofiaga. See jaotus oli tehtud Will Durant'i *Lugude* esimese peatüki alusel. Diskussioonidest mäletan ainult seda, et ühelegi küsimusele lõplikku lahendust ei leitud.

See oli ka loomulik. Nii nende kui teiste, näiteks usuliste või poliitiliste teemade arutlemisel oli "Elbumusele" kõige tähtsam see, kuidas küsimusele läheneda. Teisisõnu: meetod. "Sihte ja vaateid" (Gustav Suitsu sõnul) sai ju küll formuleeritud ja kroonikaskegi kantud, kuid ei mäleta, et kunagi oleks kuulutatud välja mingi seisukoht, mis olnuks kõigile "kohustuslik". Niiviisi erines "Elbumus" hääs mõttes mõnestki maailma-kuulsast vaidlusklubist. Just tollal diskuteeris näiteks Cambridge'i kurikuulus vaidlusklubi "Apostlid" Jumala oma liikmeks võtmise küsimust. Meie ei jõudnud iial punktini, kus oleks küsitud, kas Jumal kõlbab "Elbumuse" liikmeks. Aga noh, me ei olnud ka homoseksualistid ega krüptokommunistid nagu Guy Burgess, Anthony Blunt, Bertrand Russell, John Maynard Keynes ja teised "apostlid", kes on kogu meie sajandi ajalugu jultunult väärastanud. "Elbumus" ei saanud ju mitte kuulsaks, saati siis kurikuulsaks nagu "apostlid". "Apostel" E. M. Forsteri ütlus: "Kui peaksin valima kas sõbra või isamaa reetmise vahel, loodan olla küllalt vapper isamaa reetmiseks" oleks meis hävitanud viimsegi austuse anglosaksi kultuuri vastu, kui oleksime seda kuulnud. Kuid

ei "Penguini" raamatud ega muu info, mis tollal Eestisse jõudis, ei kõnelnud midagi sellest, milliseks vähktõvekoldeks meie planeedil olid "apostlid" ja kogu "Bloomsbury Group" (näiteks et nad eranditult jumaldasid Stalinit). Selles teadmatuses uskusid meie Soome ja Saksagi sõjaväes olevad noored veel aastail 1943–1944, et inglased ja ameeriklased tulevad "põhjast" Balti riike päästma, kui Hitleri-rinne idas kokku variseb. Elbujatelgi jäi usk anglosaksidesse püsima läbi Vene ja Saksa okupatsiooniaastate. Lugesime siis demonstratiivse huviga inglise kirjandust, kasvõi vaid Agatha Christie ja Dorothy Sayersi kriminulle.

Ent aastaist 1938–1940 kõneldes — et ei ole võimalik enam "Elbumuse" protokolle ennistada, siis on ehk otsustarbekam kirjeldada üksipulgi ringi liikmeid. Ka sellest selgub mõndagi selle kohta, millega tegelesime.

KES MIDA

Kõige värvikamad ja väljakujunenud, ühtlasi ka rühmale mõjukaimad elbujad olid Lem Lehiste, Kalju Oja ja Ilmar Laaban.

L e m L e h i s t e (Westholmi gümnaasium) oli põhjalikult tutvunud prantsuse matemaatilise filosoofi Jules Henri Poincaré mõtetega, mis tollal olid kättesaadavad eesti keeles populaarteadusliku väljaandena tema teostest *Teadus ja hüpotees* ning *Teadus ja meetod*. Meil oli kindel usk, et Lem mõistab Einsteini relatiivsusteooriat. Arutlustes esindas ta range loogika vajadust ja tõstatas küsimusi tõekspidamiste suhtelisuse kohta. "Kuid taiest redutseerida punktini, kus lakkab ta olemast kunstiteos?" oli Lemi tüüpilisi küsimusi. Tänu temale nihkus meie filosoferimine eemale saksa traditsioonidest

ning lähemale moodsaile prantsuse ja inglise mõtlejaile. Seda soodustas ka ilmuv kirjandus. Hakkasin ise tollal tundma tõsist huvi A. N. Whiteheadi protsessifilosoofia vastu, mis on mind paelunud tänapäevani.

Lemist pidanuks saama Eesti juhtiv filosoof või teadlane, kuid ta langes sõjas.

Kalju Ojal (Gustav Adolfi gümnaasium) olid kõik eeldused saada suureks ja populaarseks rahvajuhiks. Tal oli oivaline kõneanne, mis pääses valla just rahvahulkade ees. 1939. aasta kevade kõnevõistlusel anti Kaljule teine koht, kuigi olnuks väärt esimest — kõnekunsti seisukohast. Ta kiskus kuulajad kaasa, sai kõne sisse mitu teenitud aplausi ja naerupurset — ometi kõneldes võrdlemisi ebapopulistlikul teemal. Ta ründas nimelt massikultuuri ja kaitses üksikisiku õigusi. Esikoht anti tütarlaste kommertsgümnaasiumi esindajale Inger Arendile, kelle kõne oli väga positiivne ja isamaalik, kuid kõlas üsna mahaloetuna.

Kalju oli ka iseseisev mõtleja. Kui Gustav Adolfi gümnaasiumis oli ette nähtud õpilasel kord pidada hommikupalvust, kasutas Kalju seda oma kosmilise usutunnistuse tutvustamiseks. Olen püüdnud tema "Meie isa" palvet mälu järgi restaureerida. See käis umbes nõnda:

"Kõiksuse Looja, kes Sa avaldad end kosmose kui terviku näol! Ava end meie tunnetusele. Ainult siis saame osa Kõiksusest omaski elus. Nii teenime paremini oma igapäevast leiba ja mõistame võlgu, mida oleme teinud teistele või teised meile. Kui tunnetame Sind kui Kõiksust, ei satu me asjatuisse kiusatusisse, vaid pääseme kurjast tänu Sinule, Kõiksuse Looja, kelle päralt olgu ja jäägu kogu universum kogu oma võimsuse ja auga." Kas Kalju "aamen" ütles, seda ma enam ei mäleta. See on tema kredo taasluulendus, mitte tema enda sõnad, niisiis — vastutus teksti eest on minu. Olime siis 17 aastat vanad.

Kalju Ojast sai hiljem edukas raamatukogunduslane.

Ilmar Laaban (Reaalkool) oli rohkem kui pääjagu meist teistest üle moodsa kirjanduse ja kunsti tundmises. Ta luges ja tõlkis tollal eesti keelde saksa moderniste nagu Stefan George, Rainer Maria Rilke ja Georg Trakl (ta oli siis 15 aastat vana), kuid hakkas "Elbumuse" ajal üha enam huvituma prantsuse sürrealismist, osalt tänu Johannes Semperi esseedekogule *Prantsuse vaim* ja Aleksander Aspeli prantsuse esseede tõlkeile.

Tollaste koolinoorte meelislektüüriks olid tõlketeesed nagu Romain Rolland'i *Jean-Christophe*, Axel Munthe *San Michele raamat*, Margaret Mitchell *Tuulest viidud*, Alexis Carrel *Tundmatu inimene* jms. Koolinoortel ei olnud suuremat huvi eesti tollase kirjanduse paremiku vastu, sest see üha käsitles eelmise sugupõlve probleeme (A. H. Tammsaare, Vallak, Hindrey jt). Rohkem loeti ajaloolisi romaane, nii omi kui võõraid, näiteks Mälgu *Läänemere isandaid* ja Metsanurga *Ümera jõel* kui ka Sienkiewicz *Quo vadis*'t ning *Tule ja mõõgaga*. Laaban ei võtnud sedalaadi lektüüri tõsiselt; tema mõtted olid millelgi, mida eesti keeles veel ei eksisteerinud.

Sellest andsid mõningast aimu Laabani *Realistis* ja *Eesti Nooruses* ilmunud luuletused. Nagu ta hilisemadki, olid need paljudele — alguses ka minule — raskesti mõistetavad. Gustav Adolfi gümnaasiumi kooliajakiri *Eos* kirjutas ühes retsensioonis *Realisti* kohta, et selle esiküljel ilmunud I. L.-i luuletusest olla trükikuradi tõttu üks rida välja jäänud, aga et ega keegi sellest niikuinii aru saanud. Seda ei saa öelda Laabani esseede kohta. Need olid lõikavalt teravad ja põhjalikult läbi argumenteeritud. Tema analüüs filmikunsti olemusest, mis ilmus ka *Realistis*, avas mu silmad kinematograafia spetsiifikale ja tohiks olla kehtiv tänapäevani.

Õpilasrahutuste päevil 1939. aasta kevadel esines

Laaban koos Astiga koolidevahelisel kirjandusõhtul tütarlaste kommertsgümnaasiumi aulas ja langes koos Astiga haridusministeeriumi kurja kahtluse alla riigivastases. Mõlemad tegid leebet nalja haridusminister Aleksander Jaaksoni kulul, kes oli keelustanud õpilaste jalutamise Harju ja Viru tänavail pärast koolitunde ning liiatigi naisõppureil veel siidisukkade kandmise. Laabani humoreskis oli päätegelaseks keegi Bar Jakoba, mis heebrea keeles tähendavat 'Jakobi (= Jaagu) poeg', niisiis Jaakson. Asti ettekandest mul ei ole meeles muud, kui et ka see oli irooniline. Ometi pääsesid mõlemad karistusest, kuna teistest esinejatest heideti oma koolist välja Kalju Oja Gustav Adolfi gümnaasiumist ning Ivar Paulson ja Ado Anderkopp Westholmist.

Ilmar Laabanist on saanud keskne kuju Rootsi kultuurimiljööös, kus teda loetakse maa päämiseks modernismitõlgendajaks. Laabani luule on aastakümnete jooksul sügavasti mõjutanud eesti kirjandust, otseselt isegi selle kunagiste vastaste nagu Kalju Lepiku, Bernard Kangro ja Arved Viirlaiu värsikunsti.

Orvo Asti (Reaalkool) juhtsõnaks oli "esprii" ja harrastuseks pisivorm. Nagu ta armastas oma mõtteid jäädvustada taskukalendrisse ühelauseliste aforismidena, nii oli ka "Elbumuses" tema päämiseks panuseks terav formuleering, sageli humoorikas, vahel küüniline, kuid alati vaimukas. Orvo uuris tollal andunult Spengleri *Õhtumaa allakäiku* ja avaldas *Realistis* lüürilisi laaste. Artikliformaadis kirjutas ta *ghost-writer*'ina kõneteksti Reaalkooli esindajale 1939. aasta kõnevõistlusel Harry Andersonile, ja klassi suusapäevadel Aegviidus pidas kõne "Suitsetamise kasulikkusest õpilase elus", mis on jäädvustatud ka klassi "Rõõmuraamatus". "Elbumust" teenis ta veel sagedase majaisana.

Hiljem on Orvo loomaarsti ja viroloogina pannud kirja rohkemat kui vaid epigramme oma erialalt, kuid

jätkab ka impressionistlike reisikirjeldustena maskeeritud filosoofia avaldamist, truuks jäädes perekonna (isa Karl Asti) traditsioonile.

Ivar Paulson (Westholmi gümnaasium) oli omapärane elumehelik, boheemlik ja kontroversne kuju (ainus elbujaja, kes oma loominguga jõudis tookord *Eesti Noorusest* "kõrgemale"). Kui Virus ja Harjus promeneerimine keelustati, pidas Paulson õpilaste "enda" promenaaditee avamisel Reaalkooli väravas hästi satiiirilise kõne. See oli vaimukas paroodia tollase pääministri Kaarel Eenpalu lemmikloosungitele rahva tuleviku ja nooruse kohustuste kohta. Paulsoni kõne lõppes töötusega, et nüüd, uuel jalutusteel sammuvad "eesti noormees ja neid" "truuvisti paaris", "raamat ühes ja mõök teises käes" ning "pääs vaid sigivuse mõtted" (et "tühje hälle" täita!). Kõne lõppedes löikas ta pidulikult läbi sinimustvalge lindi, misjärel sajad kohal viibinud noored hakkasid häätujuliselt jalutama piki Vabaduse puisteed. Paulson heideti Westholmist välja, kuid erilist märtrioreooli ta meie silmis ei kandnud. Teda peeti mõnevõrra oportunistiks, sest ta olevat kellelegi demonstreerinud kaht märki oma kuue kummagi revääri all — ühel haakristi ja teisel viisnurka (siis oli kuuldusi, et Westholmis tegutsevat kommunistlik rakuke). Ma ei tea kummagi asjaolu kohta olevat tõsiseid tõendeid, kuid fakt on see, et Paulson jäi seejärel "Elbumusest" eemale. Nagu Kalju Ojagi, lõpetas ta Õhtugümnaasiumi.

Pärast sõda sai Ivar Paulsonist rahvusvaheliselt tunnustatud usundiajaloolane. Ta suri liiga vara.

Meie, teised elbujad, ei olnud võib-olla niisama markantsed kui need viis. Ilse Lehistest (Lenderi gümnaasium) ja Ea Jansenist (tütarlaste komertsgümnaasium, hiljem riiklik inglise kolledž) on saanud tunnustatud teadlased, üks lingvistikas ja teine ajaloo. Ilse arvatavasti luuletas juba "Elbumuse" päevil.

Nüüd on ta maailma mitme kuulsaima ülikooli audoktor. Ea on autoriteet Eesti ärkamisaja ja eriti C. R. Jakobsoni alal. Töötades Kodu-Eesti oludes, on tal tulnud alla kirjutada mõnele doktrinaarsetele formuleeringutele, mida "Elbumus" omal ajal vaevalt oleks hääks kiitnud.

Olev Mikiver (Reaalkool) oli juba tollal see, mis ta on praegugi: tugevate filosoofiliste ja ajalooliste huvidega taidur ning humorist. *Realist* ja *Eesti Noorus* avaldasid ta linoollõikeid ja humoreske. Kui *Realistis* ilmus Oltsi humoresk poisist ja kassist ("Sügavalt filosoofiline veste"), panin lõplikult maha lootuse temaga huumorižanris võistelda. Oltsilt sai "Elbumuse" kroonikaraamat hulga häid illustratsioone ja mitu omapäraselt protokollit, mis tõenäoliselt moodustasid selle dokumendi kõige loetavama osa. Olts täitis "Elbumuses" peaaegu täpselt sama funktsiooni mis Ott Kangilaski "Veljestos".

Nüüd ülerootsiliselt hinnatud maalikunstnikuna jätkab ta Välis-Eesti lehtedes kohaliku kultuurikroonika ja filosoofiliste humoreskide avaldamist.

Minu panus "Elbumusse" oli vist peamiselt organiseerimistöö.

*

"Elbumuse" looming on jäänud suurelt osalt avaldamata. Laabani, Asti, Oltsi ja minu värsid, kirjad või kõned nägid trükimusta piiratud ulatuses eelkõige vaid *Realistis* või *Eesti Nooruses*, Paulsoni omad ka mujal. Kirjandusõhtuil TKVÜs, ÜENÜTOs või kõnevõistlustel esitatust on palju kaotsi läinud. Vabariigi kokkuvarisemine 1940. aastal ning järgnevad mobilisatsioonid, põgenemised ja surmad hävitasid "Elbumuse" kui rühma ja kui liikumise. Ometi võinuks tollalgi olemas olnud materjalist saada vähemalt ühe koguteose ja see või-

Mis oli "Elbumus"?

nuks jõuda Eesti rahva ette nagu kunagi varem jõudis "Noor-Eesti" esimene album. Ehituskivid selleks olid olemas. Ja see oleks kõneldud siis just sellele sugupõlvele, kes ajaloo loogika kohaselt oluaks valmis meid kuulama. Kuulis aga sootuks midagi muud — sireenide laule nii idast kui läänest, milliste vastu "Elbumus" oli võidelnud.

"Elbumus" oli roos, mida ei hävitatud küll otse pungas, aga kohe pärast pungast puhkemist küll.

ELBUJATE LOOMINGUT

RÜHMITUS "ELBUMUS"

Tunneme neologismi "elbuma", mis teatavasti evib tähenduse "taas-elustuma, — sündima". Sõna "elbumus" tähendab seega millegi taastekitamist, -elustamist või vihjab nimetatud tegevuste taotlemisele. Mille taaselustamise pürgimus figureerib siis aga õieti n i m e taga "Elbumus", mis või kes eksisteerib selle deviisliku tiitli all, on nüüd vist küsimused, mis paljudel asjasthuvitatul üles kerkivad seoses "Elbumuse" nimetamise, nägemise või kuulmisega.

Aastaid, aastakümneid või isegi sadu uued generatsioonid, tõustes üles oma sisemise dialektilise dünaamika jõust täiendamaks või vajaduse korral asendamaks vanade generatsiooni tõekspidamisi ja saavutusi, on tunnetanud ennekõike enne igasuguste ratsionaliseeritud programmiliste teeside üleskerkimist, teatavat romantilist spliini, mille terk on suunatud vahetult ajaliselts lähima mineviku nähete vastu, kaugemas aga näeb tihti teatavaid, mõnevõrra uutele ideaalidele vastavaid olukordi ning nü eelkõige püüab otsida oma taoteludeks pidet vastavat ajajärgust. Võiks siis ligikaudu ütelda, et "Noor-Eesti" idee (puhtformaalsest küljest küll) on antud juhul rühmituse "Elbumus" suhtes evinud teatavat kujunduslikku väärtust, millele apelleeribki ta tähendus.

Pole aga sisuliselt mõeldav mingisuguste "Noor-Eesti" ideede täelik, tühjendav ülekandumine uude rühmitusse. Ei, tolle aja romantikale ei leidu meil enam objekti ega vasta tollele ajale lubatud taotelude skaala avaramale tänapäevale. Ka "Siuru" frivoolitsevat kunstikavatsuslikkust ja sensuaalsust ei või praegune, seni välditud sõja vapustus-tagajärjst puutumatu, teatava tasakaaluga uus hingeelu nautida ilma väärtuste kadudeta. Kaugele jäägu "Roheliste ja muude Momentide", kuid samas ka "Kirjandusliku Orbiidi", ammugi "Sanga ja Bumerangi" kitsarajaliselt määratud perspektiivid!

Sisemise orgaanilise terviklikkuse poolest avaliku tegevuse laia sektori ja kaheldamatult loodetava kujundava mõju tõttu oma generatsiooni, soovib "Elbumus" isegi ületada "Arbujaid", kui sellisest momendist antud juhul oleks mõtet juttu teha. Viimast põhjusil, et "Elbumus" ise on veel noor, tema liikmed (küll pealinna kultuurihuvilise noorsoo seast ermitsevaimad kujud) arenevad õppurid ja kirjanduslikud-kunstilised ideaalid täies lõplikkuses kristalliseerumata.

Nähtused praeguses noorsoos, mille vastu "Elbumus" kõhklema-
tult tõstab oma parimate taassünnitamise mõõga, on eelkõige tuntud
vitaalsed-dünaamilised kallakud, mis on aga leidnud oma atribuudiks
ühekülgse (amerikaniseerivas vaimus) areneva tendentsi (NB! "täna-
päeva noor" = sport × tehnika × "kaine" mõistus!). Noori tagasi juh-
tida vaimselt sublimeeriva ilu, altruistlikult mõjutava õigluse ja sisima,
kontemplatiivse hüve poole on "Elbumuse" üllas loosung. Loomulikum
ja sundimatuim viis selliste ideede propageerimiseks on kaunite kuns-
tide viljelemine vabana igasuguseist määravaist tendentsist ja nende
võimalikult häätatliku nautimise taotelu.

"Elbumuse" ideede taotlemine ja vastavate alade viljastus sei-
sab praegu järgmistes kätes: Iimar Mikiver (mõtte algataja), Il-
mar Laaban, Orvos Ast, Ivar Paulson, Kalju Oja, Olev
Mikiver, Ilse Lehiste, Ea Jansen jt.

Loodetavasti suudab käesolev, ruumist olenevalt küllaltki süvene-
matu ja fragmentaarne oludekirjeldus anda siiski teatava pildi rühmi-
tuse "Elbumus" olemusest ja tegevusest.

(1938)

Iimar MIKIVER

MIS ON "ELBUMUS"?

Umbes aasta tagasi hakkasid mõningate meie päänlinna kultuuri-
harrastusliku noorsoo silmapaistvamate kujude mõtteis eluõigust nõud-
ma isesuguste uute perspektiivide tunnetamisvõimalused ja -püüded,
mis otseselt ja teataval määral valusalt puudutasid meie tänapäeva (eri-
ti kooli-) noorsoo tegelaste ja liikumiste aluseid. Enne veel, kui nime-
tet isikud oma tõekspidamisi hakkasid avalikult väljendama ja kaitsma
(hilisemad vaidluskoosolekud Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuurlaste
Ühingus!), koondusid üksikud neist kitsamaks omavaheliseks grupiks,
kes ülesandeks võttis analüüsida tänapäeva noore kui indiviidi ellusuht-
tumuse aluseid, et küllaldase reljeefsusega tõestada praeguse noorsoo
teatavat kallakut. Nimetat gruppi oli huvitaval kombel koondunud koos
analüüsiva ja sünteseeriva meditatsiooniga ka eriti rõhutatav hulk pro-
duktiivsust, loomingulikkust kunstilisel alul. Enamiku soovel ja arutlus-
te tagajärjel võeti määrava tähtsusega aluseks grupi omavahelises kui
ka avaldetavas tegevuses puhtkunstikavatsuslik looming, milleks küllal-
dasi eeldusi pakkus grupi liikmete seniilmunud või tunda olev looming
ja nende loomulik, süvenev huvi ürituse vastu. Kuigi jäädi algusest
pääle seisukohale, et mitte nivelleerida antud individuaalsusi, maail-
mavaatelisil või selle kujunduslikel alul mitte midagi vastastikku ette
kirjutada, kitsapiirilist programmi mitte üles säada, on ilmnend süiski
nüpalju ühiseid jooni grupi liikmete individualismes, et praegu peab
"Elbumus" end orgaaniliseks tervikuks (oma suurimas osas) ning sel-
les mõttes loodab tulevikus parimat oma tähtsuse suhtes uue generat-

siooni kujunemisse. Isikuist, kes sinna kuuluvad, on enamik praeguses päälinna õpilasperes tunt süvenevate vaimsete huvidega, loomisvõimeliste isikutena. Võiks mainida mõtte algatajat Ilmar Mikiveri, luule, proosa, kujutava kunsti jne. alal huviga tegutsevaid Ilmar Laabanit, Ivar Paulsoni, Orvo Asti, Kalju Oja, Olev Mikiveri, Ilse Lehistet, Ea Jansenit jt.

(1938)

Orvo AST

TEHNILISEST JA HUMANITAARSEST ELLUSUHTUMISEST

Vaevalt ma muidu oleksin julgenud avaldada seda kirjutust, kui mul poleks olnud naivuset usku, et kogu muretus realistideperes leidub siiski keegi "omakasupüüdmatu teadusejanuline", kes ei viska seda käest pärast esimese lausetosinaga tutvumist. Kirjutasin alljärgneva lootuses, et selle läbilugemise järele too üksik kangeline kulutab minutigi aega ühele probleemile, mida kaudselt on tihti puudutatud, kuid mida seni pole viitsitud sõnastada. Sellele küsimusele nimelt, miks ta realisti nime uhkusega kandvad koolivennad ometi nii tähelepandaval määral evivad humanismile iseloomulikke jooni: vabadustungi, ühtekuuluvustunnet ja — huumoriarmastust.

Teaduse vastu aus inimene ei saa punastumata väita, et me kindlasti teame, missugune siht on mingil toimingul või mitu sihti tal üldse olla võib. Küll saab niisugune inimene aga öelda, et teatavil toiminguil on teatavad sihid, ja muidugi ka vastupidi: teatavate sihtide saavutamiseks on olemas teatavad toimingud.

Kui me leiame, et ühe sihi saavutamiseks on võimalik kasutada mitu erisugust vahendavat toimingut, oleme seatud valikuvajaduse ette. Valiku teostamine on paratamatu, sest ka sellest loobumine oleks valimine, — nimelt teostamise ja loobumise vahel.

Teadvuslikult valides oleme toimelnud eetilisel.

On raske citada eetilise toimlemise momenti üheski teadvuslikus tegevuses. Sellevastu on meil aga võimalus jälgida seda eetilist normi, millel põhjeneb tehtud otsustuse laad, vabadus arvustada ja hinnata seda väärtust, mida teotsemisel on silmas peetud.

Ja inimsust margapuuna kasutades kaalume häid ja halbu, s.t. kõrgemaid ja madalamaid arenemisastmeid peegeldavaid norme.

*

Kooskõlas sellega, et inimene on osa loodusest, võime ta arenemiseks märkida kaht paralleelset tendentsi. Üks neist on suunatud välise looduse kohandamisele inimese füüsiliste vajaduste rahuldamiseks, teine — sisemiste loodusjõudude kujundamisele, mis avaldub tungide

sublimeerimises (õilistamises). Üks tendents tegeleb reaalsusega, milles inimene viibib, ja püüab õppida tundma situatsiooni, kuna teine tendents sihhib sisemisele kontsentratsioonile, nähtuste mitmekesisuse mõtestamisele ja inimese jõudude igakülgsele väljaarendamisele.

Nagu näeme, on meil esimesel juhul tegemist põhimõttelise otsustuse ja teotsemisega, praktilise toimelemisega; teisel juhul — nende väärtuste loomise ja arendamisega, mida teotsemisel aluseks võtta, eetika kultiveerimisega.

Hariduse andmises ühe või teise momendi rõhutamine tähendab ka reaali- või humanitaarharidust.

Humanitaarharidus peab otseselt silmas, et iga tõelise elusialduste sünnikohaks on inimese sisemus ja selle rikastamiseks ning puhastamiseks püüab ta liikuda teid mööda, kus inimene saab olla kõrgemal sellel, mis on juhuslik, ebaoluline, mis on ainult eksisteerimine.

Reaalharidus tugineb just samale alusele, kuid haarab ka osa meid ümbritsevast reaalsusest. Ei saa teha olemuslikku vahet humanitaarhariduse ja reaalhariduse vahel, nende erinevused ilmnevad ainult põldehitustes. Põldelegi pole enam kaugel aeg, kus humanitaarharidus lõpliku vahetab mõtlemise koolina esinevad antiikkeeled matemaatika vastu, mis oma pidevuse ja range loogilise tõttu on märgatavalt tagajärjekam klassilise mõtlemise kujundajana.

Põldele eelpoolmainitud tunneme vel üht liiki haridust. See ei sisalda humanitaarse haridusideaali elemente, vaid püüab otseselt vallutada reaalsust ja õppida tundma n.õ. situatsiooni. Seda tunneme kutsehariduse, õigemini küll tehnilise ettevalmistuse (kõige laiemas mõttes) nime all. Siia ei kuulu enam inimese jõudude igakülgne arendamine ega nähtuste mõtestamine, siin on ainult tungimine meie eksistentsi vahetult ümbritsevasse ainevalda, kus antuna pole eraldatud ebaoluline olulisest, juhuslik sädusepõldest.

Nüüsguse üldpõlde puhul tehnilisest haridusest tekib nagu iha keelduda seda üldse hariduseks nimetamast. Seda tegema peakski, kui tehnilise ettevalmistuse ideesse ei kuuluks juba eeldusena humanitaarhariduslik põlde. Algselt ta on ju võrsunud samast sünnijuurest teiste haridustüüpidega, nimeolt omakasupõldeumatust teadusehimust. Tehniline haridus on mõteldud loomuliku paralleelina humanitaarsele väljaarendamisele, elulise jätkuna teoreetilisele baasile. Ja kui nüüü peaks pakutama ainult tehnilis haridust, ignoreerides täielikku (vähemalt küllaldast) humanitaarset alust, siis on see viga, mis ei peitu mitte tehnilise hariduse idees.

Humanitaarharidust ei saa kõrvaldada, sest ilma selleta kaob haridus üldse. Ei saa ju nimetada harituks inimest, kes hävitab iseene tehniliste jõudude väära kasutamisega.

Alles humanitaarharidus juhatab meid väärtustele, mille abil õpime oma võimete ja saavutuste õiget, inimsusega kooskõlastavat rakendamist.

*

Eelnenud arutelud juhivad automaatselt järgmisele: filosoofia ja teaduse küsimusele. Siin on analoogiat lahendusis ja sugulust hoiakute mitmekesisuses, millega nendele probleemidele lähenetakse.

Väidetakse, et filosoofia on kasutu, kuna filosoofide puhtteoreetilised konstruktsioonid ei mängivat kandvat osa ajaloos ja arenemises, et sügavam mõtlemine on ajaraiskamine, asjatu jne. Lühidalt: filosoofiat taunitakse konventsionaalselt praktilisest seisukohast, kuna ta pole "elulähedane".

Tuleks siiski kõigepäält teada, et filosoofia on selleks, et asju selgeks teha, mitte et neid segamini ajada, nagu mugavasti arvatakse.

Tienseks: nagu on loomulik füüsiliste tarvete rahuldamine, on loomulik ka psüühiliste tarvete rahuldamine, mille kõrgem aste väljendub just filosoofias. Ei tuleks ka unustada, et filosoofia on "tarkuse armastus", teadmine teadmise pärast, kuna enamik teadusi taotlevad praktilisi sihte.

Ja ka praktilise kasu taotlejale: filosoofia on kasulik emateaduse-na.

Filosoofia kergitab kõikvõimalikke probleeme. Kui tal seejuures õnnestub usutavalt väita, et teatud probleemi lahendamiseks on tarvilik mingi nähtuse valdkonna spetsiifilis-metoodiline uurimine, on sündinud uus teadus.

Tuntumaiks näiteks on astronoomia ja psühholoogia. Nad iseseisvusid, kui filosoofia neile näitas eksaktse aluse.

Väidetakse samuti, et filosoofia on ebateadus, kuna tema süsteemid toetuvad samapaljudele eeldustele, kui maailmas on olnud filosoofe.

Jäetakse aga silmapaari vahele, et ka teadused asendavad kogu aeg vanu tõdesid uutega ja on sunnitud vahetama kaua ainuõigeks peetud eeldusi.

Lobatševski ja Riemanni geomeetriad näiteks tekitasid oma laiendatud ruumimõistega põhilise murrangu senises eukleidilises ruumitunnetuses. Einsteini relatiivsusteooria nõuab kogu Galilei—Newtoni mehaanika ümberkorraldamist.

Kui täppisteadused oma eeldusi harvemini vahetavad, siis küll see pärast, et täppisteadlasil pole nii jõulist loovat vaimu kui filosoofidel.

Võib otse vastupidiselt väita, et filosoofia on teadustest sellevõrra "teaduslikum", et ta kaugelt rohkem püüab tunnetada, kui seda ükski teadus suudaks.

Teadusel ja filosoofial on ühine sünnijuur ja ühine lähe.

Nii teadus kui filosoofia on inimese teaduslik-teoreetilise vaimu produktiks. Mõlema ühiseks lähteks on teadmuse sallivuse meelusus, mis on valmis tunnustama kõike, mis on vigastamatult läbinud objektiivse kriitika proovikojad.

Elbujate loomingut

Teadus ja filosoofia peavad arenema käsikäes, sest nad vajavad teineteist ja inimene vajab mõlemaid.

Filosoofia olemusse kuulub tendents teadmusele ja üldkehtivale tunnetusele, seega on üksikteaduste poolt kontrollitud andmed juba eeldusiks.

Teadus saab filosoofialt objekti ning meetodi ja käsituse sellest, mis on üldse võimalik.

Inimene saab filosoofia puudumisel vastata ainult küsimusele: "missugune", teaduse puudumisel — ainult küsimusile: "mis?" ja "kuidas?"

*

Viimasel ajal on teravalt päevakorda tõusnud küsimus tehnilisest ja humanitaarsest haridusest.

Kõneldakse nagu paratamatust vabandavalt praegusest tehnilisest sajangist, mis seadvat inimesele erakordseid nõudmisi.

Unustatakse sääljuures, et kõik järgmised sajangid on veel palju "tehnilisemad". Kuidas nimetada siis nende nõudmisi?

Nõutakse energilisi, "kaineid" teoinimesi, kes suudaksid pidada sammu aja ja tempoga.

Süü on näha eetika mandumise tagajärjed: inimene on saanud eneseloodud tehnika orjaks ja on sunnitud ennast kohendama selle järgi. Kuigi tehnika kui abivahend peaks ennast kohendama inimese järele.

Kurdetakse, et inimene ripub ikka veel v a n a d e ideaalide küljes.

Mida peakski ta siis tegema, kui kunstiline looming ja loov mõtlemine on juba tema eriomaseid jooni?

Tehnika haarab ainult väikest osa loovast mõtlemisest ja on vajalik selleks, et inimene saaks paremini kasutada ülejäävat osa. Tehnika on ikka ainult vahend, mitte siht.

Ei tarvitseks nii innukalt noorte hulgas propageerida tehnilist mõtlemisviisi.

Humanitaarteaduse kõrvaesurumine hävitab inimese individuaalse isiksuse. Sünnib massistumine ja koos sellega inimese vahendiks saamine tehnika, ühiskondlike gruppide ja rügi kasu taotlemisel.

Ometi on tehnika, ühiskondlikud grupid ja riik inimese, mitte inimene nende pärast, sest inimene ise on nad loonud.

Humanitaarteaduse mandumisega kaasub mõtlemisvõime mandumine, silmaringi kitsenemine ja süvenemisvõime seega kaob.

Inimene järgneb kergeusklikult valeideaalidele, sest ta suudab haarata ainult pinnapäälset, aga tõde on sügavamal kui vale.

Praktilisi tõestusi sellele võime küllalt leida päevakorrasolevate maailmapoliitiliste vahakordade argumentidest.

Analoogiline sellega on ka kutsehariduse ja üldhariduse küsimus.

Inimest õpetatakse töötama, kuid mitte oma töövilja kasutama. Nn. "teoinimese" viga on see, et ta teeb küll, aga kunagi ei tea, mida nimelt.

Töösus on mõistuse produkt, mitte vastupidi. Kui mõistus oleks töösuse saadus, siis oleksid vaimseteks juhtideks ja väärtuste loojaks tegelikud töölised, mitte aga "teoreetikud".

Seepärast peab mõistuse arendamisel olema eesõigus töösuse ees.

Samal põhjusel on asjatu kahetseda töösuse omandamisele hilisemast east kulutatud aega, mis on sündinud humanitaar- ja üldhariduse saavutamise arvel.

Enne humanitaarharidus, siis tehniline.

Ja lõpuks: kas saab üldse kõnelda tehnilisest ja humanitaarsest ellusuhtumisest kui üheväärtuslikest nähtusist? Kindlasti mitte. Sest kas haridus on üldse haridus, kui ta toodab ainult osaliselt väljaarendatud inimest?

(1940)

Ilmar LAABAN

POSITIIVSUSEST JA NEGATIIVSUSEST KIRJANDUSES

Innuka kirjandusharrastajana olen arutelnud ja kaalunud sageli negatiivsuse ja positiivsuse probleemi kirjanduses. Meie iseseisvusaegse uusrealistliku voolu sihiks oli tänapäeva argipäeva elu realistlik kirjeldamine, vastandina eelnevale uusromantismile, mis seadis sisundis esiplaanile vaimsed väärtused ja ideelise taotluse, ehkki hoopis individuaalsel ja subjektiivsel kujul. Nüüd, kus olid toimunud eesti ühiskondlikus elus põhjanevad muutused, näis olevat vaja kujutada ja kirjeldada uusi miljööid, uusi tüüpe. Kirjanik muutus loojast reporteriks, kelle loomingu hinnati eeskätt täpsust ja asjalikkust kirjelduses. Ent kirjanikkond, keeldudes loobumast ideelisest mõjust oma teoseis, hakkas kirjeldama sotsiaalseid ja inimlikke pahesid; otsida seda, mis oli mäda, negatiivne ja paheline, sai tolle perioodi kirjanduslikuks võtteks. Ent jäi tulemata eetilisi-moraalne mõju. Väiklane himu tuhnida madalusis ja pahedes ei võinud evida kasvatuslikku mõju, selleks puudus tal ideeline põhi. Kirjeldati negatiivset ja pahelist, kuid ideeline vastusead negatiivsele miljööle puudus. Paari aasta eest tekkis murrang: äkki leiti, et oli vaja kujutada konkreetselt positiivseid tüüpe ja mõjuda kasvatavalt-õpetlikult. Leiti, et kirjanduse ülesandeks on tuua lugejale käegakatsutavaid positiivseid kujusid, kellelt võiks õppida riiklikku ja üldkasulikku meelsust ja mõtlemisviisi. Oluliselt, s.t. puhtkirjanduslik-esteetiliselt seisukohalt ei olnud mingit tähelepanuväärset muutust. Kirjanik jäi ikka reporteriks, aga "vaikivas olekus", kus ei tahtud arvustada või

kirjeldada negatiivseid nähteid ja olusid. Eluläheduse printsüüp jäi van-
kumatult püsima, ainult vahega, et enne nõuti elulähedust ainekult,
toormaterjalilt, nüüd aga mõjult lugejale. Kuna ei juletud siiski üldi-
selt reaalelu hakata kirjeldama ebatõeliselt, s.o. positiivselt, siis süüdistati
ajaloolisile aineile, hoolimata sellest, et meie ajalugu ei paku ju mitte
palju vähem negatiivsust kui olevik. Kas peame nüüd hüüdma tagasi-
pöördumist *Vaestepatuste alevile* või ülistama üllaid *Läänemere isan-
daid*? Esimese ideetu negatiivitsemine ei sisalda inimlikke ega esteetilisi
väärtusi ühiskondliku väärtuse, mida alul loodeti, täielikul puudumi-
sel. Kas on toonud pöörde paremusele positiivne suund? Ei! Ei kõlba
kleepida realistlikule taustale, mida ei juleta kõigest hoolimata hülja-
ta või subjektiivselt moonutada, idealistlik-positiivset sündmustikku
ja tegelasi. Ei juleta loobuda realistlikust miljöökirjeldusest, kartes, et
lugeja võiks leida teose olevat ebaelulise. Spekuleeritakse inimese vaim-
se tuimusega ja arenematuses, arvates, et teda võib viia positiivsele
teo- ja mõtlemisviisile ainult sel teel, et seatakse talle ette positiivsed
mannekeenid — eeskujud, kelle malnitus tema vaimus sugereerib tal-
le mehaaniliselt positiivset meelsust. Vaimu- ja iluväärtuste toomist
inimhinge, ainukest võimalust luua temas kõrgemat eetilist arusaamist
ja tunnetust, otsime asjatult. Võib-olla et hingeliselt harimatut ja are-
nematut inimest saab tuua kiiremini positiivsele meelsusele sugestiooni
varal, ent kõrgema inimsuse saavutamine ei nihku sellega põrmugi lä-
hemale, ei, seda saab kasvatada vaid pikkamisi vaimu- ja esteetiliste
väärtuste lähedaletoomise teel.

Nüüd tekib küsimus: kuhu pöörduda, kui on hüljatud nii positiiv-
sus kui ka negatiivsus senisel kujul? Vist peab loobuma realistlikust
suunast. Kunstiline, vaimne tõde peab astuma ta asemele, vaimulä-
hedus peab asendama eluläheduse. Võib-olla kujuneb murrang veidi
teissuguseks kirjeldatust, ent see peab tulema. Kas ei pealkirjasta Ja-
kob Wassermann oma teoses *Tagebuch aus dem Winkel* ühe essee "Habt
Mut zu euren Träumen!" Julgust ulmadeks! Selle essee sisu on väga
selge: materialistlik-pragmatistlik inimese "õilistamine", see on otstar-
bekohastamine ühiskondlikus mehhanismis ei vii edasi. Alles ulmas,
alles abstraktseis väärtusis, irdudes argipäevast, võib leida uue elu- ja
kunstisisu. Ärgem petkem endid spordihimulisest ja "tervest" nooru-
sest, abstrakteid väärtusi ei suuda asendada vitaalsus. Wassermann
ennustab uut romantikat, mis on vaba endisest petlikkusest, kartusest
vaadata näkku elule, kuid vaba ka elulähedasest, lõpmatult vaimukau-
gest "tõikade luulest".

See suudaks tõesti viia edasi meie, oh, nii vaimukauget ühiskonda,
suudaks tuua kaasa kaudselt "positiivseid väärtusigi", muudaks kir-
janduse uuesti elu ja ajajärgu kontsentreerit sisuks. Meie uuem luule
näitab teatud arengut sinnapoole, kuid selle üldumiseni möödub küll
veel kaua aega.

(1937)

ELULÄHEDUSEST JA ELUKAUGUSEST KUNSTILISES LOOMINGUS

On kombeks luua lõöksõnalisi mõõdupuid ainele, mis tervikuna ei või alluda kunagi puht-ratsionaalselt üldistavaile kategooriaile. Analüütilisel käsitelul võime menetella siin küll selliseid vahendeid, sünteesile ei jõua me aga veel kuidagi lähemale.

Elulähedus ja elukaugus on lõöksõnade paar, mille abil on arvatud võidavat mõõta ja liigitada kunstilist loomingut. On selge, et sellised mõisted, mis, olles toodud väljastpoolt aine juurde, käsitlevad aine üht välispidist suhet, ei suuda täita kunagi oma ülesannet, ent sageli tarvituina, nagu need on, peame tooma need ainele lähemale, andma neile sisemist õigustust ja selgemaid ja ühemõttelisemaid tähendusi.

Aktuaalseks muutus sõna "elulähedus" teatavasti mõõdunud aastakümnel, kui uusrealism pürgis teha lõpuarveid kõigi äsjaeelneva vooluga, nimetades need elukauges ja seades neile vastu uue loosungina eluläheduse.

Millise tähenduse andis too ajastu sellele mõistele? Kuidas võidi mõõta teose lähedust või kaugust elu suhtes?

Realismi teoreetikud asusid seisukohale, et looming oma põhiolemuses on reaalse välismaailma kujutamine; variatsioonivõimalused peituvad nõnda esiteks kujutatava miljöö kauges, täpsemalt ruumilises, ajalises, üldises vaimses distantsis loojast ja kaasaegsest keskmisest lugejast, ja teiseks kogutud materjali — välismaailmast saadud muljete — ümbertöötamise ja -kujundamise vastavalt looja subjektiivsele hingelaadile. Elulähedane oli kirjanik-kunstnik, kes kujutas ümbritsevat elu tema sagedamini esinevais ja tuttavaimas avaldusvormes, ja seda toetudes võimalikult ustavalt meelile ja mälule, subjektiivse elemendi lisandumata — lõöksõnalisel väljendusel — fotograafiliselt.

Ei saa salata selle teoreetilise konstruktsiooni arusaadavust ja lihtsust. Ta vastas esteetiliselt arenematu inimese hingelaadile, ja veel rohkem: mõttekäik, mis ülistas elulähedust põhilise voorusena, pidi paratamatult lähtuma realismist kui eluläheduse esindajast ja tema vooluliste tunnuste alusel loomagi omadussõna "elulähedane" mõiste.

Nüüd aga, kus uus-realism on minetand oma dünaamilise aktuaalsuse, peame asuma tema aluste kriitilisele hinnangule.

Nagu viitab sõna "elulähedus" isegi, käsitleb ta loomingut üht välispidist suhet, suhet mõistega, mis ei peitu temas endas. "Elu" pannakse päikeseks planeedisüsteemi, kus on määravaiks suurusiks planeetide päikesekaugused ja orbiidid, kuni jõuame pildini: kõigi loominguliste jõudude tulipunktis "Elu", kindel, muutumatu mõiste, kõigiti terviklik; väljaspool teda aga kunstiteosed — peeglid, ühed lähemal, teised kaugemal, ühed selged, teised tuhmid, ühed ühtlased, teised värvilised või siiruvürulise pinnaga.

Loogiline jäeldus süit on kunstilise loomingu elulise aluspõhja eitamine. On ju mõeldamatu, et elu kujutis oleks projekteeritud tühjusse; ei, meil peab olema vähemalt päris konkreetne ekraan? Aga miks on tekkinud see ekraan? Milleks? Ega ometi mitte elu projektsioonide mahutamiseks? Oleks koomiliselt ebaloogiline mõelda, nagu oleks ta loodud eraldi seks otstarbeks, nagu oleks selleks inimesel vaimne loominguvõime, et peegeldada selles aistitud sündmusi välismaailmast.

Ei, loomisakt on mõeldav vaid inimvaimu primaarse funktsioonina, mida ei saa seletada mingi välispidise ajuriga. See on inimliku loomiskihu väljendus, mida toidab inimese psüühiline energia ja mille tulemuseks on kujutlemise saadus ilma ratsionaalse sihita.

Ainult nõnda võime seletada loomisakti miks-külge. Loomisakt elulise funktsioonina ongi tõelise eluläheduse alus. XX sajandi suuremaid maalijaid G. de Chirico ütleb, et kunstiteos tahtes saada tõesti surematuks, peab jätma kõik mõistuse ja loogika riivid. Soov teda luua peab olema suurem kihust, mis sunnib metslooma tapma ja õgima oma saagi; ta peab kujutama midagi, mis ei ütle inimliku loogika ja terve mõistuse seisukohast absoluutselt midagi. Veelgi lihtsama valemileiab R. M. Rilke, saksa lüürik: "Loomisakti saatev nauding on vaid väga peenedendud seksuaalne nauding". Ja nii võibki saada kunstiteos elulähedaseks, kui ta on ise tükk elu, on ise elav organism.

Ei ole enam vaja elulähedust sõna esialgses tähenduses. Elu, mis on toodud väljapoolt kunstiteosesse, on surnud, konserveerit elu, annus võõrast verd — looja sisemaailma elu aga jääb püsima tõeliselt elavana, just sellepärast, et tema tõeline elu peitubki vaid teoses endas täiesti primaarsel kujul.

On kirjanikke ja kunstnikke, kes on püüdnud teeselda seda elu, sublimeerides ja stiliseerides vaid väliseid aistinguid või valades neisse subjektiivseid meeleolusid: klassitsistid, sentimentalistid, impressionistid, osalt ka romantikud ja sümbolistid on olnud nende nurjund püüdu-de tunnistajaiks. Tõelise eluläheduse on aga saavutand alles loojad, kes on olnud võimelised anduma täielikult kujutluste imaginatiivmaailma elavale jõule. Hieronymus Bosch, Young, Blake, Maturin, Lewis Carroll, hullumeelsuseelne Hölderlin, Rimbaud, Comte de Lautréamont on tähtsamad nimesid möödund sajandeist; täiuslikult kehastand on aga selle ideali alles XX sajandi surrealistlik kunst ja luule.

Me õpime tajuma Zola'de ja Hauptmann'ide, Monet'de ja Combet'de lõpumatut elukaugust: nende looming ei hõlma endas elava organismi tuksuvat vereringet. Éluard, tänapäeva suuremaid lüürikuid, ütlebki: "Leib on kasulikum luulest. Aga armastus, armastuskirg oma täies inimlikus ulatuses pole kasulikum luulest. Kui inimene asetab end elusolendite astmiku tipule, siis ei või ta eitada oma tundmuste väärtust, nii ebaproduktiivsed, kui nad ka oleksid".

Jah, inimelu üheks sisuliselt tähtsamaks avalduseks ja mõtteks on

vaimne looming, kunstiline looming, mida võime nimetada elulähedaseks just siis, kui ta lähtub tõeliselt inimvaimus temale seatud ülesannetest ja täidab nad täielikus teadlikkuses neist.

(1939)

Ilmar MIKIVER

UUE SUGUPÕLVE MISSIOON

Armas koolinoorus!

Omadus, mida meie, õpilased, kõige enam hindame nii endi kui teiste juures, on ühistunne.

Oleme kogenud kui vaimustav ja omane on väljaastumine klassi, kooli või kogu linna õppurkonna nimel. Ja kõiki neid, kes kalduvad evima kahtlasi seisukohti mainit omaduse suhtes, ei pea me endavääriksiks.

Toonitatakse, see on klass-ühiskonna mõju. Klass, kus me päev-päevalt ja aasta-aastalt kõrvuti kasvame ja oma huvidega tegeleme, süvendab meie vastastikuseid mõjusid üksteisele. Ning need mõjud püsivad veel kaua siis, kui on kadunud ja hajunud õppuritelennud, kui noorus on astunud ellu. Samad mõjud kutsuvad kokku ja äratavad ühistundele neid ühiskondliku arenemise astangjärke, mida nimetatakse sugupõlvedeks, generatsioonideks.

Ja kuigi need generatsioonid pole nii teravalt piirat ajalises ulatuses või isikulise koosseisuldasa, siiski evivad nemadki selgepüüdelisi olemustunnuseid, mis ühe sugupõlve eraldavad nii tunduvalt teisest.

Tunneme ju neid iseloomujooni, mida omistatakse nn. vanale generatsioonile, sugupõlvele, kes õieti on meile annud meie füüsilise olemise kui ka kokku kannud need vaimsed väärtused, mis tänapäeval on meile ette asetet omandamiseks.

Teame, et seda põlvkonda peeti õigusega vaimutöölise, teadlaste, filosoofide, kunstnikkude põlvkonnaks. See oli sugupõlv, kes tõetaotelu teenistuses spetsialiseerus kõige mitmekesisemale vaimukultuuri-alule ja kes neil jõudis väga tähelepandavate tulemusteni. See oli generatsioon, kes lõi kõrged ja viimisteld süsteemid toimlemiseks ja püstitas hulga õilsaid ideid. See oli generatsioon, kes meissegi istutas tõe-, vendsuse, võrdsuse ja vabaduse püüde; kes meie jaoks viimistles ühiskonnakorralduse, millel jõudis vabaduse, demokraatiani; kes meile püüdis anda inimlikema kasvatusasutise: vaba rüügi vaba õpilase vaba kooli. Ja see oli sugupõlv, kes oma järeletulijailt jäi ootama loodud ideede elluviimist, väljakujundet traditsioonide jätkamist ja uute väärtuste lisamist.

Aga paraku ei läinud see nii libedasti!

Organismis oli mürgitet haavake, mis levitas kogu kehha hävitava nakkushaiguse. Varises kokku vaevaga püstitet ehitus ja puden

Elbujate loomingut

tükeks. Katastroof oli — Maailmasõda, suur tapatalgu ja nilbuste paraad.

Ja muidugi noorus, kes sel ajal üle elas oma tundelisimat ja hellemat murdumisjärku; sugupõlv, kes oli sündinud umbes sajandi algul — see kasvas üles nagu lummavas vere ja röövduse atmosfääris; õhkkonnas, mis jättis kadumatu mõju uue ajajärgu mentaliteedile. Kui nüüd see uus generatsioon, teine sugupõlv, oli sunnit üle võtma ühiskondliku aparadi juhtsäädeliduse, siis irvitas ta ainult vanade vagadele vannutustele. Ta pidas naeruväärseks uskuda traditsioonesse, millesse vanadki olid kaotanud usu; ta omandas kõigist tõekspidamisist ainult need, mis näisid olevat vastuvõetavad, kuna nad näisid olevat t u g e v a m a d .

Nii valis ta mõistuse asemel pigemini vitaalse, pimeda tungelu, sest see oli suutnud sõjaoludes mõistuse targutuste üle domineerida; valis kriitilise, teotahtelise isiksuse asemel pimedade kollektiivuse juhisse, kelle õlule võis veeretada kohustus- ja vastutuskooorma ja kelle kannul näis kerge olevat sõrkida; valis õiguse ja õigluse asemel pigemini jõu ja võimu, sest ainult neil olid nad kogunud midagi. Nii valisid nad fatalistlikult ja vastutustundetult tee, mis viis neid paratamatult vastu võitluse, ürgmetsa, l o o m a moraalile.

Nii kaugenese teine sugupõlv kahetsemisväärse järjekindlusega inimsusideest!

Me küsime nüüd: kas seesugune ongi arenemine? Kas see on loomulik ja normaalne tee? Kas see on meiegi tuleviku väljavaade?

Vastus pole meie puhul raske!

Meie tõendame iga hinna eest, et keegi ei või meid nimetada pimedateks fatalisteks. Me väidame, et meid pole ängistanud sõjakoleeduste õhkkond, et me oleme hoopis kasvanud ja arenenud vaba ühiskonna vaimses ja sallivas miljões. Me usume, et meis peitub tubli annus optimismi!

Vastus on selge: meie ei saa seda teise sugupõlve psühhoosilist massihullust mitte pidada loomulikuks! Ei, vaid me isegi loeme ta hädasti parandust vajavaks; me nõuame tema vastu võitluse astumist!

Ja kui küsida, kes peab siis olema too parandaja ja võitleja, kas siis ei ole vastuseks mitu võimalust. Me näeme siin vajadust pöörata arenemisteed tagasi inimsuse poole; me näeme siin harukordset juhust rakendada teotahet ja energiat; me näeme siin inimkonna suurima hääte võimalust!

Miks peame selle tõukama endast ära!

Miks peaksime veel viivitama otsustamisega; lükkama hää võimaluse edasi võib-olla oma lastele ja lastelastele, kel muudki oleks teha; miks peaksime alla kirjutama oma idealismi pankrotitunnistusele?!

Ei, meie ei pea seda tegema, vaid peame lugema selle missiooni täitjaiks endid, uut generatsiooni, kolmandat sugupõlve!

Võidaks tõsta hääli nii meie eneste, ma usun aga enam, et päämiselt meie vanemate hulgast; võidaks esineda nende nimel, kes peavad end kaine ja praktilise mõistuse austajaiks, ja võidaks küsida: kuidas julgete teie nii vastutusrikast ülesannet eneste päale tõmmata ja üldse nii kõrgeid pretensioone seada? Milles seisneb teie eriline võime esmakordse ja ainulaadse muutuse teostamiseks?

Ja meeleldi noomitaks edasigi. Arvatavasti mainitakse veel, et meie, ainulaadsed-olla-tahtjad, oleme osutanud vaid erakorralist hooletust (oma igapäevaste ülesannete vastu); oleme oma vabaduse mõiste endile võib-olla ainulaadselt avaraks paisutanud; oleme näidanud harukordseid võimeid ainult meilt nõutava ja oma töötulemuste ots-otsaga kokku ajamises.

Kõiki neid ilmseid süüdistusi ei soovi meie praegune noorus kahtlemata mitte põhjendetuks pidada. Vastupidi, meie meenutame, et paljud energilisemad meie hulgast on ise mõnedki aastad juba kinni naelutanud ja levitanud veendumust, et oleme noorus, kelle loidus ja idealismipuudus on ainult näiline. Et oleme sugupõlv, kes tänu oma isade ennastalgavaile pingutustele on asetet küllalt rahulikku õhkkonda, et asjatuiks ja üleauruseiks pidada kunstlikke tunde puhanguid. Et meile võõras oleks joovastus tühiseist ja üleskrüvit eesmärgest, ent et meie ise selgesti tunnetame oma julget optimismi. Meie oleme veendunud, meie usume, et meis küllalt peitub teo hoogu, ja me isegi teame, et kui kutsuvad vajadus, astume välja küllaltki otsustavalt, kategooriliselt ja üksmeelselt.

Aga seda ei tohiks me veel lugeda oma ainulaadseks omaduseks. Rõõmustaval kombel teame, et kõik noorused, kõik generatsioonid rahulikus ja kultuurilises arenemisõhkkonnas on varem-hiljem ilmutanud oma kalduvusi teostada, olukordi juhtida ja väärtusi süvendada endakindlalt.

Ei, pigemini väidaksin: meie ainulaadsus seisneb ses päranditombus, mille on jätnud meile esimene ja teine sugupõlv — arvustamiseks, järelduste tegemiseks ja järeldustele vastavalt toimimiseks.

See on kogemustepärand, mille väärtused on kultiveeritud harukordseisse ekstreemidesse; on õieti eeskiri, kus on välja arenenud mõlema sugupõlve puudused säärases ulatuses, et raske oleks saada täiuslikumat õppust mujalt.

Meil on nimelt tegemist ühest küljest, esimest generatsiooni puudutades, raske ja saatusliku veaga mõtteviisis. Me näeme, kuidas inimvaimu arendati võimatute pretensioonidega, spetsialiseeruti lõpmatuise pisiküsimusis, ent sääljuures eitati sihilikult inimese tungalgu ja vitaalsust. Eitati kirgi ja instinkte, sest need ei vastanud meeldivaile ideile, vaikiti neist ja hüiliti pigemini mööda.

Pole siis ime, kui läbimurre oli plahvatav ja kategooriline, pühkis eest kõik takistused. Ja see oli teise sugupõlve viga.

Elbujate loomingut

Sest teisest küljest, eitades mõistust ja targutavaid süsteeme, uus sugupõlv paiskus ülepingutat jõuga oma vaenlasele ja lahtirulluva vedruna laius ka kaugemale normaalsest mõjupiirkonnast. Vaimu pahede eitamise asemel eitati kogu mõistuse õilistavat toimet, isegi õigust selleks, ja pimedada täiuse tuhinas totaliseeriti nüüd vitaalne (resp. tungeline!) külg inimeses.

Need olid suured eksimused, kuid me võime ütelda: nad on meil selja taga!

Ja mida peame tegema nüüd meie, uus sugupõlv, küsime muidugi. Milles seisneb meie pöördeline missioon? Mida nõuab meilt tulevik?

Ma ütleksin, tulevik võib meilt nõuda seniste väärtuste süvendamist ja uute loomist; võib nõuda sammu edasi astumist; lühidalt, võib nõuda vastutust inimliku arengu ees. Võib, ütlen ma, siis, kui meie seda soovime. Ja kui me seda ei soovi, arvaksime, kas peab siis kõik jääma lootusetult endiseks?!

Kas taas, ainult olenevalt meie soovist, peab inimsusidee jääma teostamata? Kas ikkagi on tõenäosem, et harmoonia mõistuse ja kire nagu usu ja teaduse, kunsti ja moraali, võimu ja õiguse vahel peab jääma saavutatamatuks?!

Ei, väidaksin. Harmoonia on võimalik, kokkukõla on võimalik, nagu on võimalik üks isik oma mõistuse ja kirega korraga.

Nende sõnade kutsumuseks täna sünn on veene, et kummatigi, kas meie seda soovime või mitte, hoolimata kõigest, meie uue sugupõlve missioon ongi juba rakendatud ellu. Väidan, et arenguvastutus ongi juba haaranud meid jäävalt. Jääb ainult nentida seda ja saada sellest teadlikuks. Jääb ainult kuulutada see sugupõlve ühiseks veendumuseks!

Ja nüüd: millest oleneb siis see endikindel otsus, see veendumus kauge tuleviku suhtes, see uskumus ettemääratud missiooni?

Täna on jüripäev. Vanades tavades tähendas see kohamuutmiste päeva. Meie võime mõista sellega oma seisukoha muutmist, õigemini, oma uue seisukoha fikseerimist. Me tähistame sellega täna hetkelist seisatust teel ja pilku tagasi, tagasi suunas, kuhu tormab meist mööda massihullustuses psühhootilisi hulki. Me tähistame tänasega seda, et oleme heitnud pilgu, pika, kriitilise pilgu, neile, kes pimesi tõttavad kuristikku, loomalikkusse, kui ka neile, kes veretute, kahvatute kujudena lamavad elukaugatel püverüngastel. Me tähistame täna, et oleme seisatanud, oleme astunud välja inertsest massist, oleme astunud sammu eemale kaasakiskuvast uimast, oleme jõudnud sammu kõrgemale.

Ja seesama väike fakt, et oleme rakendanud oma optimismi, oleme selja pööranud fatalistide jõukudele ja hetkeks usaldanud oma kriitilist mõistust — see näitab, et oleme astunud esimese, otustava sammu päris omal teel. Oleme lõiganud läbi lindi uue tänava algul ja asunud tallama uut rada. Oleme asunud täitma uue sugupõlve missiooni.

Kõne koolinoorte kõnevõistlusel Tallinnas 23. IV 1939. a.

Kalju OJA

MÕTTEID TÕELISEST RAHVUSLIKUST TÖÖST

"Tuleviku Rajad" nr. 13-nes ilmus Holger Puki kirjutus "Noorte osa rahvuslikus töös", milles autor puudutab neid ülesandeid, mis on noortel täita eesti kultuurelus ja rahvuslikus meelsuses, näidates ka seda meelsust ennast. Seal öeldakse, et kui vanade vahel valitseb tihti vastuolu, siis noored peavad püüdma täielikule üksmeelsusele.

Selles kirjutuses avaldatud mõtted paistavad näiliselt küll väga häina ja ilusaina, kuid sisusse süvenemisega tekivad mõtted, mis ei ühti täielikult selle kirjutuse vaimuga.

Esmalt on seal öeldud, et kuna vanad pooldavad mitmesuguseid riigikordi, puudub nende vahel üksmeel, mistõttu aga kannatab riigi kultuuriline areng. Sünjuures peab aga väitma otse vastupidist. Mitmesuguste vaadete ja mitmesuguste tõekspidamistega põlvkond ei ole mitte riigi kultuurilisele arengule kahju sünnitanud, vaid on seda edasi arendanud ja kannud. Ilma iseseisvate, uute mõttesuundadeta ei arene kultuur üldse, sest kultuur on ainult uute saavutuste, uue ning omapärase mõtteviisi tulemus; vastasel korral kannab see ainult tsivilisatsiooni nime.

Näiteid sellest leiame rikkalikult meie kultuurilistest. Kui poleks olnud C. R. Jakobson'i radikaalselt mõtlevat kuju, kes järsult astus vastu jannsenlikule saksasõbralikkusele, kui kaugel oleks siis olnud meie rahvuslus ja poliitiline iseteadvus? Jannseni ja Jakobsoni vaheline võitlus tõi küll lõhe eesti rahvuslikku ellu, kuid see polnud Eesti kultuurilisele arengule mitte kahjuks, vaid kasuks. Millal oleks ärganud Eesti majanduslik iseseisvus, kui mitte K. Päts sellest poleks kirjutanud, luues aluse uuele suunale ja voolule? Kui kaugel oleks meie kirjandus, kui poleks tekkinud "Noor-Eesti" rühmitus ja poleks loonud uued vaated ja tõekspidamised?

See näitab teisitimõtlemise ja erineva mõtteviisi tähtsust rahvuslikultuurilises arengus. Seepärast ei peaks eesti noorus kartma evida teistest erinevaid mõtteid ja tõekspidamisi, vaid peaks julgelt katsuma maksma panna oma vaated ja enda poolt õigekstunnistatud meelsust. Ei tohi karta vaadete lahkuminekuid, eri arvamusi, sest need just arendavad Eesti kultuurilist ja rahvuslikku arengut. Erinevad mõtted aitavad luua kaalutud ja õigeid seadusi.

Kuid eri arvamuste väljendus peab sündima nii, nagu see on kohane haritud ja kultuursele inimesele. Peame austama iga teisitimõtleva inimese maailmavaadet ja püüdeid. Peame neile mõtteile nii vastu väitma, et me ei tallaks porri vastase isiku. Peame teadma, et ka vastaspool, kui seal ollakse tõeliselt idee eest väljas, püüab saavutada oma riigi ja rahva paremat tulevikku. Peame v a l i m a abinõusid, millega oma vaated rakendada tegelikkusse ellu. Ebakultuursust näitab viis, kuidas meil Riigikogu tegevuse ajal pilluti pori ja tallati maha teisitimõtlev

isik ja tema põhimõtted. Ebakultuursust näitab ka oma vaadete jõuga, relvadega makspanek, nagu see on sündinud diktatuurimais ja on teoksil praegu Hispaanias.

Kui ollakse jõudnud seesugusele arusaamisele, näitab see tõelist tahet saata kasu oma riigile ja rahvale rahvuslikus töös. Eesti noorus peab jõudma selleni! Alles siis areneb eesti omakultuur, eesti rahvuslus, alles siis jõuame järgi Lääne-Euroopa kultuurrahaile, muidugi aga käies iseseisvalt omaenda teed.

(1937)

ÕNNE SALADUS

Elame ajastul, kus tehnika võidukäik on mehhaniseerinud kogu tööstuse, kus masin on vallutanud maailma. See arenemine näib kestvat üha edasi. Ühes selle arenemisega suureneb raha võim: raha on saanud inimkonna vastseks jumalaks, keda kummardab peaaegu kogu maailm. Rahas arvatakse peituvat inimkonna õnne, varakuses aga indiviidi rahulolu. 20. sajandi inimkonnal näib olevat vaid üks mõte: e v i d a v ö i m a l i k u l t p a l j u r a h a . 20. s. nooruri eeskujuks ei ole enam enamusel v a i m u suurused, vaid r a h a suurused: suurriimes on asendanud vaimusuuruse, rahaaristokraat vaimuaristokraadi.

Kas leiab inimkond rahas õnne ja rahulolu? Kas annab see nii ihaldatud varakus inimkonnale seesmist rahuldust, seesmist õnnetunnet? Kui see on nii, on lahendatud i n i m õ n n e s a l a d u s , saladus, kuidas inimene leiab suurimat rahuldust.

Vaadeldes rahaaristokraatide elu, süvenedes nende hinge leiame, et see oletus ei ole o m e t i õ i g e , kuigi see näib suurima paradoksina. Mulle meenub ameerika suurkirjaniku Sinclair Lewis'i romaan "Babbit", mille peategelane on saavutanud endale kõik, mida ta arvab olevat vajaliku oma õnnele: varanduse, kena ja mugava kodu, perekonna ja seltskondliku seisundi. Kuid ometi ei leia ta oma hinges rahuldust — temas peitub mingi seletamatu igatsus tundmatu, arusaamatu " m i l l e g i " järele. See romaan on õieti Ameerika mehhaniseerumise ja rahavõimu mahaarvustus, sest Babbit'it võib samastada peaaegu iga varaka ameeriklasega. See on tõendus sellest, et inimkond ei leia õnne ja rahuldust rahas ja võimuses, vaid et teda rusub igatsus "millegi" järele.

Mis on siis see "midagi", mille järele inimkond nii igatseb, kuid mis ometi on nii raskesti saavutatav? Selle leidmises peitubki õ n n e s a l a d u s e l e i d m i n e , mida on püüdnud teha paljud isikud, eesotsas maailma vaimusuurustega, ja mille tulemusteks on ometi nii palju erinevat. Minu arvates on õnne aluseks k o o s k ö l a s t a t u d m a a i l m a v a a d e . Inimene, kes evib maailmavaate, millega ta on täielikult rahuldatud, mis on tema arvates õige ja milles tal ei teki enam ülepääsmatuid raskusi, on tõeliselt õnnelik.

Lihtne, hariduseta inimene on kooskõlastanud oma vaate sellega, mida pooldab laiem üldsus — lihtsa ja sügavusteta maailmavaate, millega ta on täiesti rahuldatud ja millega ta ise ning ta tegevus on kooskõlas. Ja ta on õnnelik, rahulolev, kui teda ei sega muud mõjutused ja välistingimused.

Mõtleva ja kõrgemate huvidega inimese tee õnnele on palju raskem. Mõtlev inimene leiab vastuolu ja ebatõtt ka väiteis, millega on nõustunud laiem üldsus ja millest lihtne inimene paradokse ei leia. Kuid rahu saavutamiseks tuleb pidada võitlust. Ka enamik mõtlevaist inimesist on leidnud lahenduse vastuolude rägastikule, leidnud maailmavaate, mis on tema arvates õige. Ja see on suursugune õnn, rahulolu. Usumehead on leidnud seda Jumala, usu ja usulis-kõlbeliste väärtuste tunnetamises — ühed nii, teised teissuguselt; filosoofid on leidnud rahuldust nende filosoofilistes tõdedes. Kuid väga palju keskpäraseidki inimesi on leidnud oma õnne kooskõlastatud maailmavaates.

Mõtleva inimese kooskõlastatud maailmavaate leidmine nõuab aga suurt võitlust. Selleks peab maailmavaatelisile küsimusile pühendama enam tähelepanu, otsima ja rajama teid vaadete rägastikus, et leida endale kooskõlastatud maailmavaadet, sest see on üks õnne saladuse lahendamisvõimalusist. Varakus ja teised välised asjaolud võivad olla küll õnne kaassaavutajaiks, kuid üialgi ei anna nad üksi meile seestmist, sügavat rahuldustunnet.

Selle tööga on ümber lükatud materialistide väited. Iialgi ei või materia valitseda vaimuse üle, sest materiaalsed võimalused ei kindlusta üialgi inimkonnale õnne, vaid seda annab kooskõlastatud maailmavaade.

(1937)

ELBUJATE BIBLIOGRAAFIAT AASTAIST 1935–1941

Orvo AST

Proosa: Sessooni lõpp. — *Realist*, nr 1, dets. 1936, lk 6–9; Väljade vahel. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 2–4; Peegel. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 8; Kõrgrahnudel. — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 4–7 = *Tuleviku Rajad*, nr 29/30, 6. X 1938, lk 4–7; Tabula rasa. — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 9–11;

Artiklid: Meeleolud. — *Realist*, nr 1, nov. 1935, lk 8; Katkeid suvisest matkamärkmikust. — *Kevadik*, nr 6, 1. XII 1936, lk 92–96; Ernst Särgava: Ühest jutuajamisest "Kuue silma all". — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 4–6 (nimemärk O. A.) = Jutuajamine Ernst Särgavaga.

Elbujate loomingut

— *Tuleviku Rajad*, nr 27/28, 30. V 1938, lk 264–266; Esimene küsimus.
— *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 10, 12; Tehnilisest ja humanitaarsest ellusuhtumisest. — *Eesti Noorus*, nr 3, 31. III 1939, lk 73–74 = *Realist*, nr 12, mai 1940, lk 12–14; Kehast ja vaimust. — *Realist*, nr 10, mai 1939, lk 4–6.

Ea JANSEN

Luule: Kaktus (Igikuivade kuldsete kõrbede hõngu). — *Tuleviku Rajad*, nr 29/30, 6. X 1938, lk 9; Kaebelaul (Ämblikuvõrgesse uppunud päike). — *Eesti Noorus*, nr 10, 1. XI 1939, lk 310 = *RIK*, nr 1, dets. 1939, lk 1; Kaltsukorjaja (Nõnda ma elan ja nõnda ka hauda). — *Eesti Noorus*, nr 10, 1. XI 1939, lk 310; Kaks luuletust: Melanhoolia (= Kaltsukorjaja); Mees uksel (Näe — valget lumevatti). — *RIK*, nr 2, mai 1940, lk 1;

Artiklid: Kristjan Raua nimeline Kunstiaasta. — *RIK*, nr 2, mai 1940, lk 4–6.

Ilmar LAABAN

Luule: Purskkaev (Sätendab helkiden hõljusklev langus veenirede). — *Realist*, nr 1, dets. 1936, lk 9; Apokalüptiline maastik (Mürkõisi ajab kuristikus õises nisv). — *Realist*, kevad 1937, lk 9; Kevad (Üsk mulla varjand eluürgu). — *Realist*, kevad 1937, lk 14; Luule sünd (Seisak ristel voolude aja ja ruumi). — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 1; Kuu (Sirp veriroostes. Veenus). — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 1; Isamaa (Kasvab mu läbi puu — ajand). — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 8; Meander (Sfääres surut umbunuis). — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 12; Öine Riia (Neelab lampe tulikee). — *Tuleviku Rajad*, nr 27/28, 30. V 1938, lk 297; sirnates paul klee "kirgede korraldust" (sa kirge sured).* — *Eesti Noorus*, nr 10, 3. XI 1938, lk 353; laul seitsmest ulmast ja sinisest hobusest (miks olen ma nii kurb kui).* — *Eesti Noorus*, nr 11, 25. XI 1938, lk 393; Intermezzo jääs (Kuu sinine. Sinine kuu).* — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 6; Hymn vabadusele (Sind kuldab vabaduse päike).* — *Eesti Noorus*, nr 1, 31. I 1939, lk 10; Ood Eesti Vabariigi püsimise XXI aastapäevaks (Heiska lipp).* — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1939, lk 35; Võidupüha õhtulaul (Uus Eesti vajab sisu uut).* — *Eesti Noorus*, nr 6, 29. VI 1939, lk 176 (pseudonüüm *Manivald Mõõgaste*); Ditüramb Eesti Vabariigi XXII aastapäevaks (TORM tuulab kohutav maailma rehte).* — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1940, lk 36 (pseudonüüm *Manivald Mõõgaste*); Mälestuseks (Juba lapsena oli ta seda). — *Rea-*

list, nr 12, mai 1940, lk 18; Ood 1. maiks (Kauneim kuudest, oo mai! tervitab jälle sind).* — *Nõukogude Kultuur*, nr 4, 1941, lk 204;¹

Artiklid: Ankeet: Positiivsusest ja negatiivsusest kirjanduses. — *Looming*, nr 6, aug. 1937, lk 704-705; Kino vaimsete väärtuste kandjana. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 5-7; Veelkord kinost vaimsete väärtuste kandjana. — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 15-16; Jutustavast ja "puhtast" kunstist. — *Eesti Noorus*, nr 11, 25. XI 1938, lk 395-396; Uued "Tuleviku Rajad". — *Eesti Noorus*, nr 12, 20. XII 1938, lk 448 (nimemärk I-n.); Syrrealism. — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 6-9; Kooli sügispidu. — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 20; Nobeli kirjandusauhinna ja Nobeli laureaadest. — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1939, lk 57-58; Elulähedusest ja elukaugusest kunstilises loomingus. — *Kevadik*, nr 2, 3. IV 1939, lk 18-19; Kaks artiklit. — *Eesti Noorus*, nr 5, 27. V 1939, lk 159-161; Teine parandet trükk. — *Eesti Noorus*, nr 8, 29. VIII 1939, lk 247-251; Salvador Dali ja paranoialik-kriitiline meetod. — *Eesti Noorus*, nr 12, 19. XII 1939, lk 361-364; Henrik Visnapuu 50. — *Eesti Noorus*, nr 1, 25. I 1940, lk 18-19; Bernard Kangro: Reheahi. — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1940, lk 59-60 (pseudonüüm *Tersites*); Kirjandusvõistlusest ja tema tulemusist. — *Realist*, nr 12, mai 1940, lk 5-6; Teemal EDUARD VIIRALT. — *Eesti Noorus*, nr 6, 12. VI 1940, lk 207-211; Formalism kirjanduses kui sotsialistliku realismi vaenlane. — *Eesti Keel ja Kirjandus*, nr 2, 1941, lk 156-162; J. Kärneri "Võitluslaulude" vormist. — *Nõukogude Kõrgem Kool*, nr 3, 1941, lk 186-190; **Tõlked:** 10 näpunäidet kõnelejale. — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1939, lk 43-45 (nimemärk I. L.); M. Lermontov. Poedi surm. — *Nõukogude Kultuur*, nr 6, 1941, lk 361-362.

Ilse LEHISTE

Luule: A Rainy Day: À la Longfellow (The sun is hidden behind the clouds). — *Sütik*, nr 1, dets. 1936, lk 5; *** (Seisatan mäeharjal. Tuul puhub läbi. Taevas on pilviga kaet).* — *Sütik*, nr 3, märts 1938, lk 48; Sula (Eile oli talv, ja uni varjusurmne loodust valdas).* — *Sütik*, nr 3, märts 1938, lk 48; Soov (Tahaksin).* — *Sütik*, nr 4, mai 1938, lk 55; Matk (On kõigist ajast kauneim aeg, mis vahel kahe aastaaja).* — *Sütik*, nr 4, mai 1938, lk 58-59; Painaja (Rohtlaande ringutand mets enda, avalil pihud ja süli).* — *Sütik*, nr 4, mai 1938, lk 64; Päeva laul (Läksin randa kõndimaie).* — *Sütik*, nr 1, nov. 1938, lk 4; Ilma tütar (Olen vist küll ilma tütar).* — *Sütik*, nr 1, nov. 1938, lk 5; Kahekülgne (Ma laulan ja laulan ega tea öelda).* — *Eesti Noorus*, nr 9, 2. X 1939,

¹Tärniga tähistatud luuletused on ilmunud raamatus: Ilmar Laaban, *Oma luulet ja võõrast*, (teosed VII-VIII), Tallinn: Eesti Raamat, 1990.

Elbujate loomingut

lk 268; Turist (Siit asjata otsid helevust). — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 5; Rännakul (Tunnen läbi kingatalla).* — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 14; Õhtu ja mina (Üksi seisan, jahmatanud).* — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 22; Tuulelaul (Hea on nõnda tulla, minna). — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 32;²

Proosa: Õnnelikkude saar: Muinasjutt. — *Sütik*, nr 1, nov. 1938, lk 3–4 (nimemärk *I. L.*); Kunagi. — *Sütik*, nr 2, aprill 1939, lk 33;

Artiklid: Krishnamurti. — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 28.

Ilmar MIKIVER

Luule: Sigaretisuitsetaja (Tasa ... aeglaselt keerlevaina ... rön-gaid). — *Eesti Noorus*, nr 10, 3. XI 1938, lk 353 = *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 20; Delirium sügisest hobukastaneile (Toit maa eksootilise potsti! pörkab koorest). — *Eesti Noorus*, nr 9, 29. IX 1938, lk 322; Kadunud suvi (Kas sa ei mäletagi enam siis). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 38, 2. X 1938, lk 150 (nimemärk *I. M.*); Sund (Nüüd kiiresti sinna, kus mind ei ole). — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 18; Proloog suikumisele (Ma juba rauk. Jo keppi, kaelakotti). — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1939, lk 42; Linoölilõikur (See sündis, kui uus päike sulle koitis). — *Eesti Noorus*, nr 3, 31. III 1939, lk 91; Hindutar (Kui tukkuv lõke hõõgus nõmmevõhe). — *Eesti Noorus*, nr 4, 5. V 1939, lk 123; Sinu rõdult (Näe, laotus valind uue telje targu). — *Realist*, nr 10, mai 1939, lk 9 = *Eesti Noorus*, nr 10, 1. XI 1939, lk 299; Reetmine (Kuski isakass vist karjus). — *Looming*, nr 5/6, 1941, lk 560–561;

Proosa: Kolmest päevikust. — *Eos*, kevad 1938, lk 12–14; Varjud lumel. (Novellist "Varjutused".) — *Eos*, talv 1938, lk 13–14; Ronda maksim. — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 2–6;

Artiklid: Ridu TKVÜ-st. — *Tuleviku Rajad*, 29/30, 6. X 1938, lk 28 (nimemärk -r.); Mis on "Elbumus"? — *Eesti Noorus*, nr 9, 29. XI 1938, lk 328 (nimemärk *I. M.*); Kehakultusest ja kehakultuurist. — *Eesti Noorus*, nr 12, 20. XII 1938, lk 427–429; Uue sugupõlve missioon. — *Eesti Noorus*, nr 4, 5. V 1939, lk 127–129; Kuidas läheneda noorsooküsimusele? — *Eesti Noorus*, nr 5, 27. V 1939, lk 153–155; Eksitavaid clamusi elu ja kunsti püümailt. — *Realist*, nr 10, mai 1939, lk 2–5; "Dünaamiline" noorsugu. — *Realist*, nr 12, mai 1940, lk 1–3.³

²Tärniga märgitud luuletused on ilmunud raamatus: Ilse Lehiste, *Noorest peast kirjutatud laulud: Luuletusi aastaist 1938–48*, Scarborough: Maarjamaa, 1989.

³Ilmar Mikiveri luulet on ilmunud raamatus: *Kirves ja tuisksoon: Luuletusi 1960–1975*, Toronto: Boreas & Mana, 1976.

Olev MIKIVER

Luule: Laul kavalast merehädalisest (Kesk mahajäetud ulgumerd). — *Realist*, nr 12, mai 1940, lk 4–5 = *Eesti Noorus*, nr 5, 17. V 1940, lk 129–130; Üleskutse (Vanu patte on aeg tulnud pihtida). — *Nõukogude Kultuur*, nr 1, 1940, lk 17; Uuteks võitudeks: Mailaul (Kogu töötaval rahval on meelevald). — *Nõukogude Kultuur*, nr 4, 1941, lk 200; Seltsimees, ole valvel! Mailaul (Loonud töörahva riigile aluse see). — *Nõukogude Kultuur*, nr 6, 1941, lk 327;

Proosa: Peebu pelargoon. (Katke.) — *Realist*, kevad 1937, lk 6–8; Sügavalt filosoofiline veste. — *Realist*, nr 12, mai 1940, lk 14–17;

Artiklid: Purekkari. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 10–11; Viis aastat Maksim Gorki surmast. — *Nõukogude Kultuur*, nr 6, 1941, lk 338–341 (nimemärk O. M.).

Kalju OJA

Proosa: Ingvari surm. (Katke.) — *Eos*, talv 1937, lk 7–9;

Artiklid: Mõtteid tõelisest rahvuslikust tööst. — *Tuleviku Rajad*, nr 15, 30. I 1937, lk 150–151; Önne saladus. — *Eos*, kevad 1937, lk 8; Realistlik teos praeguses vaimuvaeses positivismis: A. Jakobson. Metsalise rada. — *Eos*, kevad 1937, lk 12–13; Katseid: Mille järele? Matk jumalatariga. Sügis. Sõnnid ja nurisejad. — *Eesti Noorus*, nr 11, 28. XI 1939, lk 338; Erakordne ülesanne. — *Eesti Noorus*, nr 1, 25. I 1940, lk 9–11.

Ivar PAULSON

Luule: Sügisluuletus (Ma leian — sügisel, tal veetleb hurm). — *Tuleviku Rajad*, nr 22, nov. 1937, lk 94; Hoiatav lumm (Kostab kisa). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 14, 3. IV 1938, lk 54; Vabaduspäevaks (Väljusid võitjana lahinguvallast). — *Kodu*, nr 4, 18. II 1938, lk 126 = *Kaitse Kodu*, nr 3/4, 22. II 1938, lk 97 = *Eesti Noorus*, nr 6, 22. VI 1938, lk 198; Ema (Päeva austuseks ei sõjamehil vahvail). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 18, 8. V 1938, lk 70 = *Rahvaleht*, nr 112, 13. V 1939, lk 2 = *Uus Eesti*, nr 130, 14. V 1939, lk 2; Sonette tööst (1. Kui siia asusid, sul kaaslasiks vaid sood; 2. Taas hommik, tärkab elu võitlev jaht (= Linn tellinguis (Käes hommik, tärkab Elu võitlev jaht). — *Kommunist*, nr 53, 25. VIII 1940, lk 6;)). — *Eesti Noorus*, nr 5, 18. V 1938, lk 168; "Elulähedase" suvi (Nüüd linnas palav, pühib aina tolmu luud). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 21, 29. V 1938, lk 82; Soome! (Veel paistab ranna kumerus). — *Eesti Noorus*, nr 6, 22. VI 1938, lk 198; Mälestus Pühajärvelt (...On siidjas sinav suveöö). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 24, 26. VI 1938, lk 94; Teeäärne (Teel tolmus tuiskab omnibus). — *Eesti Noorus*, nr 7, 26. VII 1938, lk 256; Suvine täitmatuus (Kaua kõndinud maanteede veerul). — *Eesti Noorus*, nr 8, 31. VIII

1938, lk 277; Alaline "Anschlussitaja" (Ta igal õhtul promeneerib). — *Ajakiri Kõigile*, nr 8, aug. 1938, lk 351; Noorur (Maisel laadaplatsil eksled).* — *Eesti Noorus*, nr 9, 29. IX 1938, lk 310 = *Kunst ja Kirjandus*, nr 38, 2. X 1938, lk 150; Pääs (Päikese poole ihkajat peitis). — *Eesti Noorus*, nr 10, 3. XI 1938, lk 342-343; Ühele "artistile" (Sul saatuseks ei iial olla eht). — *Eesti Noorus*, nr 11, 25. XI 1938, lk 393; Jõulupoem (Õo tuhkjassinast tähti tuskles). — *Eesti Noorus*, nr 12, 20. XII 1938, lk 431; Aastavahetusel (Kes suudab vägistada püüdu). — *Eesti Noorus*, nr 1, 31. I 1939, lk 14; Etüüde teemal: Lauliku tee (1.-8.) — *Eesti Noorus*, nr 1, 31. I 1939, lk 8; Meie kõik (Aate eest nüüd lähed tulle). — *Rahvaleht*, nr 39, 15. II 1939, lk 12; Õo (Tund silmad nüüd täitnud liivaga). — *Rahvaleht*, nr 63, 15. III 1939, lk 12; Vaev (Ja sadamas õo läbi ulub). — *Eesti Noorus*, nr 3, 31. III 1939, lk 79; Kevadpoem (Nüüd kõikjal vormib). — *Eesti Noorus*, nr 4, 5. V 1939, lk 135; Kevadpoem (1. Taas langend jälle vana liisk; 2. Ah päike, vana armas rõngas; 3. Nii rändan aina teedeveerul).* — *Rahvaleht*, nr 109, 10. V 1939, lk 12; Skeptik (Iga mõtet mikroskoobis).* — *Kunst ja Kirjandus*, nr 19, 14. V 1939, lk 75 = Skeptik ja teine. — *Looming*, nr 9, nov. 1940, lk 966; Kaks rivaali... (Istus rannal, vaatas laineid). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 29, 6. VI 1939, lk 116; Epitaaf Ernst Tollerile (Sa elutöö lootusse pannud). — *Rahvaleht*, nr 138, 14. VI 1939, lk 12; Võidupühaks (Ükskõikseks jääda eesti noor ei või). — *Päevaleht*, nr 167, 22. VI 1939, lk 1; Epigramme: Viimne hoiatus hr. Orasele (Sa kohe oma koolitamisraha anna lisaks), Eesti majanduslik progress (Meil tööstuses valitseb kõrgkonjunktuur), Lohutus (Langenud kõikjal inim-elude hinnad). — *Tänapäev*, nr 5, juuni 1939, lk 141; Epigramme. — *Kratt*, nr 26, 16. VII 1939, lk 104; Epigramme: 1. Karjäär (Kuivasid nahaks ja luuks lüües varem reklaami), 2. Eestis on geeniusi ka! (Kui iganes tal selleks šanss on), 3. Epigrammi renessanss (Epigramm — poeetide dilemma). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 27, 23. VII 1939, lk 108; Suviõhtu Narva-Jõesuus (Leetripunaselt lõkendab taevas). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 28, 30. VII 1939, lk 111; Karinile (Mind emmates valatusšarmi). — *Eesti Noorus*, nr 7, 29. VII 1939, lk 203; Elan vital (Maadligi iial kuis me iha manduks). — *Eesti Noorus*, nr 7, 29. VII 1939, lk 205; Pattu langemine (Ükski tiivalõök läbind ei maailma). — *Eesti Noorus*, nr 7, 29. VII 1939, lk 221; Bürookraat (Ta oli andekas, tal jatkus püüdu). — *Rahvaleht*, nr 179, 2. VIII 1939, lk 12; Epigramme (Ja tõde sündis Haapsalus ja valgus üle riigi). — *Kratt*, nr 31, 20. VIII 1939, lk 122; Epigramme: 1. Öiendus (Mis laimujutte räägitakse taas Sust, Onu Tom), 2. Lillepidu Hiinas! (Mõirga rõõmust, vana haige Hiina), 3. Rahuretsept (Tahad sa tänapäev kaotada vaenu). — *Tänapäev*, nr 7, aug. 1939, lk 209; Nüüd taipan... (Nii palju mul isa ju rääkind). — *Rahvaleht*, nr 215, 13. IX 1939, lk 12; Poeetidele (Me tee nüüd libedaks on poonit). — *Rahvaleht*, nr 245, 18. X 1939, lk 12; Epigramme.

Teemal: Mina ise: 1. Palun tutvuge minu geniaalse isikuga! (Et näida ka kuidagi täismehed moodi), 2. Kuidas see õnnetus õieti juhtus? (Mu haigest põlvest kord vesi), 3. Mul on ka juba atestaate! (Oma teeneid kord kui valgele tõin), 4. Lõpp hea — kõik hea! (Ma arvan, et võin juba loobuda). 1. Uus rahvuslik ühisaktsioon (soovitav ka ÜENÜ-le) (Üle maa tuleb külvata nõuande ringe) (= *Kratt*, nr 11, 7. IV 1940, lk 44),* 2. Folkloristidel pole niipea tööpuudust karta! (Vanavara kõik valgele toodud), 3. Ettevaatuse ettevaatamatus (Ettevaatus on tarkuse ema),* 4. J. Hurt — nüüd rehabiliteeritud (Jääv häbiplekk eesti kultuuriloos), 5. Ühele kolmveeranddaamile (Mis film teil äsja küll silmi ees rullus). — *Eesti Noorus*, nr 10, 1. XI 1939, lk 299; Epigramme: Elagu pruut ja peigmees, Pärast pulmi, 1772–1939!, Neutraliteet, Me surnukeha matab. — *Tänapäev*, nr 8, 1939, lk 229, 237, 240; Jõulupoem 1939 (Tuhklumi umbund tänavatel türlas). — *Eesti Noorus*, nr 12, 19. XII 1939, lk 354; Taevas (Sääl lamasid pilved kui hajuvil vatid). — *Eesti Noorus*, nr 12, 19. XII 1939, lk 369; Epigramme: Õige kvalifikatsioon viib meid progressile! (Püha bürokraatiuse lahtrisse), Võhiku häda... (Seal nad seintel kõik ilusti ripuvad), Suured eeskujud kohustavad (Vaba kunst, mida ilmale kannad). — *Kratt*, nr 49, 24. XII 1939, lk 196; Jõulud! (Taas lumi tuhkjalt tänavatel türlas). — *Päevaleht*, nr 350, 24. XII 1939, lk 1; Epigramme: Tulevik (Me näeme, kuis rahvad nüüd valmis), Poedi hirm sõja ajal (Ta kardab, et peetakse teda). — *Tänapäev*, nr 11/12, det. 1939, lk 325; Tänapäev (Nü meele ja tuhkjalt võik). — *Rahvaleht*, nr 20, 24. I 1940, lk 12; Epigramme: Status quo... (Kui olemist maiset puhates tagad), Alpikannikesed eesti luulepeenral (Meil suureneb üks geenius-kohort), Oh, need isehakanud! (Ärgu ühiskonna asjusse toppigu), "Ega iga riis toida!" (Ringvaated kõikidelt väljadelt). — *Kratt*, nr 4, 4. II 1940, lk 16; Üks õhtu (Vaseks kulda naerab keigar). — *Uus Eesti*, nr 33, 4. II 1940, lk 6; Meditatsioon (... Õnne ülevat rõõmu). — *Rahvaleht*, nr 44, 21. II 1940, lk 12; Kutse (Tule väikene arm, kui Sul elu karm). — *Eesti Noorus*, nr 2, 22. II 1940, lk 39; Vabaduspäeval (Raskelt kõmiseb, mõmiseb trumm). — *Rahvaleht*, nr 47, 24. II 1940, lk 3; Noorte järelehüüdeid A. H. Tammsaarele: *** (Veel kaua, kui on juba sõõrdund). — *Päevaleht*, nr 60, 3. III 1940, lk 2; Epitaaf A. H. Tammsaarele (Su elu oli ainus tähtis päev). — *Rahvaleht*, nr 55, 5. III 1940, lk 7; Uskmatute ballaad (Kas aimate, mis tähendab teada). — *Uus Eesti*, nr 67, 10. III 1940, lk 6; Kevadpühiks (Nüüd kõikjal vormib). — *Päevaleht*, nr 80, 23. III 1940, lk 1; Ülestõusmispühiks (Kahe tuhande aasta eest). — *Rahvaleht*, nr 71, 23. III 1940, lk 2; Epigramme: Üks uus rahvuslik ühisaktsioon (Üle maa tuleks külvata nõuanderinge), Las kasvame!... (Olid jälle uhked leerid) (= Meie tulevik. — *Tänapäev*, nr 4, aprill 1940, lk 100), Noorsoomailt (On ammu möödunud ei üial olnud ajad), Raadioreportaaž paraadilt (Äsja ilm veel täitsa pilvis). — *Kratt*, nr 11, 7. IV 1940, lk 44; Holmi tee (Kus Holmi tee nüi joonjas-

Elbujate loomingut

sirge). — *Uus Eesti*, nr 99, 14. IV 1940, lk 6; Variatsioonid teemal: Kahe tee (Kus looritet külma). — *Uus Eesti*, nr 113, 28. IV 1940, lk 6; Meie aja laul (Tänapäeval on vabad vaid lahingus). — *Tänapäev*, nr 4, aprill 1940, lk 100; Emadepäevaks (Oled nii väike ja imetilluke). — *Uus Eesti*, nr 125, 10 /! 11/. V 1940, lk 6; Eluandjaile (Nüi valus on tänapäev rääkida). — *Rahvaleht*, nr 110, 11. V 1940, lk 2; Kahe patuse tee (Kus looritet külma). — *Eesti Noorus*, nr 5, 17. V 1940, lk 153; Pojad (Ei ajastu rangusest hooli). — *Rahvaleht*, nr 124, 29. V 1940, lk 12; Nüüd sealvoo (Seal, kus sireleisse mattund). — *Rahvaleht*, nr 130, 5. VI 1940, lk 12; ÜENÜ-le 20. aastapäevaks (Kord eretas, veretas taevas). — *Eesti Noorus*, nr 6, 12. VI 1940, lk 168; Tervitus (Küll eretab, veretab eemal meist taevas). — *Rahva Hää*, nr 3, 25. VI 1940, lk 2; Järelhüüd tundmatule langenud töölisvõitlejale (Sa surid, et ei iialgi surra). — *Rahva Hää*, nr 4, 26. VI 1940, lk 5; Epigrammiõiekesi Eenpalu riigipeenralt: Juhitav demokraatia (Poliitikat asendas rahvuslik keps), Solidariteet à la Oidermaa (Me nägime: kallikest kodumaal), Lohutus (Langesid kõikjal inimelude hinnad),* Lossivaim "Pol.-pol." (Oli Pagari tänaval tuba), Selters, palun! (Me tööstuses valitses kõrgkonjunktuur), Haridusminister Bar-Jacoba (Rautasid rahus kord hobust), Propagandatööstus (Suurkäitis Toompeal aina pahvis), Kunsti pätsijaad (Ei olnud kunstnik veel oma käsitöö sell), Ordenitejaad (Valged tähed, riigivapp), Pastlakultuur (Rahvuskunst ja kunsti rahvus), Elulähedus ja elukaugus (Vaid üksik ahastas ja karjus), Raamatufondi läätseleem (Auhinna karjamaal talleksed hüplesid), Vana korra trubaduuri (või pajats?) (Kuivasid nahaks ja luuks, lüües noorelt karjääri), Aadlipära e. päraadel (Hurraa, meil jälle peeti leerid), Resümee (Maa isa oli ja isamaaliit). — *Rahva Hää*, nr 8, 30. VI 1940, lk 6; Juunieleegia (Kummargil majade turjal). — *Uudisleht*, nr 173, 4. VII 1940, lk 8; Tondipere noored (Kesköö Toompeal — äkki vajub). — *Rahva Hää*, nr 14, 6. VII 1940, lk 2; Vabaduse Sünd (Õhk Tuulemaa kohal kui nõgises lõõris). — *Rahva Hää*, nr 15, 6. VII 1940, lk 6; Hüpe juulisse (Oo, suvised tõtlused ihased). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 23, 7. VII 1940, lk 92; Rahvavaenlased (Äristed, rahastad — raisakullid). — *Rahva Hää*, nr 22, 14. VII 1940, lk 6; Raugemine (Lõpetada aland tõtte). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 24, 14. VII 1940, lk 96; Eilsete homsesse (Kas mäletad? Ah, mis ma sellest). — *Kunst ja Kirjandus*, nr 25, 21. VII 1940, lk 100; Tervitus Eesti Nõukogude Sotsialistlikule Vabariigile (Taga aastakümneid paar). — *Rahva Hää*, nr 32, 24. VII 1940, lk 2; Noored homse lävel (Ei aeg meil eilset taga nutta). — *Rahva Hää*, nr 34, 26. VII 1940, lk 2; Ümberhinnang (Tänasest tunnetame avasimmi). — *Rahva Hää*, nr 37, 29. VII 1940, lk 4 = *Uus Ilm*, nr 41, 8. X 1940, lk 6; Jäljetu haud: Viktor Kingissepale mõeldes (Tuul püstitab Su haua üle samba). — *Rahva Hää*, nr 39, 31. VII 1940, lk 2; Idast tuleb valgus (Koideuelse tuule müha). — *Rahva Hää*, nr 46, 7. VIII 1940, lk 5; Tervitus NSVL vennasrahvastele. — *Kommunist*, 7. VIII 1940;

Seitsmes august: Mõtteid eesti rahva võimsaima meeleavalduse puhul (Täna me, täna me lõplikult vabad). — *Rahva Hää*, nr 50, 11. VIII 1940, lk 6; Kuusteist: Pühendet NSV Liidule — meie suurele Isamaale! (Kuusteist me võimsaimas liidus). — *Rahva Hää*, nr 52, 13. VIII 1940, lk 4; Stahhanovlased: Värsspühendus töösangareile stahhanovliku liikumise 5. aastapäeva puhul (1. Me homsele ihume kulda; 2. Seltsimees! meie ju päralt on koidik). — *Rahvaleht*, nr 201, 28. VIII 1940, lk 12; Uus aeg — uus noorus! (Töövabadus kodumaal ihume püüdu). — *Noorte Hää*, nr 1, 18. IX 1940, lk 1; Satiirikule (Mäeharjalt harjale kandudes). — *Looming*, nr 9, nov. 1940, lk 966; Meie õpetaja (Su nimi omaseim meile — Stalin). — *Pioneer*, nr 6, dets. 1940, lk 163; Uus küla: Esimese sotsialistliku kevadküvi puhul (Kui hommiku kasuks). — *Nõukogude Kultuur*, nr 6, 1941, lk 368;⁴

Proosa: Vana õpetlane. — *Kodu*, nr 8, 21. IV 1938, lk 247; Muinasjutt õnnest. — *Kodu*, nr 12, 20. VI 1938, lk 373; Erapooletute dialoog. — *Kratt*, nr 24, 14. VII 1940, lk 95;

Artiklid: Matkakilde Soomest. — *Tuleviku Rajad*, nr 31, 15. XI 1938, lk 49–51; Psühhoanalüüsisest noorsootöös. — *Eesti Noorus*, nr 12, 19. XII 1939, lk 364–365; Johannes Barbarus 50. — *Eesti Noorus*, nr 1, 25. I 1940, lk 19; Ärgu narritagu paberit. — *Päevaleht*, nr 79, 22. III 1940, lk 5;

Tõlked: H. Heine. Ühele "luuletajale". — *Eesti Noorus*, nr 8, 29. VIII 1939, lk 232; G. E. Lessing. Epigramme: Nikanderile. Nituluse hauakiri. Marullusele. Ühele pikkninale. Lukrinuse hauakiri. Improviseeritud hauakiri ühele poodule. — *Eesti Noorus*, nr 11, 28. XI 1939, lk 339; G. E. Lessing. Epigramme: 1. Lorchenile, 2. Ühele tõelikule aadlimehele, 3. Teatud poeetide igavikulisus, 4. Doktor Sp-le. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 45, 26. XI 1939, lk 178; A. Maurois. Oskus lugeda. — *Eesti Noorus*, nr 1, 25. I 1940, lk 24–25; H. v. Fallersleben. Kiidulaul 1840. — *Tänapäev*, nr 2/3, 1940, lk 51; Uemaid itaalia lüürikuid: V. Cardarelli. Liguuria õhtu; L. di Libero. Kahetsus. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 4, 4. II 1940, lk 16; Lord Byron. Ela hästi! — *Rahvaleht*, nr 68, 20. III 1940, lk 12; G. E. Lessing. Epigramme: 1. Elu-seadus, 2. Nõuanne, 3. Testament sugulastele, 4. Soov, 5. Vae-suse kadu, 6. Epigrammistidele. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 10, 31. III 1940, lk 39; H. v. Fallersleben. Kohvikupilt 1840. — *Rahvaleht*, nr 78, 3. IV 1940, lk 12; H. Ibsen. Alkershusen. — *Kunst ja Kirjandus*, nr 13, 21. VI 1940, lk 52; H. Ibsen. Mängumehed. — *Eesti Noorus*, nr 4, 25. IV 1940, lk 97; H. Heine. Kangrud. — *Nõukogude Kõrgem Kool*, nr 3, märts 1941, lk 147.

⁴Tärniga märgitud luuletused leiduvad raamatus: Ivar Paulson, *Päikesele vastu: Luuletusi*, (Ü. E. K. ORTO Luulesõprade Ringi väljaanne nr. 3), Göteborg—Toronto: Orto, 1951.

Hilja VIIRES

Artiklid: Kuidas ja mida lugeda. — *Sütik*, nr 5/6, aprill-mai 1937, lk 86-87.

*

Raoul REMMELGAS

Artiklid: Hääst muusikast ja Muusikaringist. — *Realist*, nr 1, dets. 1936, lk 11 (nimemärk R. R.); Futurism. — *Realist*, nr 1, dets. 1936, lk 13; Ridu kunsti väärmõistmisest. — *Realist*, kevad 1937, lk 9-10; Koolipidu ja "Tantsuprofessor". — *Realist*, kevad 1937, lk 15-16; Kirjandusõhtu arvustusi. — *Sütik*, nr 5/6, aprill-mai 1937, lk 87; Kirjandusringi hooaja avaõhtu. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 15; Kunsti olemus. — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 9-10; Muljeid koolipeolt. — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 19-20; Tallinna koolinoorsoo ajakirjadest. — *Eesti Noorus*, nr 2, 21. II 1938, lk 62-63; Ernst Peterson: E. Särgava kirjanikuna. — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 2-4; Õpilasajakirjad "Sütik" ja "Lumen". — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 17-19.

NEIST

Uus koolinoorsoo rühmitus Tallinnas. — *Päevaleht*, nr 116, 30. IV 1936, lk 9; Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühing. — *Päevaleht*, nr 118, 2. V 1936, lk 2; Õppuringid teotsevad. — *Realist*, nr 1, dets. 1936, lk 14-15; Ettekannete õhtul 17. II 37. — *Sütik*, nr 4, märts 1937, lk 53-56; Kilde. — *Sütik*, nr 4, märts 1937, lk 59; K. Allik. Kirjandi-voistlusest. — *Realist*, kevad 1937, lk 3-4; H. Altosaar. Kirjandusringist. — *Realist*, kevad 1937, lk 13-14; Raoul Remmelgas. Koolipidu ja "Tantsuprofessor"; K. Allik. Arvustus. — *Realist*, kevad 1937, lk 16-19; Raoul Remmelgas—Vaike Karunga. Kirjandusõhtu arvustusi. — *Sütik*, nr 5/6, aprill-mai 1937, lk 87-88; Kooliõpilased arutasid usulisi küsimusi. — *Päevaleht*, nr 319, 23. XI 1937, lk 7; O. Kay. Reaalkooli ringide tegevusest. — *Realist*, nr 6, nov. 1937, lk 12-14; Kaarel Riitsalu. Kino vaimsete väärtuste kandjana: Mõningaid vastuväiteid Ilmar Laabani esseele "Kino vaimsete väärtuste kandjana". — *Realist*, nr 7, dets. 1937, lk 14-15; Kultuuriringi "Koit" kirjanditevõistlus. — *Eos*, talv 1937, lk 3-4; R. Rebas. TKVÜ — Tallinna Koolinoorsoo Vaimukultuuri Ühing. — *Tuleviku Rajad*, nr 20, sept. 1937, lk 27-28; Tiina Varang. TKVÜ omaloomingu õhtu. — *Tuleviku Rajad*, nr 20, sept. 1937, lk 28-29; Kirjandusõhtu arvustus. — *Sütik*, nov. 1937, lk 13; Teateid. — *Sütik*, nr 1, nov. 1937, lk 14; Raoul Remmelgas. Kirjandusringi hooaja avaõhtu; Aino Lüdak. Muljeid vaidlusõhtult. — *Sütik*, nr 2, jaan. 1938, lk 31-33; T. K. V. Ü. — *Sütik*, nr 2, jaan. 1938, lk 33-34; M. O., T. V., A. T. Arvustusi. — *Sütik*, nr 2, jaan. 1938, lk 34-36;

Teateid. — *Sütik*, nr 2, jaan. 1938, lk 36; Raoul Remmelgas. Tallinna koolinoorsoo ajakirjadest; Teateid. — *Sütik*, nr 3, märts 1938, lk 52; Kroonikat ja kriitikat. — *Eos*, kevad 1938, lk 18; N. N. Seitse meest. — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 12–14; R. Remmelgas. Õpilasajakirjad “Sütik” ja “Lumen”; Tagasivaade Õpilasingide tegevusele. — *Realist*, nr 8, mai 1938, lk 19; Tiit Viires. Arvustus. — *Sütik*, nr 4, mai 1938, lk 69–70; Rühmitus “Elbumus”. — *Tuleviku Rajad*, nr 29/30, 6. X 1938, lk 27–28; -r. = I. Mikiver. Ridu TKVÜ-st; Kooli elu. — *Tuleviku rajad*, nr 29/30, 6. X 1938, lk 29–30; Kooli elu. — *Tuleviku rajad*, nr 31, 15. XI 1938, lk 60–62; Ralf Perman-Parve. Kaks erisululist õhtut. — *Eesti Noorus*, nr 11, 25. XI 1938, lk 413; I. M. = Ilmar Mikiver. Mis on “Elbumus”?; Teateid. — *Sütik*, nr 1, nov. 1938, lk 24; I-n. = Ilmar Laaban. Uued “Tuleviku Rajad”; Per aspera ad astra! — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 13–14; Sever Tolmet. Kaks kirjandusõhtut. — *Realist*, nr 9, dets. 1938, lk 19; Ilmar Laaban. Kooli sügispidu; Arved Laas. Nipet-näpet Tallinna koolinoorsoost ja paar pateetilist lauset. — *Eos*, talv 1938, lk 11; Valve Saretok. Rõõmus ja tarmukas külvaja; Helmi Jansen 50-aastane. — *Rahvaleht*, nr 62, 14. III 1939, lk 10; Teateid. — *Sütik*, nr 2, aprill 1939, lk 44; Tover Selmet. Meie koolide ajakirjad. — *Tuleviku Rajad*, nr 35, 12. V 1939, lk 166–171; Õppurnoorte kirjandusvõistlus ÜENÜTO korraldusel. — *Eesti Noorus*, nr 5, 27. V 1939, lk 161; Helmi Roo. Anna Haava austamisaktus. — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 17; Arvustus. — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 18–19; Teateid. — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 19–20; Kirjandusvõistlus! — *Sütik*, nr 1, nov. 1939, lk 20; Mõne reaga. — *Päevaleht*, nr 37, 8. II 1940, lk 8; Kultuuraktsiooni komitee. Kultuuraktsioon. — *Ad astra*, nr 1, veebr. 1940, lk 21; Meie. — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 34–39; Kirjandusvõistlusest. — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 42–43; Teateid. — *Sütik*, nr 2, aprill 1940, lk 46; E. Kana. Koolipidu 1940. — *RIK*, nr 2, mai 1940, lk 26–27; Harri Küsk. Muusikast koolis II. — *RIK*, nr 2, mai 1940, lk 27–29; Ilmar Laaban. Kirjandusvõistlusest ja tema tulemusist; Juudiriik. — *Meie Maa*, nr 5, 7. X 1941, lk 5 [Ivar Paulsonist].

Koostanud M. O.

Marje Üksine
ALLIKAL

BALTI RIIKIDE ISESEISVUSE KAOTUS EUROOPA GLOBAAL- POLIITIKA VAATEVINKLIST

Einart Kimm

Balti riikide iseseisvumine 1918.–1921. a oli suur juhus, mis sai võimalikuks ainult paljude soodsate asjaolude kokkulangemise tõttu. Veebruarirevolutsioon viis Venemaa keskväimu nõrgenemiseni Balti provintssides, võimaldades Balti rahvaste autonoomia ja iseseisvuspürgimuste üleskerkimist. Järgmiseks positiivseks faktoriks Eesti iseseisvusmeelsete jõudude rahvusvahelisele tunnustamisele sai 1918. a veebruaris alanud Saksa okupatsioon Eestis ja Lätis. Inglismaa ja Prantsusmaa, kes püüdsid vältida Saksa ekspansiooni seadustamist idas, otsisid jõude, kellele toetuda Saksa-vastases võitluses Baltikumis. Et Vene keisririigi toetajad Baltikumis olid nõrgad ja bolševikke ei usaldatud, otsustasid lääneriigid rajada oma poliitika rahvuslike jõudude toetamisele. Eelkõige puudutas see Eestit ja Lätit, sest Ukraina, Leedu ja Soome toetusid oma iseseisvuse kaitsel Nõukogude Venemaa vastu eelkõige Saksamaale (Hovi 1991: 50).

Hoolimata sellest, et Eesti ja Läti Maanõukogul polnud oma territooriumil mingit tegelikku võimu, tunnustati neid *de facto*.

Järgmiseks soodsaks mõjuriks lääneliitlaste jaoks kujunes Saksamaa kapituleerumine 1918. a novembris.

Nüüd ei vajanud Inglismaa ja Prantsusmaa enam oma võitluseks Saksamaaga Venemaa abi, mis oleks neid sundinud koostööle bolševikega. Niisuguse koostöö käigus oleks Baltikum arvatavasti Vene impeeriumile tagastatud. Nüüd aga vajasid lääneriigid Baltikumi bolševismivastase võitluse platsdarmina ning pidid toetama rahvuslikke valitsusi kui ainukest mõjusat mittebolševistlikku jõudu Baltikumis peale sakslaste lahkumist.

Lõplikult kindlustas Balti riikide iseseisvuse asjaolu, et kommunistid jäid Venemaal võimule. Kuni Inglismaa ja Prantsusmaa lootsid valgete võidule Venemaal, keeldusid nad Balti riikide iseseisvust tunnustamast (*de jure*). Valgete fiasko ja vajaduse puudumine koostööks Venemaa uute võimudega (Saksamaa alistumise järel ei olnud see jõu tasakaalustamiseks enam vajalik) pani suurriigid leppima olukorraga, et Venemaa ja Saksa mõjust vaba võimuvaakum täidetaks Balti rahvaste enda tahtel kehtestatud võimuga. Balti riigid lülitati nn "sanitaarkordoni" ehk Vene ja Austria impeeriumi lagunemise tulemusena kujunenud riikide rühmitusse, mis pidi takistama kommunismi imbumist Lääne-Euroopasse. Balti riikide iseseisvuse säilimine jäi sõltuvusse Venemaa või Saksamaa sõjalise võimsuse tugevnemisest. Seda oli võimalik neutraliseerida nelja poliitilise faktori abil: esiteks Lääne-Euroopa suurriikide garantii riikide iseseisvusele; teiseks Balti riikide, Poola ja Soome ühise kaitseliidu loomine; kolmandaks tuginemine Rahvasteliidu ühtsele julgeolekupoliitikale (mis tähendas laiaulatuslikku mittekallaletungipaktide ja agressiooni hukkamõistvate lepingute süsteemi, ette olid nähtud kollektiivsed abinõud agressori ohjeldamiseks Rahvasteliidu otsuse alusel); neljandaks sobiva asendi leidmine Saksamaa ja Nõukogude Liidu vastandlike jõudude teljel (Balti riikide poliitikud mõistsid, et kuigi kumbki neist võimudest soovib Baltikumi oma mõju alla haarata, ta-

kistab ta igati oma vastast selle eesmärgi saavutamisel).

Kaht esimest faktorit ei viidud ellu. Lääne-Euroopa riigid ei soovinud vastuolusid Saksamaaga ja eriti NSV Liiduga, mis oleksid võinud järgneda lubadusele kaits- ta Balti riikide iseseisvust. Suurbritannia otsustas ju- ba 1923. a novembris, et ta "ei tunne endal väljaspool Rahvasteliidu raame talle langevaid kohustusi, kohus- tust tõrjuda selliseid muutusi nagu Balti riikide föderat- sioon või isegi nende haaramine Venemaa poolt" (An- derson 1978: 127). Ebaõnnestus ka Balti riikide ühise sõjalise kaitseliidu loomine Poola ja Soomega. Selle põh- juseks olid Poola ja Leedu vastuolud Vilniuse piirkonna pärast ning Soome soovimatus end Balti riikidega sidu- da, sest Soomes ei usutud, et need suudavad oma ise- seisvust Nõukogude Venemaa vastu kaitsta (Anderson 1978: 126-131).

Seetõttu jäi Balti riikidel oma julgeoleku poliitili- seks kaitseks üle ainult kaks viimast teed. 1930. aastate alguses sattus ohtu ka kolmandana nimetatud tegur.

RAHVASTELIIDU KOLLEKTIIVSE JULGEOLEKU- POLIITIKA KRAHH 1932-1938

1930. aastate alguseni suutis Rahvasteliit edukalt kindlustada Euroopa rahu, sest ükski tema tugevama- test liikmetest ei võtnud ette agressiivseid samme, väik- semad riigid aga ei julgenud Rahvasteliidu otsuseid ei- rata.

Esimese hoobi sai kollektiivne julgeolekusüsteem 18. septembril 1931. a, kui Rahvasteliidu liige Jaapan tungis kallale teisele selle organisatsiooni liikmele Hiina- le. Nüüd selgus ka, kui suure löögi oli Rahvasteliidule andnud USA senat, kes hääletas selle organisatsiooni- ga liitumise vastu, kuigi Rahvasteliit oli USA presidendi Woodrow Wilsoni kavandatud. Ühendriigid, kes olid asunud isolatsioonipoliitika teele, tegid nüüd Suurbri-

tanniale ettepaneku rakendada Jaapani suhtes majanduslikke sanktsioone. Samal ajal keeldusid nad oma sõjalaevastikuga abistamast sadamate blokeerimist, et kindlustada nende sanktsioonide täitmine. Suurbritannia ei soovinud halvendada oma seni häid suhteid Jaapaniga Vaikse ookeani piirkonnas. Inglismaal arvati, et majandusblokaadi kehtestamine, mis paratamatult oleks jäänud Suurbritannia laevastiku õlule, oleks võinud viia nad üksinda sõjalisse konflikti Jaapaniga (Macmillan 1966: 381–382). Jaapani-vastased aktsioonid piirdusid vaid USA ja Rahvasteliidu deklaratsioonidega, et nad ei tunnusta Jaapani poolt Hiina territooriumile moodustatud Mandžukuo nukuriigi seaduslikkust. Seda USA tolleaegse riigisekretäri Henry Stimpsoni 7. jaanuaril 1932 Hiinale ja Jaapanile läkitatud nooti peetaksegi ametlikult Stimpsoni e “mittetunnustamise” doktriini alguseks (Hough 1985: 327). Otseseid majanduslikke ega sõjalisi aktsioone aga Jaapani suhtes ette ei võetud.

Järgmiseks ohuallikaks sai Rahvasteliidule natsionaalsotsialistide võimuletulek Saksamaal, mis viis Saksamaa lahkumisele sellest organisatsioonist 14. oktoobril 1933. Et Jaapan oli astunud välja juba pool aastat varem, 27. märtsil, vähenes Rahvasteliidu mõju tunduvalt, sest kõik sõjalised sanktsioonid muutusid nüüd Inglismaa ja Prantsusmaa kohustuseks. Need aga ei soovinud olla ainult malakaks mingi väikeriikide ühisorganisatsiooni otsuste täitmisel. Seetõttu hakkasid suurriigid otsima liidu- ja koostööpartnereid oma julgeoleku ja uue jõudude tasakaalu saavutamiseks. Prantsusmaa reageeris Saksamaa võimupretensioonidele katsega tugevdada oma sidemeid Saksamaa idanaabritega.

1934. a kavandasid Prantsuse välisminister Louis Barthou ja Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissar Maksim Litvinov nn Ida-Locarno pakti sõlmimist. Algselt kavatseti sinna tõmmata Saksamaa, Poola, Tšeh-

hoslovakkia, Balti riigid, Soome ja NSV Liit. Pakt nägi ette lepinguosaliste piiride muutmatuse tunnustamist ja vahetut abi kallaletungi tõrjumisel. Prantsusmaa otsesest garantiid lepinguosalistele ette ei nähtud, tema pidi abi osutama ainult Nõukogude Liidule, kui see sõtta satub. See kohustus pidi fikseeritama NSV Liidu ja Prantsusmaa vahel sõlmitavas nn Idapaktis, millest pidi saama Ida-Locarno lepingu osa (Myllyniemi 1977: 12). Balti riigid nõustusid lepinguga tingimusel, et selles osalevad Poola ja Saksamaa. Need aga, olles sõlminud omavahel 21. jaanuaril 1934 mittekallaletungipakti, keeldusid eelnimetatud rühmitusega liitumast. Ilma Prantsusmaa garantiita Saksamaa-vastasesse rühmitusse astumine oleks Balti riikidele tähendanud nende sattumist Nõukogude Liidu mõjuvõimu alla (Myllyniemi 1977: 13), sest Saksamaa poleks julgenud nende riikide bolševiseerimise katsetele reageerida, teades, et see võib esile kutsuda Prantsusmaa toetuse NSV Liidule. Viimase agressiivsele tegevusele Balti riikides aga Prantsusmaa ei olnud kohustatud reageerima. Pärast Balti riikide keeldumist jäi Ida-Locarno paktist järele 2. mail 1935 sõlmitud Nõukogude Liidu—Prantsusmaa ja 16. mail sõlmitud Nõukogude Liidu—Tšehhoslovakkia koostööleping (*God...* 1990 II: 365–366). Suurriikide huvi Baltikumi vastu sundis ka Balti riike otsima poliitilisi vahendeid oma iseseisvuse kaitseks. 17. veebruaril 1934 sõlmiti Eesti—Läti liiduleping, milles jäeti kolmandatele riikidele võimalus sellega ühineda. 12. septembril 1934 kirjutati Rahvasteliidus alla ka “Balti *Entente*” e üksmeele- ja koostööleping Eesti, Läti ja Leedu vahel (Medijainen 1990: 64–66). Selle lepingu tugevaks küljeks oli, et ta sõlmiti NSV Liidu nõusolekul ja toetusel, nõrkuseks aga jäi sõjalise koostöökokkuleppe puudumine, sest Eesti ja Läti püüdsid vältida sõjalisi kohustusi

Leedu suhtes, kui see satuks Klaipeda või Vilniuse piirkonna tõttu konflikti Saksamaa või Poolaga.

Suurbritannia, keda Euroopas ei huvitanud territoriaalsed vallutused, vaid poliitiline ja majanduslik võim, soovis Euroopa suhtes jääda samasuguseks pealtvaatajaks, nagu USA oli maailma suhtes. Selleks oli aga vaja kujundada uus jõudude vahekord, mis arvestaks NSV Liidu sõjalise võimsuse tugevnenemist ja Saksamaa taastumist suurvõimuna. Inglise soovisid kontrollida olukorda majandus- või relvaabi teel, äärmisel juhul ka oma sõjalaevastikku kasutades (Spykman 1942: 109–111). Et tasakaalustada Nõukogude Liidu tärkavat sõjalist võimsust idas (N. Liit oli võtnud kursi relvastumisele juba 1930. aastate alul), vajas Suurbritannia tugevat Saksamaad, kelle surve läände ja lõunasse kavatseti blokeerida Prantsuse maaväe ja Briti laevastikuga ning samuti Itaalia tõmbamisega lääneriikide poolele. Saksamaa tugevnenemist piirasid aga Versailles' rahulepingu tingimused ja Prantsusmaa vastuseis.

Seetõttu asus Suurbritannia teostama iseseisvat, Saksamaa huve ja pretensioone arvestavat poliitikat, minnes nii paratamatult vastuollu Prantsusmaa sooviga säilitada Saksamaa nõrkus ja enda domineeriv roll Euroopa mandril. Pärast seda kui Hitler oli 1935. a 9. märtsil teatanud *Luftwaffe* ja 16. märtsil 0,5 miljoni mehelise armee loomisele asumisest (Macmillan 1966: 401–402), sõlmis Suurbritannia temaga 18. juunil, ilma Prantsusmaad eelnevalt informeerimata, mereväelepingu, mis andis Saksamaale võimaluse oma sõjalaevastiku täiustamiseks ja ühtlasi Läänemerel domineerimiseks (Arjakas 1988: 55). Sel ajal aga oluks veel kerge takistada Saksamaad, kellel puudus arvestatav sõjalismajanduslik võim.

Keerulisse olukorda sattus Rahvasteliit ka seoses Itaalia agressiooniga Abessiinias (Etiopias). Väikse-

mad riigid mõistsid, et agressori vastu tuleb otsustavalt välja astuda. Suurbritannia ja Prantsusmaa aga kartsid, et karistusaktsioonid võivad viia Itaalia ja Saksamaa lähenemiseni, mida seni oli õnnestunud vältida (Hough 1985: 330–334). Kuigi Rahvasteliit mõistis Itaalia agressiooni hukka, jäid tõsisemad majandussanktsioonidki tema vastu rakendamata. Juba kaks aastat hiljem tunnustas enamik Euroopa riike Etioopiat Itaalia omandusena (Hough 1985: 330).

Nõrk reaktsioon Itaalia agressioonile julgustas ka Hitlerit taotlema oma eesmärkide realiseerimist. 7. märtsil 1936 teatas Hitler Reinimaa remilitariseerimisele asumisest. Inglismaa püüdis igati takistada prantslaste sõjalisi aktsioone Reinimaa kaitseks (Macmillan 1966: 462–463). Prantsuse vägede jäämine Siegfriedi liini taha kahandas tugevasti Prantsusmaa liitlaste vastupanuvõimet Saksa survele idas (Churchill 1948: 204–205).

1936. aastaks sai Balti riikidele lõplikult selgeks, et Rahvasteliit on võimetu tagama rahvusvahelist julgeolekut ning et ka Suurbritannia ei soovi võtta endale mingeid kohustusi Balti riikide iseseisvuse kaitseks. Seda kinnitab Suurbritannia välisministri Anthony Edeni vestlus Nõukogude Liidu ametivenna Maksim Litvinovi-ga tema Moskva-visitide ajal 1935. aastal. Eden teatas, et Suurbritannia ei pea Balti riikide garanteerimist võimalikuks, sest Briti valitsuse huvid Balti riikides ei ole võrreldavad tema huvidega Belgias ja Hollandis ning tema sooviks pole sõda idas ainult selleks, et vältida seda läänes (Eden 1962: 149). See oli selge vihje, et Balti riikide iseseisvus jäetakse Nõukogude—Saksa omavahe- liseks asjaks. Balti riikide ainsaks võimaluseks jäi seega manööverdamine Saksamaa ja NSV Liidu vahel. Eesti ja Läti puhul tähendas see üsna tihedat koostööd Saksa- maaga, kelle sissetungi Balti riikidesse peeti 1936. a tun- duvalt vähem tõenäoliseks kui maismaapiiri taga oleva

NSV Liidu oma (Arjakas 1988: 55). Leedu, kellel puudus maapiir Nõukogude Liiduga, oli Balti riikidest kõige enam orienteerunud Moskvale, lootes tema toetusele nii Poola kui Saksa ohu vastu (Dallin 1978: 103).

Nähes lääneriikide ükskõiksust Austria ühendamise puhul Saksamaaga 1938. a märtsis, võtsid väikeriigid uue kursi. Rootsi ja Soome kuulutasid 1938. a mais ning Balti riigid sama aasta septembris, et nad jätavad endale õiguse eraldi ja vabalt määrata, millal rakendada Rahvasteliidu põhikirja XVI artikli sätteid (abinõud agressori vastu) (Arjakas 1988: 56). Sellise sammu põhieesmärgiks oli soov öelda lahti Saksamaa-vastastest sanktsioonidest, mida Suurbritannia, purustanud ise Rahvasteliidu kollektiivse julgeolekusüsteemi, püüdis nüüd kasutada oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks. Ühis-sanktsioonide rakendamine Saksamaa vastu oleks viinud viimase nõrgenemisele, mis oleks omakorda tugevdanud NSV Liidu mõju Baltikumis.

Inglismaa ja Prantsusmaa järeleandmised agressoreile jätkusid. 29.–30. septembril 1938 sõlmisid Saksamaa, Itaalia, Inglismaa ja Prantsusmaa "Müncheni kokkuleppe"¹. Selle alusel eraldati Tšehhoslovakkiaist Sudeedimaa ning nähti ette edaspidi ka Poola ja Ungari nõudmiste rahuldamine Tšehhoslovakkia arvel. Lepinguosalised kinnitasid, et territoriaalsed küsimused lahendab rahvusvaheline komisjon ja ühiselt garanteeritakse ka Tšehhoslovakkia uued piirid. Suurbritannia ja Saksamaa kirjutasid alla veel ühisdeklaratsioonile, milles nad lubasid, et nad enam mitte kunagi teineteisega ei sõdi ja lahendavad kõik vaidlusalused küsimused relvi kasutamata (*God...* 1990 I: 29).

Müncheni "tehingut" peetakse üksmeelselt rumaluse, arglikkuse ja poliitilise piiratuse näiteks. Siinkirju-

¹Kokkuleppe teksti vt *God...* 1990 I: 27–28.

taja esitab järgnevalt oma versiooni põhjuste ja eesmärkide kohta, mida Briti peaminister Chamberlain lootis selle lepingu alusel saavutada ning mille valguses usk, et ta on Euroopale rahu toonud, ei tundugi enam nii naeruväärne.

Pärast Münchenit näis, et peaaegu kõik Suurbritannia poliitilised eesmärgid Euroopas on saavutatud ning Briti valitsus võib kõike mandril toimuvat poliitiliste meetoditega kontrollida. Prantsusmaa, kes oli nüüd jäänud üksi Saksamaa ja Itaalia vastu, pidi oma poliitikat korrigeerima vastavalt Briti soovidele, et kindlustada selle toetus. Saksamaa põhilised nõudmised olid rahuldatud (v.a vastuolu Poolaga Danzigi vabalinna pärast). Saksamaa pidi Chamberlaini arvates kõigi oma tulevaste Ida-Euroopat puudutavate majanduslike ja poliitiliste nõudluste puhul taotlema Suurbritannia nõusolekut. Nõukogude Liidu võimupretensioonide vastu võitlemiseks vajanuks Saksamaa oma idanaabrite ja Prantsusmaa toetust, mille vahendamise võimaluse lootis Suurbritannia endale jätta. Sellega oleksid inglased kindlustanud ka Saksamaa sõltuvuse endast. Koostöösides Saksamaaga tagasid ka teatud kontrolli Moskva poliitika üle, sest Stalin võis karta, et Suurbritannia võib Saksamaa Nõukogude Liidu vastu ässitada. Chamberlain võis loota, et selline uus jõudude tasakaal hoiab ära sõjategevuse Euroopas, jättes Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahelised riigid majandusliku ja poliitilise võitluse lahinguväljaks.

See uus olukord kindlustanuks Suurbritanniale vabad käed maailmameredel ja kolooniates, mis oli selle riigi pidev eesmärk juba sajandeid (Spykman 1942: 101–102). Tegevusvabadust koloniaalaladel vajas Suurbritannia ka seoses sellega, et pärast Münchenit olid Inglismaa poliitikud veendunud Hitleri ambitsioonide suundumises kolooniatesse (*God...* 1990 I: 52). Nagu edas-

pidi näeme, oli Suurbritannia valmis ka kolooniate ümberjaotamisega ning tiheda koostööga seal paiknevate ressursside kasutamisel.

Diktaatorid poleks aga diktaatorid, kui nad nõustuksid mingi kõrvalise jõu kontrolliga oma tegevuse üle. Hitler käsitas järeleandmisi ainult lääneriikide nõrkuse-na ning käitus sellele vastavalt. Poola, Ungari, Itaalia ja Saksamaa ühistegevusel likvideeriti 15. märtsiks 1939 Tšehhoslovakkia riik lõplikult, moodustamata mingit Müncheni kokkuleppe kohast rahvusvahelist komisjoni. USA, NSV Liit ja Prantsusmaa reageerisid sellele deklaratsioonidega, et nad ei tunnusta Saksa okupatsiooni legaalsust. Suurbritannia kinnitas Tšehhoslovakkia okupatsiooni õigustamatust, kuid keeldus võtmast seisukohta selle vallutuse tulevase tunnustamise suhtes (Hough 1985: 340–341). Mingeid diplomaatilisi, majanduslikke ega sõjalisi meetmeid Saksamaa suhtes ei rakendatud.

Balti riikidele tegi see lõplikult selgeks, et suurriikide formaalseid lepingulisi garantiisid usaldada ei saa — nende poliitika lähtub üksnes omaenda otsestest julgeolekuhuvidest ja poliitilistest ambitsioonidest. See tõttu suhtuti Balti riikides suure ettevaatuse ja hirmuga 1939. aasta kevadel alanud Nõukogude—Inglise—Prantsuse kontaktidesse. Baltikumis kahtlustati, et nendevaheline kokkulepe jätab Balti riigid Nõukogude Liidu mõjusfääri, sest lääneriikide vajadus Moskva toetuse järele oli tunduvalt suurem kui nende riikide strateegilised huvid Balti mere piirkonnas.

SUURBRITANNIA, PRANTSUSMAA JA
NÕUKOGUDE LIIDU LÄBIRÄÄKIMISED
17. MÄRTS – 21. AUGUST 1939

Kolme suurriigi diplomaatilistes kontaktides võib täheldada kaht järku: poliitilised läbirääkimised (17. märts

- 2. august) ja sõjalised läbirääkimised (12.-21. august). Poliitilised läbirääkimised võib skemaatiliselt jaotada kolmeks etapiks.

Esimesel etapil (17. märts - 27. mai) püüdsid lääne-riigid vältida kolmikliidu sõlmimist ja piirduda ainult mingi ühisdeklaratsiooniga, milles NSVL lubaks oma naaberriike Saksa agressiooni puhul aidata. Inglismaa ja Prantsusmaa keeldusid sel etapil igasugustest kohustustest Balti riikide kaitsmisel, jättes nende saatuse ainult Nõukogude Liidu ja Saksamaa omavaheliseks asjaks.

Teisel etapil (27. mai - 15. juuni) nõustusid lääneriigid kolmikliidu sõlmimisega. Võtmata endale kohustust Balti riikide kaitseks NSV Liidu vastu, lubasid Inglismaa ja Prantsusmaa siiski Nõukogude Liidu poolel sõtta astuda, kui Saksamaa ründab Balti riike ja need paluvad abi.

Kolmandal etapil (15. juuni - 2. august) kohustusid Inglismaa ja Prantsusmaa Nõukogude Liidu poolel automaatselt sõtta astuma, kui Saksamaa peaks Balti riike otseselt ründama või sundima neid jõuga ähvardades neutraliteedist loobuma. Moskvale kinnitati, et kolmikpakt ei sisalda ühtki lääneriikidepoolset garantiid Balti riikide iseseisvusele, kui Nõukogude Liit neid ründama peaks.

Enne kui asume üksikasjalikult vaatlema kuus kuud kestnud pooltevahelisi kontakte, tuleks juhtida tähelepanu asjaolule, et ainult 15. juunist 2. augustini toimusid kolme osalise ühisistungid Moskvast. Oli kaks teist kohtumist, kus ei osalenud stenograafid ega tõlgid. Viimaste ülesannet täitis Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissari asetäitja Vladimir Potjomkin. See tõttu moodustavad põhiosa läbirääkimisi puudutavatest dokumentidest osalejate kirjalikud ettepanekud (*God...* 1990 I: 11). Et lugeja paremini orienteeruks dokumentides avaldatud seisukohtades ja nende tagamaades, esi-

tab siinkirjutaja eelnevalt omapoolse käsitluse osalejate strateegilistest eesmärkidest.

Suurbritannia oli 1939. a märtsini püüdnud Nõukogude Liitu Euroopa poliitikast kõrvale jätta. Pärast Tšehhoslovakkia riigi likvideerimist Hitleri poolt tekkis aga vajadus NSV Liidu deklaratiivse toetuse saamiseks Poolale ja Rumeeniale, millega Chamberlain lootis tasakaalustada Saksamaa survet neile riikidele. Suurbritannia peaminister püüdis vältida igasuguseid lepingulisi sidemeid Nõukogude Liiduga, kartes, et see võib viia kahe suure sõjalise rühmituse kujunemisele, mis oleks ühtlasi eelduseks uue maailmasõja puhkemisele (Macmillan 1966: 597).

Chamberlain nõustus Moskva läbirääkimistega ainult ühiskondliku arvamuse ja Winston Churchilli poolt juhitud opositsiooni survele, jätmata siiski lootust Saksamaaga kokku leppida. Neid eesmärke silmas pidades püüti vältida ka igasuguseid garantiisid Balti riikidele, sest nende säilimine NSV Liidu ja Saksamaa "tüliõunana" oli Suurbritanniale igati kasulik, jättes tema enda kohtuniku osasse.

Prantsusmaa oli põhimõtteliselt nõus isegi tugeva kolmikkaitseliiduga, mis sisaldaks vastastikuseid sõjalisi kohustusi, kui Saksamaa kedagi lepinguosalistest ründama peaks. Ta ei soovinud aga sõdida NSV Liidu ja Saksamaa vastuolude pärast Baltikumis ega ühist sõjaretke Saksamaa vastu.

Stalin soovis Saksamaa sõda lääneriikidega, otsis ja püüdis luua teravaid olukordi, mis nende vastuolusid suurendaksid. Kõige sobivam oleks selleks olnud NSV Liidu kokkulepe Saksamaaga. Kuid esialgu oldi nõus ka sellise kolmikliiduga, mis oleks suunatud Saksamaa sõjalisele purustamisele. Kolmikliit oleks Nõukogude Liidu võimaldanud Saksamaaga ühiste piiride puudumise tõttu jätta endale teisejärguline, ootav roll ja soodsal või-

malusel haarata naaberriigid. Neist eesmärkidest lähtudes polnud talle vastuvõetavad Inglismaa poolt esialgu pakutud "pehmed" deklaratiivsed koostöövormid, mille kohaselt Nõukogude Liitu püüti kasutada ainult moraalse garantiina, et tagada Euroopas stabiilsust ja hoida ära sõja puhkemist.

Stalin ei soovinud ka Prantsusmaa eesmärgiks olevat kolmikliitu, mis oleks välistanud Saksamaa agressiooni ning säilitanud sel viisil Euroopas rahu ja *status quo*. Nõukogude Liit ei nõustunud sellega isegi siis, kui lääneriigid lubasid talle vabad käed Baltikumis, sest Balti riikide täielik inkorporeerimine oleks rahu tingimustes raskeks osutunud.

Hitleri maailmavallutusplaanidega ei sobinud muidugi kokku ei kolmikpakti sõlmimine Saksamaa purustamiseks ega lääneriikide püüd kindlustada rahu, mis oleks säilitanud nende majandusliku ja poliitilise ülemvõimu Euroopas. Tegevusvabaduse Läänes aga võimaldas ainult tagala kindlustamine kokkuleppe abil Nõukogude Liiduga.

INGLISMAA JA PRANTSUSMAA KATSE KINDLUSTADA EUROOPA RAHU ILMA KOLMIK- LIIDUTA (17. MÄRTS - 27. MAI 1939)

Seda etappi iseloomustab eelkõige lääneriikide püüd vältida otsese liidu sõlmimist NSV Liiduga ning püüd hoiduda igasugustest kohustustest Balti riikides toimuva suhtes.

Kolme suurriigi kontaktid algasid 17. märtsil, kui Inglismaa tundis huvi, kas NSVL kavatses Rumeeniat Saksa agressiooni puhul abistada, sest just see riik paistis kujunevat järgmiseks ohvriks. NSVL vastas 18. märtsil ettepanekuga kokku kutsuda Suurbritannia, Prantsusmaa, Poola, Rumeenia ja Türgi valitsuse ühiskonverents ühise tegevuse arutamiseks (Macmillan 1966:

591). Balti riike osalema ei kutsutud, ju nad siis ei olnud veel Nõukogude Liidule "ohtlikud".

Suurbritannia mõistis ettepanekut kui katset võtta inglastelt võimalus rahuldavaks kokkuleppeks Saksamaaga ega olnud seetõttu ühiskonverentsiga nõus. Poola, Rumeenia ja Türgi põhjendasid oma keeldumist sooviga hoiduda Saksamaad provotseerimast olukorras, kus neil ei ole veel mingeid lääneriikide garantiisid.

21. märtsil soovitas Suurbritannia vastuettepanekuna esineda NSV Liidu, Prantsusmaa, Inglismaa ja Poola ühisdeklaratsiooniga, mis kohustaks osalejariike igasuguse ohu puhul ükskõik millisele Euroopa riigile alustama ühiskonsultatsioone kaitseks vajalike sammude üle. Juhul kui Poola peaks ühisdeklaratsioonist keelduma, võiksid sellele alla kirjutada kolm suurriiki, kutsudes teisi hiljem ühinema. NSV Liidule kinnitati, et deklaratsioon oleks ettevalmistavaks sammuks hilisemale ühiskonverentsile kolme allakirjutanu ja hiljem deklaratsiooniga liitunute osavõtul (*God...* 1990 I: 309–310).

Suurbritannia oleks selle deklaratsiooniga saavutanud kõik oma eesmärgid: ohjeldanud Saksamaa, vältinud Saksamaa süüdistusi Saksa-vastase koostöö pärast Venemaaga ja pääsenud otsesest kohustusest ühtki riiki automaatselt sõjaliselt abistada, kui ta ei pea seda oma huvidele vastavaks.

Litvinov, kes oli 1930. aastatel pidevalt kasutanud hüüdlauseid "rahu on jagamatu", tõestas nüüd selle propagandistlikkust, keeldudes deklaratsiooniga liitumast. Formaalselt tõi NSVL ettekäändeks Poola kõrvalehoidmise. 29. märtsil teatas Litvinov NSV Liidu saadikule Pariisis, et peab deklaratsioonide, konverentside jms küsimust äralanguks (*God...* 1990 I: 342). See teade kinnitab, et "rahu soovimise periood" NSV Liidu poliitika sai läbi ning võeti kurss sõjalisele kolmikliidule Saksamaa purustamiseks.

Sellise pöörde ühe põhjenduse leiame Nõukogude Liidu Londoni saadiku Ivan Maiski 24. märtsi teatest, milles ta avaldas arvamust, et Hitleri surveavaldused Kagu-Euroopa riikidele on tingitud soovist hankida sealt ressursse lääneriikide ründamiseks. Seetõttu oletab Maiski, et uus olukord sunnib Inglismaad ja Prantsusmaad otsima "suurt allianssi" NSV Liiduga, paludes ühtlasi juhtnööre sellistele ettepanekutele reageerimiseks. Juhtnöörid on vajalikud seetõttu, et "varem andis NSVL mittekallaletungipaktidele sõjaeelse tähenduse; nüüd aga Euroopat ähvardava sõja künnisel on võetud kohustustel teistsugune tähendus" (*God...* 1990 I: 323). Peale Nõukogude Liidu konkreetse poliitilise taktika on märkus "sõjaeelse tähenduse" kohta paljuütlev ka NSV Liidu poliitilise strateegia vaatevinklist ega jäta kivi kivi pealegi Litvinovi "rahupropagandast", millega ta suutis ära petta paljud maailma poliitikud.

28. märtsil 1939 esitas Litvinov Lätile ja Eestile noodi, milles kinnitati, et NSVL ei jää ükskõikseks, kui keegi kärbib nende riikide iseseisvust isegi "vabatahtliku kokkuleppe alusel" (*MRP...* 1989: 16–17). See noot osutas NSV Liidu huvifääridele, mida lääneriigid peaksid talle lepingu eest pakkuma. Ühtlasi paneb imestama Moskva sõjakas julgus Saksamaa vastu üksi välja astuda. Nelja kuu pärast tunneb ta end ka siis "surmaohus" olevat, kui Inglismaa ja Prantsusmaa on andnud lubaduse astuda koos Nõukogude Liiduga sõtta nii Saksamaa otsese agressiooni kui ka Saksamaa ähvardustest tingitud poliitiliste muutuste korral Balti riikide poliitikas.

Ka Suurbritannia valis uue taktika. 31. märtsil andis ta Poolale lubaduse, et kui see ise osutab agressorile relvastatud vastupanu, saab ta Inglismaalt jõukohast abi. Garantii pidi kehtima kuni nelja riigi ühisdeklaratsioonini (*God...* 1990 I: 391).

Sama poliitikat jätkates garanteeriti Inglismaa ja

Prantsusmaa poolt 13. aprillil ka Rumeenia ja Kreeka. Prantsusmaa andis omapoolse garantii ka Poolale. Neile ettevõtmistele lisaks tegi Prantsusmaa 14. aprillil NSV Liidule ettepaneku vahetada diplomaatilisi kirju, milles teatatakse, et kui Prantsusmaa osutub seoses abiga Poolale või Rumeeniale sõtta tõmmatuks, siis annab NSVL talle viivitamatut abi, ja vastupidi (*God...* 1990 I: 380). Eelnevaga seoses soovisid Inglismaa ja Prantsusmaa, et NSVL deklareeriks oma valmisolekut Poolat, Rumeeniat ja mõningaid teisi piiririike Saksa agressiooni puhul toetada. Selle ettepaneku alusel kujunesid Balti riigid kui "mõningad teised piiririigid" läbirääkimiste objektiks ning Moskvale anti mõista, et lääneriigid soovivad tal neid ühepoolselt garanteerida. See tähendas Balti riikide tunnistamist NSV Liidu huvifääri osana, kuid jättis nende iseseisvuse siiski NSVL—Saksa jõusuhete otustada. Selliseid kohustusi, mis poleks töötanud mitte mingit kasu ja oleksid pealegi kindlustanud Euroopa stabiilsust, NSV Liit endale muidugi võtta ei soovinud.

Poola, Rumeenia, Kreeka ning hiljem ka Türgi garanteerimisega olid lääneriigid sooritanud teo, mida neile edaspidi korduvalt ette heideti (Spykman 1942: 115; Macmillan 1966: 592). USA Yale'i ülikooli rahvusvaheliste suhete professor Nicholas J. Spykman nimetab seda isegi "diplomaatia ajaloo kõige kummalisemaks otuseks", mida saab seletada ainult reaktsiooniga ühiskondliku arvamuse emotsionaalsele puhangule (Spykman 1942: 115). Tundub, et peale selle oli tegemist ka naiivse usuga, et NSVL kardab siiski Saksamaad ning püüdes saavutada oma isiklikku julgeolekut, nõustub nüüd Saksa agressiooni piirava ühisdeklaratsiooniga. Suuremate "puhverriikide" garanteerimine hoidis aga ära just selle, mis lääneriikidele kõige kasulikum olnuks, nimelt NSV Liidu ja Saksamaa huvide põrkumise. Isegi Poola ja Rumeenia inkorporeerimine Saksa-

maa poolt poleks ohustanud niivõrd lääneriike kui NSV Liitu, tehes ta vastuvõtlikumaks ka rahu kindlustavate deklaratsioonide suhtes.

Vaheriikide garanteerimine kaitses NSV Liitu igasuguse otsese Saksa agressiooni eest, andes talle seega tunduvalt suurema mänguruumi. Pärast seda kui NSVL keeldus Saksamaa-vastasest ühisdeklaratsioonist, muutusid lääneriigid oma garantiide "orjaks", andes samaaegselt Stalinile võimaluse Poolat Saksamaale pakkuda. Kui Saksamaa surve Poolale oleks enne garantiide andmist võinud Nõukogude Liitu ohustada, siis nüüd põhjustanuks see Saksamaa sõjalise konflikti lääneriikidega. Moskvas mõisteti kohe, et Saksamaa vajab Poola ründamiseks ainult Nõukogude Liidu neutraalsust, kui aga leping Saksamaaga ei peaks ideoloogilistel põhjustel õnnestuma, muutis uus olukord Inglismaa ja Prantsusmaa siiski vastuvõtlikumaks tiheda sõjalise kolmikliidu sõlmimisele, millesse NSVL püüdis "kodeerida" ka võimaluse nad Saksamaa vastu sõtta suunata.

Tol ajal sõjaliselt vaieldamatult kõige tugevam riik NSV Liit valis aga oma taktika aluseks "hirmu" Saksa agressiooni ees, mida lääneriigid kuidagi "kõrvaldada" ei soovi.

17. aprillil tegi Litvinov ettepaneku sõlmida kolmepoolne liiduleping², milles sisalduks kohustus ühiselt garanteerida kõik NSV Liidu naaberriigid Mustast merest Balti mereni. Nõuti ka Inglismaa kinnitust, et garantii Poolale oleks suunatud ainult Saksamaa vastu. Ettepaneku sisuks oli igasuguse Saksa mõjuvõimu kõrvaltõrjumine "puhverriikidest", ja nagu näitab nõudmine Poola suhtes, ka nende riikide ilmajätmine Inglismaa ja Prantsusmaa toetusest NSV Liidu agressiooni vastu.

Samaaegselt liidulepingu ettepanekuga lääneriikide-

²Lepingu teksti vt *God...* 1990 I: 386–387.

le teatas NSV Liidu uus suursaadik Berliinis Aleksei Merekalov oma esimesel visiidil Saksa välisministeeriumi riigisekretär Ernst von Weizsäckerile, et Nõukogude Liit ei kavatse Saksamaa ja lääneriikide vahelisi lahkeliidid kasutada Saksamaa vastu. Ta ei näe ka põhjust, mis takistaksid häid suhteid, millest võiksid areneda veelgi paremad suhted (*MRP...* 1989: 71).

NSV Liidu 17. aprilli aktsioonid näitavad, kui kiiresti ja täpselt tunnetati Poola ja Rumeenia garanteerimisest tulenevat olukorra muutust ning asuti hoogsalt otsima kontakte ka Saksamaaga.

NSV Liidu nõudmised oma piiririikide kolmepoolse garanteerimise kohta jõudsid kiiresti ka Balti riikide poliitikute ja ajakirjanduseni, kes avaldasid protesti nende seljataga toimuvate tehingute vastu. Eesti Vabariigi president Konstantin Päts palus välisminister Karl Selteril Briti konsulilt Tallinnas William Gallienne'ilt uurida, kuidas tema valitsus suhtuks nelja võimu (s.o ka Saksamaa) ühisgarantiisse Eesti neutraalsuse kaitseks. Konsul vastas, et see ettepanek tema valitsust ei huvita. Seepeale soovitas Selter, et Suurbritannia valitsus võiks Moskvast ette võtta ka midagi niisugust, mis hoiaks ära Nõukogude Liidu sissetungi Eestisse sõja puhkemise korral. Selteri avaldus kutsus esile Suurbritannia välisministeeriumi keskosakonna juhi William Strangi paha-meele (Crowe 1978: 115–116).

Et Inglismaa soovimatus Balti riike kaitsta oli selge, sai loota ainult Saksamaa peale, kellele tuli korduvalt ametlikul tasemel teatada, et Balti riigid pole lääneriikidelt mingeid garantiisid nõudnud ega kavatse seda teha. 24. aprillil arutas Eesti välisministri abi Oskar Öpik Saksamaa Tallinna saadiku Hans Frohweiniga ühiskommünikee avaldamist või nootide vahetust, milles Eesti kinnitaks oma neutraliteedipoliitikat ja suurriikide grupeeringutest kõrvalehoidmist. Saksamaa oleks võinud

vastuseks kinnitada, et ta pooldab ja arvestab iseseisvat Eestit ja on seetõttu tema eksistentsist eluliselt huvitatud (*MRP...* 1989: 60). See sunnitud samm Saksamaa poole pidi näitama, et Saksamaa Eestit ei ähvarda ja kaitseb vajaduse korral.

Lääneriigid otsustasid Nõukogude Liidu 17. aprilli ettepaneku tagasilükkamise asemel teha hoopis oma-poolse vastuettepaneku. 29. aprillil esitas Prantsusmaa välisminister Georges Bonnet projekti, mille järgi NSVL peaks kahele liitlasele abi andma juhul, kui need osutuvad oma võitluses vägivaldsete muutuste vastu Kesk- ja Ida-Euroopas Saksamaaga sõtta tõmmatuks, need aga omakorda abistaksid NSV Liitu samadel tingimustel (*God...* 1990 I: 413–414). NSVL pidi sõtta astuma alles siis, kui sõjas on juba lääneriigid, mitte aga Saksamaa kallaletungi korral Poolale ja Rumeeniale. Balti riike nende Kesk- ja Ida-Euroopa riikide all silmas ei peetud. Ettepanek oli ikka veel kantud Inglismaa tollasest mõttekäigust, mis väljendus kõige selgemini 29. aprilli märgukirjas Prantsuse valitsusele: “Meiepoolsed läbirääkimistest osavõtjad peaksid lähtuma sellest, et sõja puhul oleks võimalik saada NSV Liidult abi, ei tohiks ärritada Poolat ja Rumeeniat ega anda Saksamaale võimalust antikommunistliku propaganda ülespuhumiseks, ja lõpuks ei tohiks nad provotseerida Saksamaad vägivaldsetele aktsioonidele.” (Macmillan 1966: 598.)

Prantsuse ettepanekule NSVL ametlikult ei reageerinud, kui mitte pidada reaktsiooniks Vjatšeslav Molotovi nimetamist välisasjade rahvakomissariks 3. mail 1939. Seda sammu võiks pidada märgiks, et Saksamaaga kontakti otsimist võeti tõsiselt. Inglismaale orienteeritud ja juudi rahvusest Litvinovi puhul oleksid need suhted olnud raskendatud. Võib oletada, et selle vahetusega kaotasid lääneriigid lõplikult võimaluse kaitse-eesmärgilise kolmikpakti sõlmimiseks. Juuli alguseks olid viimased

küll nõus kõigi NSV Liidu 17. aprilli nõudmistega, kuid Molotov esitas üha uusi ja uusi. NSVL venitas läbirääkimistega Saksamaale surve avaldamiseks. Hoolimata sellest, et mõlemad pooled mõistsid peale Poola ja Rumeenia garanteerimist mingi omavahelise lepingu kasulikkust, säilis varasematel aastatel kogunenud umbusk kuni augusti teise pooleni.

Suurbritannia tegi 8. mail Nõukogude Liidule ettepaneku deklareerida, et ta on nõus Prantsusmaale ja Inglismaale nende vastava soovi korral abi andma. Ühtlasi soovitati NSV Liidul abistada ka kõiki oma piiri riike, kui need on ise alustanud vastupanu, ning neis vormides, mida agressiooni ohvrid ise soovivad (*God...* 1990 I: 439). Sellise ettepaneku esitamine, millega NSV Liidule ei pakuta mingit abi Saksamaa vastu ning mis ühtlasi piirab NSV Liidu "abi" oma naaberriikidele, näitab Suurbritannia poliitikute täielikku mõistmatust NSV Liidu tegelike eesmärkide suhtes.

14. mail asuski Nõukogude Liit oma soove täpsustama, nõudes, et lepingu tekstis nimetataks otseselt Soomet, Eestit ja Lätit kui kolmepoolsete garantiide objekte. Leedu ei olnud NSV Liidu piiririik ja oma erisuhete tõttu nii Poola kui Saksamaaga oli ta juba 10. mail nõustunud ka Moskva ühepoolse garantiiga (*God...* 1990 I: 443, 459).

See, kuidas käitunuksid inglased NSV Liidu agressiooni puhul, leidis uuesti kinnitust 18. mail, kui välisminister Selter esitas vastava küsimuse Suurbritannia välisministrile Halifaxile. Too vastas, et Suurbritannia on "loomulikult huvitatud Nõukogude Liidu ümberveenmisest" (Crowe 1978: 116). See oli kõige tugevam "garantii", mis Eestile kuni kolmiklääbirääkimiste lõpuni anti. Suurbritannias muutus Chamberlaini poliitika, mis püüdis Euroopa rahu kindlustada ilma Inglise—Prantsuse—Nõukogude Liidu kolmikliidu lepin-

guta 1939. a maikuu jooksul, väga ebapopulaarseks: 87% inglasi toetas liidulepingut Venemaaga. Juhtivatest poliitikutest toetasid seda suunda Winston Churchill ja Anthony Eden, kes nõudsid 19. mail Alamkojas kiiret lepingu sõlmimist (Eden 1965: 54).

Viimane katse kindlustada Euroopa stabiilsust ilma NSV Liidu—Inglismaa—Prantsusmaa liiduta tehti 21. mail, kui Halifax küsis Maiskilt, kas NSVL nõustuks sellega, et Inglismaa ja Prantsusmaa garanteeriks Balti riikide iseseisvuse ilma kolmikpakti sõlmimata (*God...* 1990 I: 487). Selle ettepaneku alusel oleks NSV Liidu ja Saksamaa vahele kujunenud lääneriikide poolt garanteeritud "kaitsevall", mis oleks pidanud kõik Moskva "hirmud" Saksamaa ees neutraliseerima ning kindlustanud kümne riigi: Prantsusmaa, Inglismaa, Poola, Rumeenia, Kreeka, Türgi, Belgia, Soome, Eesti ja Läti koostöö Saksa agressiooni puhul. Kui NSV Liit oleks lisanud deklaratsiooni, et ta toetab seda ühist kaitseüsteemi, oleks rahu Euroopas olnud kindlustatud. Et Moskva selle ettepaneku tagasi lükkas, nõudes sõjalist kolmikliitu, siis oli selge, et tema eesmärgiks pole Euroopa rahu, vaid Balti riikide haaramine oma mõju alla. Seda sai aga võimaldada ainult sõda. Paistab, et inglased ei uskunud isegi NSV Liidu nõustumisse, sest puuduvad andmed, et nad oleksid ka Balti riikidele teinud ettepaneku nii Saksamaa- kui Nõukogude Liidu vastaste garantiide vastuvõtmiseks. Tegemist oli ainukese korraga, kus Suurbritannia vihjas nõusolekule asuda Balti riikide iseseisvuse kaitsele. Hilisemate garantiide puhul oli õieti tegemist ainult nende andmisega NSV Liidule Saksamaa suhtes, kui see ründab Balti riike. Niisuguste "garantiide" andmise teele asuti aga Inglise—Prantsuse ettepanekuga 27. mail 1939.

(*Järgneb*)

DOKUMENTE METSAVEND- LUSEST JA VASTUPANU- LIIKUMISEST EESTIS

Käesolevas valimikus pakutakse lugejaile Eesti Riigiarhiivi filiaalis (Parteiarhiivis) (end. EKP arhiiv) leiduvaid dokumente aastaist 1945–1950. Esitatakse informatsioone, märgukirju, statistilisi kokkuvõtteid jm dokumente. Kõik nad ilmuvad trükis esmakordselt. Loomulikult on avaldamiseks valitud dokumendid ainult väike osa Parteiarhiivis säilitatavast metsavendlust käsitlevast arhiiviainesest.

Laadilt erinevad, annavad nad tunnistust esimeste sõjajärgsete aastate keerulisest olukorrast Eestis. Ametlikule stiilile, teatavale eelarvamusslikkusele ja tendentslikkusele, statistilise materjali välisele kuvusele ja faktide lakoonilisusele vaatamata jätab toodud dokumentaalained vaevalt kedagi ükskõikseks. Kuid emotsioonid ei tohi varjutada tervet mõistust ega erapooletust minevikusündmuste hindamisel.

Igale dokumendile on pandud lühipealkiri, milles näidatakse dokumendi liik (informatsioon, ettekanne, öiend jne), autor ja adressaat ning kuupäev. Kui dokumendi on dateerinud koostajad, osutatakse sellele joone all. Osa dokumente avaldatakse väljavõtetena. Vahelejäetud lõigud on nurksulgudes ([--]). Välja on jäetud enamasti need dokumendiosad, millel pole otsesest seost teemaga või mis on paremini kajastatud teistes dokumentides. Iga dokumendi teksti järel on ära toodud legend, milles on antud dokumendi säilitamiskoht (arhiiv, fond, nimistu, säilitusühik, leht). Legendis viidatakse samuti dokumendi originaalsusele (originaal, ärakiri jne) ning kui dokument on tõlgitud, siis ka sellele. Esitatud pole dokumentidel leiduvaid resolutsioone jm märkusi. Üllitises on alles jäetud tolle aja stiili iseärasused. Vigu võib olla isikunimedede ülekandmisel eesti keelde (nt *G. Sirbe* või *H. Sirbe* ?).

Dokumentide valiku on teinud Viktor Boikov ja Ants Ruusmann.

Koostajad

*

Märkus: Nimetatud autorite valikule on osa dokumente lisanud toimetaja. Neid tähistavad tärnid dokumendi numbr juures. *M. O.*

1.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

23. veebruar 1945. a.

Viljandimaa parteikomitee sekretär sm. Abo ri teatas 22. veebruaril 1945. a. raadiogrammiga, et 21. veebruaril 1945. a. oli SARKi ülema-
le sm. Laasile teatatud Tuhalaane vallast bandiidigrupi kallaletungist
metsas.

Asjaolude selgitamiseks sõitis kohale garnisoniülem koos 35-mehe-
lise sõdurite ja komandöride grupiga.

Nüpea kui sõdurite ja komandöride grupp jõudis metsa, avasid
bandiidid vintpüssidest tule ning lasid käiku granaadid. Tekkinud tu-
levahetuses sai surma leitnant Ozerov ja raskelt haavata punaarmee-
lan Denissenko. Bandiitidest on 4 arreteeritud, 6 tapetud ja 3 raskelt ha-
vatud.

Tehti kindlaks, et bandiidid elasid metsas spetsiaalselt ehitatud
varjendis (punkris). Juurdlus selles asjas jätkub.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja ase-
täitja Olin.

EK(b)P KK informatsioonisektori juhataja Leede.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 5. Originaal. Tõlge vene keelest.

2.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

28. veebruar 1945. a.

Viljandimaal Tänassilma vallaga piirnevates metsades varjab end
30-40-meheline bandiidijõuk. Bandiidid on relvastatud automaatide-
ga ja tihtipeale sooritavad kallaletunge nõukogude aktivistidele. Veeb-
ruaris oli kallaletungijuhumeid külaaktivistidele, kui viimased võtsid
ära karja kulakutaludest.

Neil päevil sai EK(b)P Viljandimaa komitee sekretär sm. Abo-
ri kirja, kõigi tunnuste järgi kelleltki paadunud bandiidilt. Kirja au-
tor tungib raevukalt kallale nõukogude võimule, sõimab ohjeldamatult
"punaseid timukaid, röövvalutajaid ja kiskjaid", kes oleksid justkui
orjastanud eesti rahva, näljutavat teda ja kurnavat ülejõukäiva tööga.
Samas kiidab ta sakslaste "kultuursust", kelle all olevat kõigil olnud
lahe elada.

Kirja lõpus avaldab autor lootust, et kõik pole siiski veel kadunud,
et "mitte ainult eesti rahvas, vaid ka teised punase kiskja poolt orjas-
tatud rahvad tõusevad üles ja ajavad metsalise tagasi oma koopasse".
Kiri kannab allkirja "Eesti töölisid".

Maareformi elluviimise tigestunud kulakud levitavad kuulujutte sakslaste tagasitulekust koos inglastega. Üksikutes valdades nagu Võisiku, Kabala, Kõo ja Tänassilma on nad aga muutunud nii jultunuks, et avalikult ähvardavad tappa neid kehvikuid, kes on asunud Saksa käsilaste mahajäetud taludesse.

Pärnumaal oli veebruaris terve rida klassivaenlase relvastatud väljastumisi.

7. veebruaril k.a. haavasid bandiidid Vändra vallas EK(b)P Pärnumaa komitee instruktorit sm. Urbi ja MTJ direktorit sm. Härmi.

10. veebruaril k.a. tulistati Soontaga vallas maakonna parteikomitee instruktorit sm. Laasi, 12. veebruaril k.a. peksti Halinga vallas oma ametikohustuste täitmise ajal vaeseomaks külavolinik sm. Sotnikov. Maakonnakeskuses Pärnus olid majaseintele kleebitud järgmise sisuga masinakirjas lendlehed: "Ärge uskuge bolševistlikku propagandat, liituge Inglismaa ja Ameerikaga, maha Vares-Barbarus, maha Stalin".

Valgamaal on ebaterveid meeleolusid koolinoorsoo hulgas.

Veebruari algupoolel levisid Tõrvas kontrevolutsioonilised lendlehed, mis kutsusid elanikkonda relvastatud võitlusele bolševike vastu, tappa millitsaid, andma abi desertööridele jne. Lendlehed kandsid allkirja "Tõrva gümnasistid".

Võrumaal Orava vallas tulistas kulak Pilt partorg Sigulat selga, kui yimane vastavalt määrusele nr. 380¹ võttis kulakult ära heina. Kuul ei tabanud.

On üksikuid juhtumeid, kus mõned nõukogude võimu kohapealsed esindajad ilmutavad klassivaenlase suhtes tarbetut liberalismi või isegi kaastunnet.

[---]

Mõnede nõukogude organite abitus võitluses klassivaenlasega [---] loob soodsa pinnase igasuguste vaenulike kuulduste levikuks, ebaterveks meeleoludeks ja paralüeerib kehvikute ning keskmike aktiivsust. Ühel parti- ja nõukogude ning komsomoliaktiivi koosolekul Pärnumaal (ettevalmistusest kevadkülviks) rõhutasid mõned seltsimehed oma sõnavõttudes, et "üksmeele ja täieliku korra võib saavutada maal [в стране] vaid siis, kui viimseni kõrvaldatakse "Omakaitse" liikmed ja teised rahvaenlased".

¹Dokumendis — nr. 350. Määruse nr. 380 pealkiri: "Eesti NSV Ülemnõukogu 1944. a. 17. septembri seaduse "Saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise kohta Eesti NSV talupoegadele" täitmise käigu ja Eesti NSV põllumajanduse taastamise esmajärjekorsete abinõude kohta (Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu ja EK(b)P Keskkomitee määrus 14. detsembrist 1944)".

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja ase-
täitja Olin.

Informatsioonisektori juhataja Leede.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 1-4. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene
keelest.

3.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

23. märts 1945. a.

EK(b)P Pärnumaa komitee sekretär sm. Ovsjannikov teatas 20.
märtsil 1945. a. telefonogrammiga järgmist:

Pärnumaal, Saarde vallas, Kikepera külas Keldrimäe talus ründa-
sid kaks automaatidega relvastatud bandiiti valla täitevkomitee aseesi-
meest sm. Andrast ja hävituspataljoni võitlejat sm. Rikkat, kes kontrol-
lisid seal RKN ja EK(b)P KK ühismääruse nr. 380 täitmist. Sm. And-
ras sai raskelt haavata, sm. Rikka haavata. Bandiidid tapeti.

[--]

Eestimaa K(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juha-
taja Kründel.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 6. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

4.

ENSV RIIKLIKU JULGEOLEKU RAHVAKOMISSARI BORIS
KUMMI KIRI EK(b)P KESKKOMITEE ESIMESELE
SEKRETÄRILE NIKOLAI KAROTAMMELE

3. aprill 1945. a.

30. märtsil 1945. a. leiti Lasva vallast Võrru viival teel puu kül-
jest ilusa käekirjaga käsitsi kirjutatud nõukogudevastane lendleht, mille
koopia lisan.

Lisa: ühel lehel.

ENSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissar julgeolekukomissar
Kumm.

Koopia

ÜLDINE TEADAANNE NR. 1.

Inglismaa ja Ameerika Ühendriigid andsid 1944./45. a. kogu maa-
ilmale teada, et nad ei tunnista nõukogude võimu Eestis ja teistes Balti
riikides, vaid tunnistavad Eesti Vabariiki sellisena, nagu ta oli 1939. a.
Ainult samaviisi tunnistavad nad ka Läti ja Leedu vabariiki.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Varese võim ENSVs on ebaseaduslik võim. See on bandiitide võim, pukki pandud Jossif Verise (Stalini) poolt, võim, mis hävitab ja pühib maapinnalt minema meie rahva.

Vene bolševism hävitatakse ning Eestis murravad Varese bolševistliku võimu Inglismaa ja USA, Rootsi ja Türgi. See aeg pole mägede taga.

Meie bolševistlikel kurjategijatel pole kuhugi põgeneda, sest ka Venemaal hävitatakse bolševism.

Bolševistlikud kurjategijad Kreekas paluvad praegu inglastelt lastust ja kergemat karistust.

Jossif Verine (Stalin) palub praegu abi Churchillilt ja Rooseveltilt, sest tema Punaarmee on Saksamaal puruks löödud ja bolševistlik võim seisab languse äärel.

Inglise ja Ameerika väed alustavad sissetungi Nõukogude Liitu selks, et kaitsta teda Saksa sõjaväe eest. See tähendab bolševistliku võimu hävitamist Nõukogude Liidus ja bolševistlikel kurjategijatel jääb üle vaid paluda kergemat karistust.

Eestlased! Inglise ja ameeriklased tulevad meie juurde kui sõbrad ja abimehed, mitte kui vaenlased.

Meie püha kohus on igati toetada ja abistada esimestena õhu teel sija juba saabunud Inglise ja Ameerika sõdureid.

Varjake neid oma kodudes!

Varustage neid andmetega, et kogu maailm saaks teada, mis meil praegu toimub.

Märkus: käesoleva teadaande hävitamise või rikkumise eest karistatakse karmilt.

Komitee: "Lootus tulevikule".

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 433, l 2-3. Originaal. Tõlge vene keelest.

5.

EESTI NSV RIIKLIKU JULGEOLEKU RAHVAKOMISSARI ASE- TÄITJA KIRI EK(b)P KESKKOMITEE SEKRETÄRILE SERGEI SAZONOVILE

20. aprill 1945. a.

27. veebruaril k.a. tegime Teile teatavaks, et Tallinnas avastati ja likvideeriti noorte vastupanu-terroristlik grupp, mida juhtis varem Saksa sõjaväes teeninud Erik Sard.

Edasise juurdluse käigus tehti kindlaks, et kuni 1945. a. jaanuarikuuni õppis Sard Virumaal Vaeküla põllumajandustehnikumis, kus direktori abiks oli tema isa Viktor Sard (arreteeritud meie poolt kui tõlk feldmarssal von Bocki armee staabi juures). Pärast seda aga, kui [Erik Sard] oli saanud koolist broneeringu mobilisatsiooni eest Punaarmeesse, läks ta põranda alla.

Ülekuulamisel Sard tunnistas, et peale tema astus Vaeküla põllumajandustehnikumi üle 30 varem Saksa sõjaväes teeninud noormeest, kes otsustasid seda kooli kasutada ainult legaalseks kattevarjuks ja hoida kõrvale mobiliseerimisest Punaarmeesse, aga kevade saabudes põgeneda metsa ja illegaalseisundisse minnes alustada aktiivset võitlust nõukogude võimu vastu.

Samal ajal saabus Eesti NSV RJRKi andmeid, et needsamad isikud kavatsesid relvavõitluseks ära kasutada kooli lähedal metsas asuvat Saksa lahingumoonu ladu. Lisaks sellele sai teatavaks, et ka kohalikud elanikud tassivad sellest laost lahingumoonu laiali.

Meie operatiivgrupi väljasõiduga Virumaale ja õpilaste hulgast aktiivsemate nõukogudevastaste elementide arreteerimisega tehti kindlaks, et 98-st koolis õppinud noormehest üle 50 oli minevikus olnud tõepoolest vabatahtlikuna Saksa armees ja sõjalis-fašistlikus organisatsioonis "Omakaitse", olid korduvalt osalenud lahinguis Punaarmee väeosade vastu ning haaranguis Nõukogude partisanide ja parašütistide vastu. Suurel osal neist on sõjalisi autasusid Saksa väejuhatuselt.

Kõik nad astusid põllumajanduskooli spetsiaalselt selleks, et vältida Punaarmeesse mobiliseerimist. Soojemate ilmade saabudes kavatseti koolist metsa joosta, minna illegaalsesse seisundisse ja sõltuvalt poliitilisest olukorrast otsustada, kas alustada võitlust nõukogude võimu vastu või põgeneda välismaale.

Mõned neist pidasid sidet endiste põllumajanduskooli õpilastega, kes juba varem olid läinud illegaalsesse seisundisse ja varjasid end punkreis.

Et suurem osa kooli õpilastest oli teeninud Saksa armees, seda kooli direktor Keernik ja poliitjuht Merivoo teadsid, kuid RJRKi organite töötajate eest püüdsid nad seda fakti varjata ka veel siis, kui operatiivgrupp oli kohal, et viia läbi arreteerimisi. Enamgi veel, kinnitati, et kõik kooli õpilased on nõukogude võimu suhtes täiesti lojaalselt meelestatud.

Kontrollides olemasolevaid andmeid sakslaste poolt Virumaale mahajäetud lahingumoonast, tegi operatiivgrupp kindlaks kahe Saksa lao asukohas. Üks ladu asub Rägavere vallas 3 kilomeetri kaugusel Vaeküla raudteejaamast.

Selles laos oli granaate, padruneid, süütepudeleid, lõhkeainet, lennukipomme ja mürske. Sõjamoona üldkogust seal võib hinnata umbes 40 raudteevaguni mahus.

Päris hiljaaegu saatis 8. armee trofeeosakond laoplatsti valvama kaks punaarmeelast, kes ei tulnud valvamisega toime, sest laoplatsti all oli umbes 4 ruutkilomeetrit.

Teine lahingumoonu ladu asub Rakvere vallas ühe kilomeetri kaugusel Veltsi asulast ning koosneb lennukipommidest ja suurtükimürskudest.

Seda ladu ei valvata üldse.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Kasutades valve puudumist nende ladude juures, on kohalikud elanikud pidevalt laiali tassinud korratult laialilobitud lahingumoonu.

Et Virumaal on trofeesõjamoona laod ja et kohalikud elanikud seda laiali tassivad, sellest oleme teatanud 8. armee vastuluureosakonna "Smers" ülemale polkovnik Katsalovile.

Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Rahvakomissari asetäitja julgeoleku alampolkovnik Pastelnjak.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 433, l 5a-7. Originaal. Tõlge vene keelest.

6.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-OSAKONNA INFORMATSIOON

21. aprill 1945. a.

21. aprillil 1945. a. arutas Pärnumaa parteikomitee büroo küsimust "Poliitilisest olukorrast maakonnas". Otsuses selle küsimuse kohta büroo konstateerib, et viimasel ajal on poliitiline olukord maakonnas märgatavalt halvenenud. Tunduvalt on suurenenud end metsades varjavate bandiitide arv ja aktiveerunud nende tegevus. Eriti käib see Soontaga, Vändra, Lelle ja ka teiste valdade kohta, kus maakonnas olemasolevate andmete kohaselt varjab end kuni 280 meest.

Suurenenud on korraldatavate ürituste saboteerimine. Nii näiteks on 355 kutsealusest kogunemispunkti ilmunud vaid 35.

Bandiitide käsilaste suhtes pole mingeid abinõusid tarvitusele võetud. Aktivistid valdades on relvadeta. Kõige selle tõttu ähvardavad maakonnas teostatavad majanduslikud ja poliitilised üritused läbi kukkuda.

Võitluseks banditismiga otsustas maakonna parteikomitee büroo luua Pärnumaa hävituspataljoni 380-mehelises koosseisus [---].

[---]

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 8. Tõestatud ära kiri. Tõlge vene keelest.

7.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

23. aprill 1945. a.²

Partei Pärnumaa komitee sekretär sm. Ovsjannikov teatas 23. aprillil 1945. a., et maakonnas aktiveerub vaenulike elementide tegevus.

Vüimasel ajal on maakonna valdades intensiivselt levitatud kuuldusi, et varsti saadetakse elanikud välja, et varsti tulevat "valge laev" jne.

Tundmatud isikud panevad selle kohta üles käsitsi kirjutatud lendlehti. Näiteks oli 13. aprillil 1945 Tihemetsa vallas täitevkomitee lähedal postile kleebitud järgmisesisuline lendleht:

"Surm bolševikele ja halastamatutele punaarmeeleastele".

ÜLESKUTSE

"Eestlased! Kes on tõelised eestlased, ärge olge nii passiivsed! Ärge laske bolševikel end välja saata ja arreteerida. Hoidke sellest igal võimalusel kõrvale.

Mehed! Kes tõsiselt armastab meie väikest isamaad, minge ära metsa, et oleks võimalik luua kaitseväge bolševikest röövijate vastu.

Metsavennad! Pidage hoolega omavahel sidet, et oleks võimalik õigel ajal astuda välja isamaa kaitseks.

Elagu peagi vabaks saav Eesti!

Rohelise Leegioni väljalase.

Staabiülema eest."

(Lendlehe tekst on tõlgitud eesti keelest.)

Sellelaolisi lendlehti on avastatud ka teistes selle valla paikkondades.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 7. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

8.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

15. mai 1945. a.

10. mail 1945. a. arutas Harjumaa parteikomitee büroo küsimust: "Abinõudest revolutsioonilise korra kindlustamiseks maakonnas". Selle küsimuse päevakorda võtmise bürool oli tingitud asjaolust, et suve

²Dateeritud dokumendi sisu järgi.

saabudes hakkas aktiveeruma nõukogudevastaste elementide tegevus maakonna valdades.

Kallalekippumised partei- ja nõukogude töötajate elule on muutunud massiliseks nähtuseks. Nii näiteks 29. aprillil 1945. a. tapeti oma korteris Kuimetsa valla täitevkomitee esimehe sm. Lihtmaa naine. 30. aprillil 1945. a. tapeti kaks Harjumaa SARKi osakonna töötajat sm-d Nemtsenko ja ÜK(b)P liige Kollerov. 28. aprillil tulistati SARKi Järvakandi valla operatiivvolinikku, kusjuures haavata sai hobune.

Rapla vallas tulistati öösel talu, kus asus Harjumaa täitevkomitee aseesimehe sm. Striži auto, Kuimetsa vallas tulistati maakonna parteikomitee instruktorit sm. Tuisku ja Kõnnu vallas SARKi töötajat sm. Vassiljevit.

Rakendatakse abinõusid bandiitide arreteerimiseks ning osa neist ongi juba arreteeritud, kuid nende arv suureneb mobilisatsioonist kõrvalehoidjate arvel. Näiteks Järvakandi ja Kuivajõe vallas ei ilmunud mobilisatsioonipunkti keegi.

[--]

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 11. Tõestatud ära kiri. Tõlge vene keelest.

8.

EESTI VABASTAMISE KOMITEE LENDLEHT³

26. mai 1945. a.⁴

Kõigi maade demokraadid, ühinege.

SELTSIMEES, KODANIK, SEISATA.

1. 24. veebruaril s.a. tegi Ameerika Ühendriikide Rahaminister Morgentaw teatavaks Soome valitsusele ja Poola ning Baltiriikide end. välisesindustele, et nende maade varalt ja kullalt Ameerikas on kõrvaldatud sekvester (keeld) ning mainitud riikide esindused võivad jälle ise valitseda neile kuuluvate varanduste üle.

³ Lendlehe leidis Viljandimaa Vastsemõisa vallasekretär Raidvere 26. mail 1945. a. Originaaleksplaar anti Viljandimaa RJRKi osakonna ülemale juurdluse alustamiseks. Samasisuline lendleht leiti ka Kõpu vallas.

⁴ Dateeritud leidmise aja järgi.

2. Arupärimisele Ameerika Ühendriikide Senatis 2. märtsil s.a. Balti riikide praeguse olukorra täpsustamiseks vastas USA välisminister: Ameerika riigid, sõltumata Jalta konverentsist, tunnustavad edaspidigi ainult 1939. a. Eesti, Läti ja Leedu välissaadikuid ja nende riikide välisesindusi.

3. 13. mail s.a. ütles Inglise Peaminister W. Churchill oma kõnes: Kuigi suurem osa raskustest Saksamaa likvideerimisega on lõpetatud, on meil veel küllalt tegemist seni kui meie Ühendrahvaste õilsaid ideid S. Franciscos saab lõplikult ellu viia. Kinnitan, et eriti mina saan kõik tegema, et totaalsete-diktaatorlike ja politseilike riikide kord saab lõplikult murtud, kus ükski despootiline võim ei paina ega kollita enam tõsiselt vabadustarmastavaid isikuid ja rahvaid.

Kas pole NSV Liidul Ülimaeg jätta ajalehtede veergudel ja miitingutel kui ühinenud rahvaste liikmel oma äge toon teisi ühinenud rahvaid nimetamast reaksionäärideks ja Saksa käsilasteks, vaid hakata ettevalmistama seda üleminekut, kus teda tõesti võib lugeda maailma vabadust armastavate rahvaste perre.

Ka 95% Eesti rahvast ootab huviga NSVL seletusi Ameerika Ühendriikide välisministri väljenduste kohta 2. veebruaril 45. a. Senatis.

Eesti Vabastamise Komitee.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 85, l 63. Ärakiri.

9.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-OSAKONNA INFORMATSIOON

31. mai 1945. a.

Viimastel päevadel on Harjumaal nendele perekondadele, kel on metsas end varjavaid sugulasi, korraldatud rida selgituskoosolekuid.

Eriti rahvarohked olid koosolekud 23. mail Ravila, 24. mail Kohila ja 25. mail Kõue vallas, kus selgitustega esinesid partei Harjumaa komitee agitatsiooni ja propaganda osakonna juhataja asetäitja sm. Orasmäe ja kohaliku RJRKi esindajad. Eriti tuleb märkida koosolekut, mis korraldati Kõue vallas Triigi mittetäielikus keskkoolis, kus peale ettekandjate võtsid sõna metsast välja tulnud isikud. Näiteks Evald Lehtmets Kõue vallast esines järgmise üleskutsega:

“Üleskutse.

Rahva ja kõigi nõukogude võimu eest end metsas varjajate poole. Kod. Evald Lehtmets, Kõue vallast, kes varjas end 1944. a. septembrist 1945. a. maini metsas.

Seltsimehed! Ma panin oma kodumaa ja rahva vastu toime raske kuriteo. 1941. aastast olin ma Punaarmee ridades, võtsin aktiivselt osa

paljudest lahingutest Suure Isamaasõja ajal. 1944. aastal, kui Punaarmee jõudis Eestisse ja ületas Tartu all Emajõe, läksin ma üle sakslaste poole. Mõni päev hiljem kahetsesin ma kogu südamest tehtud viga — ma olin langenud saksa valepropaganda ohvriks. Kui Eesti vabastati fašistlikest röövvalutajatest ja Eestis taastati nõukogude võim, siis läksin, kartes karistust toime pandud kuriteo eest, metsa peitu ega registreerinud ennast kuni 24. maini 1945. a. nõukogude asutustes. Kuulnud, et sõda lõppes Punaarmee täieliku võiduga fašistliku Saksamaa üle, et kõigis vabastatud rajoonides ja vabariikides on alanud taastamistöö, tundsin ma hinges suurt kurbust, nägin metsast, kuidas kodused tegid tööd. Ma teadsin, kuidas nad kurvastavad ja on mures omaenda ning minu saatuse pärast, sest ma olin süüdi nõukogude rahva ja kodumaa ees. Ma olin ise end vangki pannud, tundes hinges sügavat piina ja olles teadlik, et varem või hiljem püüavad nõukogude organid mind kinni ja mõistavad mu üle kohut, kusjuures osa süüd võib langeda ka minu kodustele. Kuulnud Nõukogude valitsuse üleskutseid teiste valdade, samuti meie valla pöördumistes saksa propaganda mõjul metsas varjul olijate poole, tulin ma järeldusele, et ta teeb rahvale tõesti head, aga mitte paha. Kuigi minu kuritegu on suur — ma olen väejooksik, tulin ma metsast välja, registreerisin ennast Punaarmee kohaliku väeosa komandöri juures ning andsin talle ära relva ja laskemoona.

Mulle anti dokument ja öeldi: “Oled vaba, tööta ausalt. Teie perekonna julgeolek on kindlustatud ning Teie kuritegu on andeks antud”.

Kutsun kõiki, kes end metsas varjavad, tulema oma varjupaikadest välja, registreerima end nõukogude asutustes või Punaarmee kohapealises väeosas, et asuda tööle oma erialal ning lunastada oma süü ausa tööga.”

Pärast Lehtmetsa võttis sõna Evald Pallo Kõue vallast, kes samuti on metsast välja tulnud ja tunnistanud oma eksimust, sest oli Punaarmee väejooksik, kutsudes kõiki nende eeskujule järgnema, sest üksnes see on ainus õige tee oma süü lunastamiseks.

Metsast tulid samuti välja Harald Haljand ja Elmar Lepik Kodilas.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 21–22. Originaal. Tõlge vene keelest.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

4. juuni 1945. a.

Järvemaal on kohalike talupoegade seas tuntud bande nimega "Roheline Pataljon", kelle juhtideks on Kaaruks, Luht, Tammela, Holm ja Türk. Kogutud andmeil on teada, et "Rohelises Pataljonis" on Kaaruksi juhtimise all ligikaudu 250-350 meest, kes kõik on suurepäraselt relvastatud. Nad panevad nii üksikult kui rühmiti toime kallalētunge võimuesindajatele, rahvamajadele, põletavad talusid, peamiselt uusmaasaajate omi, käivad asulates röövimas, peksavad külavolinikke, saadavad elanikele ähvarduskirju ja viivad loomi ära.

Väinjärve vallas oli külade nimetulpadele kleebitud käsitsi kirjutatud kuulutused Kaaruksi allkirjaga, kus "Roheline Pataljon" andis teada, et 1. Kaaruksi "Roheline Pataljon" vajab 16-45 aasta vanuseid mehi; 2. Vormiriituse, relvastuse ja toiduga varustatakse kohapeal; 3. Austus ja auastmes kõrgendus on tagatud, palka makstakse erakordselt hästi. Samade meetoditega ähvardavad nad uusmaasaajaid tappa, külainimesi peksta, hooneid põlema panna jne.

Valda mööda sõidavad jalgratastel ringi kahtlased isikud, käies majast majja, hirmutavad kõiki oma juttude ja ähvardustega, eriti väheteadlikke talupoegi. Kõigi nende juttude tulemuseks on see, et kui valla täitevkomitee annab mingi korralduse turbatöödele või raudteele laadimistöödele mineku kohta, jäävad täitevkomitee korraldused täitmata, aga ettekirjutuse saanud mees kaob metsa.

Külades levitatakse kuuldusi, et "varsti tuleb teine võim, küll me siis teile, kommunistidele ja uusmaasaajatele, näitame; et San Francisco konverentsile on kutsutud eestlasi ning juunikuust alustab vaba Eesti Vabariik oma normaalsel elu; et Poola küsimuse pärast on alanud sõda NSV Liidu, Inglismaa ja USA vahel". Hirmutatakse, et kõik eestlased saadetakse Siberisse. Käivad jutud, et "San Francisco konverentsilt aeti kõik NSV Liidu esindajad minema ja varsti algab sõda ja kui kommunistid kihutatakse Baltikumist välja, organiseeritakse Põhjamaade blokk; Eesti jaoks otsitakse juba presidenti, nimetades Pätsu kandidatuuri; kui ta aga peaks surnud või tapetud olema, siis hävitatakse tema eest kõik praegu Eestis olevad kommunistid". Valdades ootavad kõik sõja puhkemist.

Võhmuta vallas sõidavad veoautoga ringi "Rohelise Pataljoni" juhid Tammela ja Türk, nõudes valla aktivistide, partorgide, miilitsa ja valla täitevkomitee liikmete aadresse.

Rakke vallas Pübe alevikus tungisid 25. mail kell 2 öösel eesrindliku külavoliniku Kustav Ööpiku juurde SARKi vormis, hambuni relvastatud "Rohelise Pataljoni" juht Kaaruks ja Luht. Luhtil oli snaipepüss ja automaat ning vool 6 granaati, Kaaruksil automaat ja mõned gra-

naadid vöö küljes. Nimetatud bandiidid võtsid sm. Ööpiku kinni ja panid seina äärde. Kaaruks tegi 8 lasku ümber sm. Ööpiku pea, seda riivamata, demonstreerides oma "laskekunsti". Bandiidid lubasid seejuures kommunistidega arved öiendada, peksid sm. Ööpiku ja tema naise poolsurnuks, võtsid kaasa mune, võid ja kasuka ning läksid minema. Päev enne seda juhtumit käis metsast väljas relvastatud Saksa ohvitser uues ohvitserimundris ja palus süüa. Talle anti süüa ja ta läks metsa tagasi.

Koigi vallas oli 27. mai ööl rahvamajas peoõhtu. Sellele õhtule tungis 9 automaatide ja külmrelvadega varustatud bandiiti, kes hakkasid kohalolijaid laiali ajama, öeldes, et "sõda NSV Liiduga pole veel lõppenud, et NSV Liit valmistab intensiivselt relvastust ja lahingumootoreid, mille põhjuseks olevat Poola-küsimus, mis võib lõppeda üksnes sõjaga NSV Liidu, Inglismaa ja USA vahel, et NSV Liit ei olevat suuteline maksma ära liitlastele sõjavõlgu, et liitlased nõuavad NSV Liidult Nõukogude vägede väljaviimist Baltikumist ja kõik kodanikud ootavat seda hetke", samuti hirmutasid kõiki Siberisse saatmisega.

Sagenenud on bandiitide sooritatud röövimised, eriti lammaste röövimine ühiskarjadest. Viimase nädala jooksul on ära viidud 10 lammas ja üks vasikas ühiskoplist, küladest on ära viidud 5 siga, 2 pörsast, kaheaastane pull ning 2 hobust koos rakmetega. Seni pole mitte kedagi kinni peetud. Et lambaid on majapidamistes väga väheks jäänud, siis kardavad talumehed lambaid ühiskoplistesse lasta.

Uurimis- ja karistusorganid ei ole seniajani midagi ette võtnud nõukogudevastaste kuulujuttude levimise tõkestamiseks, samuti bandiitide poolt sooritatavate röövimiste ärahoidmiseks.

Töölised kardavad ametiühingukoosolekul käia. Tapa jaamas kutsuti kokku raudteelaste üldkoosolek, kuid koosolekule ei ilmunud mitte kedagi, osa raudteelasi läks metsa, mõni isegi riietus ümber Saksa vormi. (Partei Järvamaa komitee informatsioon 29. maist 1945. a.)

Võrumaal Leevi vallas piirasid bandiidid 29. mail 1945. a. sisse valla täitevkomitee hoone ja heitsid täitevkomitee hoonesse 3 granaati. Üks granaat lõhkes, mille tagajärjel aknad purunesid. Valla täitevkomitees viibinud kolm hävituspataljoni liiget, mülitsavolinik ja valla täitevkomitee esimehe naine koos lastega põgenesid, kuid kommunistlik noor Silver Kuus, samuti hävituspataljonist, sattus bandiitide kätte. Ta viidi lähedalasuvasse parki ja lasti seal maha. Komsomolpileti, mis tal taskus oli, andis komsorg Sau ELKNÜ Võrumaa komiteesse. Bandiidid rebisid valla täitevkomitees maha telefonijuhtmed.

1945. aasta 30. mai öösel heitsid bandiidid Meremäe vallas granaadi hävituspataljoni liikme sm. Tsepkini korterisse. Granaadi lõhkemisel said surma sm. Tsepkini naine ja kaks tütart.

31. mail 1945. a. kella poole seitsme paiku hommikul oli Võrus Jüri, Liiva ja Petseri tänaval kleebitud majaseintele järgmise sisuga plakatid: "Eestlased, rebige maha punalippe, nende ülespanijaid ootab

võllas. Me peame kätte võitma sinimustvalge lipu, lehvigu ta igavesti. Surm kommunistidele! Surm vene kotimeeste kultuurile! Ärge häbenege Vabadussõja kangelasi, järgnege nende isamaalisele eeskujule ja alustage võitlust!"

Seni on avastatud 12 sellist lendlehte, mis on kirjutatud tindiga ning värvi- ja harilike plüatsitega, ja mõned karikatuurid. (Partei Võrumaa komitee informatsioon 31. maist 1945. a.)

Ka Pärnumaal on viimastel kuudel olnud rida banditismijuhtumeid.

30. märtsil 1945. a. tapsid Vändra vallas bandiidid Kuldra ja Kotkas jaoskonnamiilitsa abi sm. Martma. Kurjategijad kadusid.

9. aprillil 1945 tulistati Lelle vallas Haakla [?]⁵ külas valla täitevkomitee esimeest sm. Samossoni.

11. aprillil tulistati Eidapere jaama lähedal raudteemiilitsa rühma. Kohale sõitis välja SARKi maakonnavalitsuse 30-liikmeline väegrupp. Kohapeal tehti kindlaks, et Lelle vallas tegutseb grupp bandiite endise politseiniku Siidori ja talupoeg Naelapea juhtimisel, arvult 4 meest. Initsiaatorid on leidmata.

23. aprillil saadi Are ja Orajõe vallas andmeid, et valla territooriumile on maandunud 3 Saksa langevarjurit. Kohale sõitis 25-liikmeline operatiivväegrupp. Tehti kindlaks, et [langevarjurite] grupp oli alla laskunud Kiusumetsa küla piirkonnas ning tabatud enne operatiivgruppi kohalejõudmist Läti NSV SARKi organite poolt. [Langevarjurite] grupp toimetati Tallinna.

26. aprillil tapsid bandiidid Tori valla piirkonnas lennuväohvitseri alampolkovnik Lavrentsovi. Juurdlust toimetab 13. lennuarmee 231. lennudiiviisi "Smerš". On kindlaks tehtud, et tapmise pani toime metsas redutav Tori valla elanik Tohv.

30. aprillil 1945. a. Tihemetsa vallas hävituspataljoni kontrollpostil kahe tundmatu isiku dokumentide kontrollimisel said kahe lasuga raskesti haavata tunnimees ja üks hävituspataljoni liige. Tulevahetuses sai haavata üks bandiit, kes põgenes. 10. mail leiti tema laip jõest. Laiba juures avastati raadiosaatja ja püstol. Isik on kindlaks tegemata.

30. aprilli ööl vastu 1. maid heisati Soontaga valla täitevkomitee hoonel Eesti kodanlik rahvuslipp. Juurdlusega tehti kindlaks, et lipu heiskas bandiit Ants Kaljurand. Tema bande likvideerimiseks toimus 10.-15. mail suur sõjaväeline operatsioon Eesti NSV SARKi sisevägede 26. polgu jõududega, mille tulemusena tapeti üks bandiit ja peeti kinni 6 inimest, Ants Kaljurand ise aga põgenes.

3. mail 1945. a. Vändra vallas Viluvere jaama lähedal tungisid kinnipeetud bandiidid Illaste ja Raag nende Pärnusse toimetamisel konnaile kallale, peksid ta läbi, tegid relvituks ja põgenesid.

⁵Originaalis Aglo.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Õöl vastu 6. maid 1945. a. süütelõhkeainete kasutamiseiga toime pandud diversiooniakti tagajärjel süüdati Sindi-Lodja tellisetehas, mis pidi 7. mail pärast jooksvat remonti käiku lastama. Tehase valvuri A. Reneri ütluse kohaselt tekkis tulekahju pärast kahte mitte eriti tugevat plahvatust kuivatusahjude osakonnas, mille järel öövahti tulistatud automaadivalanguga.

Selles asjas on kinni peetud tehase direktor P. Lepasaar, kes töötas tehase direktorina Saksa okupatsiooni ajal 1941. a., astus sakslaste ajal vabatahtlikult "Omakaitsesse" ning võttis aktiivselt osa Nõukogude kodanike arreteerimisest. On kinni peetud tehase tööline I. Peerman, kes enne 1941. aastat töötas Petrozavodskis traktoristina. 1941. aastal mobiliseeriti Punaarmeele ja sattus sakslaste kätte vang. Rahvuselt soomlane, valdab soome, vene, eesti ja saksa keelt. On kauseid tõendeid, et Peermanil on sidemed Saksa vastuluurega. Juurdlus jätkub.

Õöl vastu 9. maid pani Sauga vallas 8 relvastatud bandiiti toime kallaletungi valla täitevkomitee aseesimehe sm. Laga talule; tulevahtes sai üks bandiit surma, ülejäänud jooksid laiali. Tapetu isik ei ole kindlaks tehtud, juurdlus jätkub.

13. mail 1945. a. pani Vändra vallas MTJi remonditöökoja põlema selle endine omanik Raba, kes töötas selles töökojas meistrina. Kinnipidamisel laskis Raba end maha. Tulekahju tagajärjel põles ära kaks lahtivõetud traktorimootorit ja töökoja hoone, välja arvatud masinajaoskond. Kahju ligikaudu 15 000 rubla.

15. mail 1945. a. tulistati Halinga vallas miilitsa piirkonnavoliniku, Soontaga valla täitevkomitee esimeest ja kahte hävituspataljoni liiget. Peeti kinni üks relvastatud bandiit, kelle isikut tehakse kindlaks.

16. mail tapsid bandiidid Vändra vallas külavoliniku, ühtlasi hävituspataljoni liikme sm. Viidingu. Käib juurdlus.

16. mail avastasid sõjaväeosad Orajõe vallas Kabli küla lähedal metsas muldonni vintpüsside ja granaatidega relvastatud 6-liikmelise bandega, kellega puhkes lahing. Üks bandiit peeti kinni, kes osutus Orajõe valla Ika küla elanikuks A. Meerensiks, kes hoidus kõrvale Punaarmeele mobiliseerimisest. Juurdlusega on tuvastatud, et kõik bandiidid on kohalikud elanikud lähikonna küladest — 3 Sepa-nimelist venda, Bränd ja Urb.

18. mail tapsid kaks bandiiti Kaisma valla Sohlu külas abielupaari Lembit ja Maret Tasuja, kes hiljuti olid tagasi tulnud evakuatsioonist. Mõrvatute sugulased on kinni peetud.

20. mail tulistati Tori valla Tohera küla piirkonnas metsast suurekalibrilisest kuulipildujast 13. lennuarmee lennuväeosa lennukit. Juurdlust toimetab lennudiiviisi "Smers".

Õöl vastu 20. maid pummeldas Halinga vallas 4-meheline bandiitide grupp eesotsas Punaarmee deserteerinud Richard Hanspaliga Kandi küla voliniku Matso juures. Hävituspataljoni grupp piirkonnavoliniku sm. Lillemetsa juhtimisel tegi haarangu, mille tulemusena üks

bandiitidest — G. Sirbe — tapeti, külavolinik Matso peeti kinni, ülejäänud aga põgenesid.

Mai keskpaiku tapsid bandiidid külavoliniku sm. Sotniku. (Partei Pärnumaa komitee informatsioon 26. V 1945. a.)

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 15–20. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

11.

EK(b)P SAAREMAA KOMITEE INFORMATSIOON
EK(b)P KESKKOMITEELE

11. juuni 1945. a.

1. 10. juuniks s.a. pataljoni koosseis on komplekteeritud (kõikides valdades ja linnas üldarvuga 197 inimest). Relvastus on järgmine: 97 vintpüssi, 8 kerge kuulipildujat. Koosseis on komplekteeritud usaldusväärsetest inimestest, kes olid kannatada saanud saksa okupatsiooni ajal ja kes olid vangistatud sakslaste poolt.

2. Seni ajani õppust (valdades) viisid läbi Miilitsa volinikud, kes omakorda olid saanud instrueerimist hävituspataljoni tegevuse kohta SARK-i osakonna poolt. Kuid volinikkude algteadmiste pärast toimunud õppused olid madalal tasemel, samuti oli lugu poliit-massilise tööga võitlejate seas, vastavate inimeste puudumise tõttu.

3. Hävituspataljoni tegevus oli seni ajani suunatud abi osutamiseks julgeoleku organite poolt läbiviidavate operatsioonidele kui kohapealse olukorra tundjad. Samuti Miilitsa volinikud olid kasutanud pataljoni võitlejaid oma ülesannete täitmisel.

4. 9. mail s.a. büroo istungil sai arutatud hävituspataljoni tegevust (vaatata EK(b)P Saaremaa komitee büroo otsus nr. 22 9. maist s.a.) kus sai määratud partei aktiivist volinikud valdadesse hävituspataljoni rühmade tegevuse ja õppuse läbiviimiseks teatud aegadel. See ettevõtte samuti aktiveerib poliit-mass tööd võitlejate seas. Sai pööratud tähelepanu pataljoni koosseisu kasvu peale, nõukogude aktiivi arvel.

5. Maakonnas olevate väeüksuste (Eesti rahvuskorpusest ja teistest väekoondistest) ja bandiitide grupid ei ole oma koosseisu poolest kuigi suured 3–8 inimest ja gruppide arv on võrdlemisi väike. Suuremal määral on kõik relvastatud. Aktiivset tegevust terrori näol pole näidatud. Paistab, et need grupid ainult varjavad ja aktiveerivad nõukogude vastast propagandat.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Sai antud juhtnõõrid julgeoleku organitele (RJRK, SARK, piirivalve) ühise tegevuse plaani väljatöötamiseks bandiitide grupid likvideerimiseks, juunikuu jooksul.

EK(b)P Saaremaa komitee sekretär Bersin.

EK(b)P Saaremaa komitee sõjalise osakonna juhataja Minski.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 505, l 18-19. Originaal.

12.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-OSAKONNA INFORMATSIOON

13. juuni 1945. a.

5. juuni õhtupoolikul kella 5 paiku tapsid bandiidid Erra vallas Puisma küla lähedal Erra valla partorgi sm. Elvine Kriisi ja sama valla müllitsavoliniku sm. Edgar Petersoni.

Partorg sm. Kriis, müllitsavolinik sm. Peterson ja Erra valla täitevkomitee aseesimees sm. Egon Valk sõitsid 5. juunil Puisma külla talupoeg Paugi juurde, et määruse nr. 380 alusel võtta ära lehm. Tagasiteel valla täitevkomiteesse sõitsid sm-d Kriis ja Peterson ees mootorrattal, aga sm. Valk tuli tagapool hobuse ja lehmaga. Poole kilomeetri kaugusel külast metsas avati sm-te Kriisi ja Petersoni pihta automaadituli; mõlemad püüdsid haavatuna varjuda, kuid tapeti. Peale tulirelvahavade on sm. Kriisil palju terava esemega tekitatud haavu. Bandiidid võtsid tapetute dokumendid kaasa ja põgenesid. Sm. Kriisi parteipiletit (ÜK(b)P liige 1942. aastast) bandiidid ei leidnud, sest see oli õmmeldud aluspesu taskusse. Esimehe asetäitja sm. Valk jäi terveks. Mõrvas kahtlustatakse bandiite Gutmanit ja Tagamit, kes pikemat aega varjavad end selles kandis.

4. juunil tapeti Küti vallas Võhnu külas kaks kehvikut, õed Adele Veiland, 67-aastane, ja Pauline Veiland, 71-aastane. Adele Veiland oli Saksa okupatsiooni ajal vangis. Nüüd sai ta nõukogude võimu käest lehma, mis võeti Kulina küla kulakult Männikult, kelle pere varjab end metsas. Tapetute laibad olid visatud kaevu. Tapetute varast ei ole bandiidid midagi võtnud. Mõrvas kahtlustatakse end metsas varjavat Männikut.

5. juunil tulistati Roela vallas komsorgi sm. Mägedit ja müllitsavolinikku sm. Saarmat, kes olid teel Roela vallamajast Rünga külla. Kuigi bandiidid tulistasid lähedalt ja automaatidest, said nimetatud seltsimehed üksnes kriimustusi. Bandiidid põgenesid. (Partei Võrumaa komitee 9. juuni 1945. a. informatsioon [---].)

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 24–25. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

13.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

27. juuni 1945. a.

[---]

EK(b)P Pärnumaa komitee sekretär sm. Ovsjannikov teatab 24. juunil 45. a. radiogrammiga, et bandiidid tapsid 21. juunil Mõisa-küla linnanõukogu täitevkomitee esimehe sm. Arno Avarsoo, ÜK(b)P liikmekandidaadi; kandidaadikaart nr. 9201055 on kadunud.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 28. Originaal. Tõlge vene keelest.

14.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

9. juuli 1945. a.

I. Partei Valgamaa komitee sekretär sm. Kurvits teatas 3. juulil 1945. a. informatsioonis:

Õöl vastu 28. juunit pidasid SARKi organid Taheva vallas keskmik Ida Senki talus kinni 10-liikmelise bandiitide rühma.

Olles ümber püütud, avasid bandiidid tule. Tekkinud tulevahe-tuses sai surma bandiitide varjaja ja kaasosaline Senk. Arreteeriti 5 meest ja 4 naist. Bandiidid olid relvastatud Saksa revolvrite ja auto-maatidega. Enda varustamiseks toiduainetega panid bandiidid toime relvastatud kallaletunge taludele. Kinnipeetud bandiitide hulgas oli SARKi Valgamaa teedeosakonna töötaja, kommunistlik noor Eduard Pettai, kes, nagu selgus, varustas bandiite valedokumentidega, ja Val-ga Majandustehnikumi õpilased Laine Koemets (18-aastane) ja Maimu Arbeter (17-aastane).

[---]

II. EK(b)P Võrumaa komitee sekretär sm. Tamm teatas 4. juu-li informatsioonis, et 27. juunist on teadmata kadunud Kõlleste valla partorg sm. Järve. Oletatakse, et bandiidid on tapnud sm. Järve, kuid ta laip on leidmata.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

K.a. 27. juuni öösel rüüstasid bandiidid Haanja valla punanurga. Bandiidid on kinni peetud.

Varstu ja Mõniste vallas levitavad bandiidid provokatsioonilisi lendehti, mille eesmärgiks on nurja ajada sm. Stalinile saadetava kirja arutamine koosolekul.

Eriti tugev on bandiitlike elementide mõju Mäe ja Meremäe vallas.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Kründel.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 105, l 29. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

15.

EK(b)P JÄRVAMAA KOMITEE ERIINFORMATSIOON EK(b)P KESKKOMITEELE

10. juuli 1945. a.⁶

EK(b)P Järvamaa Komitee teatab: bandiidid on maakonnas surmanud Partei ja Nõukogude aktiivi ja muid isikuid järgmisel arvul:

1. Polkovnik P o p o v, 2. Tapa raudteelinil raudtee meister; 3. Maanteede valitsuse autojuht; 4. Kaks raudtee töölist, Paide ja Tapa liinil; 5. Eesti Kaardiväe Laskurkorpuse vanemseersant P e t t a i ja võtsid temalt ära ühe partei dokumenti, samuti riisuti ära sõjaväe rietus. 6. Ambla valla komsomoli grupi sekretär sm. K u r r i s t e kadus jäljetult; 7. Türi raudtee NKVD ohvitser A b r a m o v; 8. Väätsa vallas kutseelsete aktivist; 9. Tapa linna Tarbijate Kooperatiivi tööline.

On haavatud: 1. Alampolkovnikut, 2. Paide Sidekontori ülemat sm. K u d r e v a t õ h i ja võtsid ära osa dokumente, 3. nelja Punaarmeelest edasilükkumisel ja vahipostil Koigi vallas.

Silmas pidades bandiitide poolt varemalt kordasaadetud diversioonilisi akte, mille läbi langesid paremad aktivistid ja analüseerides banditismi jultunud teguviisi maakonnas, peab järeldama: et diversiooniliste aktide arv on järsult tõusnud, kusjuures tuleb ette ka aktiivset kallaletungimist elumajades, majade sütitamist j.n.e.

Võitlus banditismi vastu maakonnas on puudulik ja vähe efektne, hoopis mõjutu. Kohalolevad sõjavägede allüksused on esiteks väikearvulised, teiseks puudub neis vastav distsipliin (Türi linnas patrulleerib allüksus, kuid nad mitte ainult ei hoidnud tapmist ära, vaid isegi ei silmanud laipa, mis kogu ööl lamas tänaval).

Paide linnas bandiit tuli patrullile otse pihku, kuid päris ilma raskusteta pani plehku, jättes maha seljakoti.

⁶Registreerimise kuupäev EK(b)P Keskkomitees.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Operatsioonide kordasaatmisel: hilinevad väljasõitudega, gruppide viisi istuvad taludes, korterites, tulevad ette joomised teenistuskohustuste täitmise juures ja muud faktid üksikute isikute moraal-elu olulisest laostumisest. SARK'i Maakonna osakond töötab nõrgalt. Maakonna Komitee palub banditismi vastu enam efektiivseid võitlusabinõusid tarvitusele võtta, väljasaates lisa sõjaväge, ühest küljest, ja teisest küljest, anda luba tarvitada surveabinõusid, kas või suuremate bandiitide sugulaste perede vastu, nagu **K a a r u k s** (kelle pere toetab teda) ja teised. Väljasaata bandiitide abimeeste pered ENSV piiridest.

Ilma sarnaste abinõude tarvitusele võtmata on töö maakonnas võimatu.

EK(b)P Järvamaa Komitee III sekretär Tonto.

Parteiarhiiv, f 1, n 3, s 100, l 10. Originaal.

(Järgneb)

ARVUSTUS

Mai Loog. *Esimene eesti slängi sõnaraamat*. Tallinn: Oma kulu ja kirjadega, 1991. 174 lk.

Slängi mõiste sisu üle on palju vaieldud. Vaidlustele ei ole lõpu teinud ka katsed sõna etümoloogiliselt lahata. Eri uurijad on andnud terminile "släng" erineva tähendusmahu. Esmalt tähendas "släng" vulgaarset, labast keelepruuki, aja jooksul termin avarus. Mai Loogi sõnaraamatust nähtub, et ta on slängi võrdsustanud üldteadaoleva kõnekeelelega.

Sõnaraamatust võib jääda mulje, nagu oleks tegu uue uurimisuunaga eesti keeleteaduses. Eesti slängi uurimisele (tol ajal kasutati termineid "argoo" ja "erikeel") pani 1920. aastail aluse Andrus Saareste. Eesti Keele Arhiiv asus talletama slängisõnavara. Tollastest tähtsamatest publikatsioonidest nimetagem C. Alliku artiklit "Tallinna keskkooliõpilaste erikeelest" (*Eesti Keel*, nr 1/2, 1928, lk 3-11) ja Karl Hermlini artiklit "Sõdurite erikeelest Eestis" (*Eesti Keel*, nr 5/6, 1928, lk 90-102).

Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlusele laekus 1947. aastal kaks tööd sõdurislängist — Juhan Peegel sai esimese ja Heljo Ernesaks teise preemia. Juhan Peegel on tutvustanud oma ainekst artiklis "Eesti rahvuskorpuse sõduriargoo" (*Keel ja Kirjandus*, nr 6, 1976, lk 339-342). Tema 1947. aasta murdevõistluse tööd tuleks pidada esimeseks eesti slängisõnaraamatuks, täpsemalt sõdurislängi sõnaraamatuks.

Mai Loogi meelest polnud Eestis 1960.-1970. aastail võimalik slängi uurida (lk 5). Tegelikult laekus materjali Emakeele Seltsi murdekogusse, kõrgkoolides kirjutati kursusetöid slängist (Tartu Ülikoolis nt Ellen Poolmani "Üliõpilaste keeles esinev sõnavara" (1966), Virgi Reelo "Õpilasarگو vaatlus" (1967), Peeter Kaldre "Üliõpilasarگوonist" (1978) jt). Pedagoogilises Instituudis kirjutasiid teiste hulgas slängist Hannes Tomingas ("Üliõpilasarگوost" (1978)) ning Aimar Lauilik ja

Allan Roosileht ("Keskkooliõpilaste kõnepruuk" (1979)). Viimane töö võitis samal aastal Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlusel esimese auhinna. Selle andmed on saadud Tallinna koolides korraldatud ankeetküsitluse teel. Seda tööd tuleks samuti pidada sõnaraamatuks. Laulik ja Roosileht on suhtunud ankeedi tulemustesse kriitilisemalt kui Mai Loog. Üht-teist slängi kohta ilmus sel ajal ka trükis. Näiteks Inge Undi koostatud raamatus *Kodusest kasvatuses* (Tallinn: Valgus, 1967) leiame Gerda Laugaste kirjutise "Õpilaste keelekultuurist" (lk 134-145). 1976. aastal ilmunud raamatus *Keel, mida me harime* (koost. Mart Mäger; Tallinn: Valgus) on Huno Rätsepa artikkel "Lindu tuntakse laulust, inimest keelest" (lk 116-120). Ilmus ka lühemaid kirjutisi ja kalendrisabasid slängist.

Üldistusi tehes pole Mai Loog toetunud varasemale eesti materjalile. Sünteesimiseks on ühe aasta (1989) ja ühe linna (Tallinn) aines liiga napp. Ei saa nõus olla autori mitme väitega. Släng muutuvat kiiresti (lk 8). Osa sõnavarast muutub tõepoolest ruttu, kuid hulk sõnu püsib kasutusel aastaid. Mõned püsivad slängismid võivad kõnekeelest pääseda kirjakeeldegi. Mai Loog võinuks oma kogutud aineset võrrelda Roosilehe/Lauliku materjaliga. Nii oleks olnud näha, et mitme teemavaldkonna sõnavara kattub. Kui autor pole varasemaid andmeid tähtsaks pidanud, siis ei tohiks ta ka väita, et eesti slängis on viimasel ajal märgata plahvatuslikku loomingulisust (lk 8). Puudulik on väide slängi täpsusest (lk 7). Slängismid on pigem universaalsed — ühe sõnaga võib tähistada mitut objekti.

Mitmel põhjusel on eesti slängi (kõnekeele üht osa) uuritud kirjakeele ankeetide abil. Nii saab aga uurida vaid leksikaalset tasandit ja sellestki ainult sõnavara passiivset tundmist, ei saa uurida aga sõnakasutust. Mai Loog ei suutu andmestikku kriitiliselt, usaldab liialt ankeedi tulemusi (ja oma keelevaistu?). Ei saa nõustuda sõnavara lahendamise poiste—tüdrukute omaks (vt ka Mai Loog, "Kas neidude släng on tõesti viisakam?" — *Eesti Ekspress*, nr 23, 21. VI 1991, lk 27). Muist poiste kasutatavaist sõnust on omistatud vaid tütarlastele: *ohmu, opakas, närvitsema, idanaaber, sooda, totakas, tibla, pidu panema, päkapikud on suhu sittunud, päkapikud suus, äpu* jt. Ennatlik on järeldus tütarlaste viisakamast kõnepruugist. Prostituuide madalama kihi jms naisterahvaste keelt pole autor ju arvestanud.

Andmestik on sõnaraamatus populaarsuse pingereas — kõige populaarsem teema esimesel kohal, ebapopulaarseim viimasel. Mitu suuemat teemat olid õpilaste mälu virgutamiseks küsitluskavasse kantud alateemadena. Hiljem tulnuks need jällegi liita. Näiteks "Soomlane", "Venelane", "Välismaalane" ja "Sissesõitnu, turist" tulnuks liita "Eri rahvuste nimetustega". Või "Rüetusesemed", "Püksid", "Aluspesu", "Pluus, džemper, särk", "Rinnahoidja" aines koondada esimese märksõna alla. Kokku oleks võinud võtta ka seksuaalsõnavara (nüüd: "Seksuaalvahekorras olema", "Mehe suguelund", "Naise suguelund", "Vas-

tassugupoole suhtes aktiivselt käituma", "Rasestumisvastased vahendid"). Hoolimata põhjalikust seksitemaatikast on välja jäänud märksõna "Rasestuma". Kui hakitud teemad liita, kujuneks populaarsusrida teistsuguseks.

Eessõnas lubab autor avada slängisõnade etümoloogiat (lk 9). Seda tehakse siiski harva, mõnikord koguni valesti. Nt "pöder [õlu] < pruun nagu põder? hakkab sarve?" (lk 48), tegelikult *pöder* < öllemark "Kuldne oder". Sõnale *tibla* saanuks lisada tuletuskäigu < vn тв блядь (lk 42).

Sõnade hulgas leidub üsna palju liigset — sõnu, mis ei kuulu slängisõnade hulka. Kirjakeele leksikat, mille tähendus ei ole muutunud, ei saa ometi slängiks pidada. Näiteks *käimla*, *maika*, *sviiter*, *pullover*, *loll*, *idiot*, *plaadimängija*, *istmik*, *turske*, *uulits*, *hoor*, *lits*, *sant*, *krants* jpt on kirjakeelsed sõnad. Või murdesõna *peni*. Kuidas lõunaeestlane koera peaks nimetama?

Väga subjektiivne on sõnade stilistilise oreooli märkimine. Vaevalt saab slängisõnade tundenüansse ja tähendust üldistada — kõik sõltub ju kontekstist.

Mujal maailmas rakendavad slängiuurijad energia sõnamoodustus-tasandile, slängi tekkemehhanismide uurimisele jms. Aga kui Mai Loog on eesmärgiks seadnud teadvustada rahvale slängi olemasolu ning seda fikseerida ja populariseerida, siis ei tohiks raamatu üle nuriseda. Tegemist on hea ajaviitelektüüriga.

Tõnu Tender

KIRJANIK MIKROFONI EES

Pertti Virtaranta. Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga. (Castrenianumin toimitteita 39.) Helsinki, 1991. 180 s.

Eesti kirjanduses on alati olnud vähe raamatuid kirjanikest.

Eesti Kirjanike Kooperatiivi väljaandel on aastail 1962–1986 ilmunud tosin rangelt piiritletud mahuga lühikäsitlust, mille aineks pagulaskirjanike looming, vähemal määral ka eluloolised seigad. Alustas Arvo Mägi ülevaatega Karl Ristikivi loomingust (millest üsna suur osa

oli 1962. aastal veel kirjutamata). Viis aastat tagasi ilmus Helmi Elleri raamat Ain Kalmusest, mis on seni sarja viimane teos. Põhiliselt valmisid need käsitlused kuuekümnendatel aastatel, valik on silmapaistvalt esinduslik (juba nimetatud kahe kõrval Marie Under, Karl Rumor, Pedro Krusten, August Mälk, Bernard Kangro jt).

On õpetlik kõrvutada neid vihikuid üksjagu tüüakamate raamatutega Eestis samal ajal välja antud sarjast "Eesti kirjamehi". Pagulaste valitud lahendus äratav tähelepanu oma ratsionaalsusega. Muidugi väärib iga käsitletud autor hoopis mahukamat raamatut. Reaalne oli aga just tihendatud lühikäsitluste kirjutamine. "Eesti kirjamehi"-sarjas on kinnistunud laad, mis populaarsuse kattevarjus peab silmas ja taotleb teaduslikku käsitlust. Nõudmised aine kirjandusloolise läbitöötamise põhjalikkuse kohta tõusid küllalt kõrgele. Nii jäid kavatsused mitut puhku vaid kavatsusteks. Neis raamatuis avalduvad eri viisil ideoloogilised kompromissid ja piirangud, mõnikord tõkestasid need uuri- ja tee täiesti. Nii valmis Erna Sürakul läbi raskuste Semperi-raamat, monograafia Underist jäi seatud diskrimineerivates tingimustes rohkest eeltööst hoolimata kirjutamata. Küllap oleks kasuks tulnud lühimonograafia kui žanri vabam ja varieerivam käsitamine — oleksime suutnud rohkem. Mõõdukalt viisil ilmneski niisugune tendents Nigel Andreseni raamatutes Friedebert Tuglasest ja Paul Kuusbergist.

Praegu võime mõlemad sarjad kõrvuti seada ja koondada teisedki raamatud, mis siin ja "seal" ilmunud (üksikud "suured" monograafiad, mõned mälestustekogumikud, paar juubeli- ja mälestusraamatut). Riida saab ikkagi väga lünklik. Peame seda nentima ajal, kus on vähe lootust, et eesti kirjandusest kirjutatud raamatute arv võiks lähitulevikus nimetamisväärselt kasvada.

Aga selliste raamatute hulk täieneb siiski ja mõnikord küllalt ootamatul viisil. Helsingi ülikooli soome-ugri uurimiskeskuse toimetiste sarjas on ilmunud raamat Valev Uibopuust *Vestlusi Valev Uibopuuga*. Aastatel 1980–1988 istusid kaks filoloogidoktorit, Pertti Virtaranta küsitlejana ja Valev Uibopuu vastajana — meenutajana, jutustajana — Lundis Valev Uibopuu töötoas viis korda kaks tundi mikrofoni ees. Räägiti Valev Uibopuu päritolust, elukäigust ja loomingust. Üliõpilane Riho Grünthal litereeris helilindid ja kirjutas kompuutril käsikirjaks; Valev Uibopuu kontrollis fakte, tegi täiendusi ja luges korrektuuri. Majanduslikult toetas Soome-ugri kultuurifond. Üksteist aastat pärast lindistuste algust ongi meie ees umbes 200-leheküljeline, (ceestlase jaoks?) pilkupüüdvä väärimusega, 10-leheküljelise pildilisa ja nimerestrigiga raamat. Soome keeles esitatud napid küsimused ja üpris eri mõõtu eestikeelsed vastused — mõnest leheküljest paari reani. Jutuks olevat konkretiseerivad pealkirjad, lügendus, mis sisukorraks koondatuna täidab raamatu alguses kaks lehekülge.

Raamat algab Pertti Virtaranta väga teabebihedalt kirjutatud saatesõnadega. Selgub, et kultuurilooliste helilindistustega on ta tegelnud

pikema aja jooksul ja mitmel pool, vähesel määral Eestiski. Temalt tuli ka ettepanek lindistada selles raamatus avaldatu. Vist oli esialgu eesmärgiks salvestamine keelearhiivi jaoks. Töö käigus tekkis arusaamine, et aine väärib teistsugust saatust: "Pidasin meie küsitluste sarja kultuurilooliselt nii huvipakkuvaks, et tekkis tahtmine anda eesti kultuuri sõpradele võimalus seda lugeda" (lk 5).

Valev Uibopuu elukäik ja kirjanikutee pakuvad jutustuse ainena palju nii individuaalsete seikade kui ka ajastuomaste joonte poolest. Rikkalik andmestik päritolu kohta; elluastumist mõjutanud raske haigus; kaks okupatsiooni Eestis, põgenemine Soome; intensiivne osalemine eesti pagulaskirjanduses nii autorina kui organiseerijana; haridustee jätkamine küpses meheas, tulemuseks teaduslikud kraadid ja õppejõutöö, mis kiskusid tunnustatud kirjaniku eemale aktiivsest loomingust. Uibopuu-jutustaja ei dramatiseeri oma ainet, pigem vastupidi. Koguulje järgi võiks kõnelda jutustaja ilukirjanduslikust loomingust tuntud distantseeritusest. Või on see ka reaalselt olemasoleva eemaloleku peegeldus? On aga ka konspektiivsust ja lünklikkust, eriti raamatu lõpuosas pagulasaja esitamisel. Nende tähelepanekute taga on arvustaja üksjagu teistsugune huvisuund sellega võrreldes, mis tuleb ilmsiks raamatus esitatud küsimustes. Küsimuste kaudu langeb peaarõhk Valev Uibopuu biograafiale, kusjuures põhjalikumalt käsitletakse selle esimest poolt Eestist lahkumiseni. Esmased on miljö, kirjaniku elukäik ja seda mõjutanud poliitilise ajaloo seigid. Looming põimub kõige sellega rohkem oma välises ilmuvuses (avaldamiskohad, ajakirjanikutöö suhe loominguga jne). Näiteks pole peaaegu üldse juttu nii olulistest Valev Uibopuu teostest nagu romaanid *Markuse muutumised* ja *Lademed*.

Valev Uibopuu vestlusraamat ei ole meie tänases kultuuripildis isenesest üllatus (Lembit Lauri tööna valminud *Kirjutamata memuaaride* kogumikud; Ene Hioni *Pilte kultuuriloo taustal: Kõnelusi Helene Johaniga*). Pertti Virtaranta ja Valev Uibopuu koostöös valminud teos erineb neist esituse autentsuselt. Vastuste üleskirjutustes on kaugeleminemalt kinni peetud kõnekeelsusest, silumata tekst teeb lugeja otsekuu osaliseks ammustes kõnelustes.

Märgatud sisulised ebatäpsused võib arvata näpavigade liiki. Muidugi on ligne ajakirja *Varamu* nimetamine leheküljel 51: jutt on ju 1930. aastast. Valev Uibopuule meeldib omakülamehe Aivo Lõhmuse looming. Väitel, et Lõhmus on eriti tuntud murdeluuletajana, ei tea siiski olevat piisavalt alust (lk 175). Fantaasiavaldad kuuluvad Lõhmuse kolm võrumurdelist luuletuskogu (lk 13). Eksitavaks ongi jäänud vastus küsimusele Richard Rohu east tema Sangaste-epopöa ajal (lk 53). Tartlasena on lihtne täpsustada, et pikk joonealune "Parvepoisid" ei ilmunud 1937. või 1938. aastal, vaid 1940. Eestlasel lugejat häirivad õigekirjavead. Tuleb ette üpris tõsiseid eksimusi.

Lundis "kirjutatud" ja Helsingis välja antud raamat kuulub avarasse Läänemerd ümbritsevasse kultuuriruumi. *Vestlusi Valev Uibo-*

puuga ei ole üksnes raamat eesti kultuuri sõpradele, vaid kindlasti ka eestlastele endile. Kultuuriloolise aspekti sees tuleb tähtsaks pidada ka kirjandusloolist. Lisaks oleme saanud veel ühe kauni näite Soome—Eesti kultuurisuhete kestvusest.

Ülo Tonts

VIIES IGAVENE ELU ON BIOSEMIOOTIKAST

Vita aeterna. TÜ teoreetilise bioloogia ringi ajakiri. Viies number. Valminud sügisest 1989 kevadeks 1990. Toimetuse kolleegium: Toomas Kivisild, Ülo Niinemets (vastutav toimetaja), Meelis Pärtel, Juhani Püttsepp, Toomas Tammaru. 77 lk.

Jakob von Uexküll kirjutas kunagi raamatu *Der unsterbliche Geist in der Natur* (ilmus 1946). Võimalik, et sealt, aga võib-olla lihtsalt elu igavikulise rolli mõistmisest, sai mõned aastad tagasi arvutipaljunduses ja tühises tiraažis ilmuma hakanud Tartu ülikooli tudengite teoreetilise bioloogia ringi ajakiri nimeks *Vita aeterna*. Tänni on tehtud viis numbrit. Sisuks on põhiliselt üliõpilaste teoreetilised artiklid, mõned intervjuud meie bioloogiateoreetikutega, muljed teadusüritustelt, retsensioonid ning luuletused. (Vt Ülo Niinemets, Juhani Püttsepp, "Igavene elu" on olemas! — *Surma teooria*. (Schola biotheoretica, nr 16.) Tartu, 1990, lk 85–87.)

Vita aeterna viies, 1990. aastal ilmunud number on pühendatud biosemiootikale. See viimane väärrib süinkohal erilist märkimist, sest ta täiendab oluliselt käesolevas *Akadeemia* numbris ilmutavat. (Vt K. Kulli, J. v. Uexküll ja T. v. Uexküll kirjutisi.)

Praegusajal on huvi tõus biosemiootika kui bioloogia fundamentaalse valdkonna või koguni kui uue bioloogilise paradigma vastu siiski juba märgatav (vt ka K. Kulli artiklit käesolevas *Akadeemias*). Näiteid võiks tuua kaugemalt lähemale. Thomas A. Sebeok, Keele ja Semiootika Uurimise Keskuse juhataja Indiana ülikooli juures USAs, kes annab

välja rahvusvahelist semiootika aastaraamatut, on 1991. aasta kõite pühendanud biosemiootikale. Moskva ülikoolis käib juba mitmendat aastat biosemiootika-alane seminar. Nende juht, entomoloog ja bioloogiateoreetik Aleksei Šarov on koos bioloogiateoreetik Sergei Tšebanoviga Peterburist korraldanud neil teemadel kaks talvekooli. 1977. aastal Puhtus peetud teoreetilise bioloogia kevadkool teemal "Organismi teooria" oli pühendatud Jakob von Uexküllile. 1988. aasta sügisel toimus Eestis Laelatu bioloogiajaamas sümposium biosemiootilisest lähenemisviisist teoreetilises bioloogias. Septembris 1989 tähistati Jakob von Uexküll 125. sünniaastapäeva konverentsiga Tartus ja Puhtus.

Vita aeterna viies number algab artikliga "Semiootikast üldiselt", milles Toomas Tammaru tutvustab ja kommenteerib semiootika põhimõisteid. Järgneb *Vita aeterna* intervjuu professor Juri Lotmaniga, kus ta vastab kahele küsimusele: millised on Tartu semiootikakoolkonna erijooned ja millised on semiootika seosed bioloogiaga. Toomas Kivisilla "Mõnda semiootika klassikutest" esitab lühiülevaate Charles Sanders Peirce'i, Ferdinand Saussure'i ja Thomas A. Sebeoki töödest.

Tähtsal kohal on ses ajakirjas tõlked. Nii leiame seal Thure von Uexküll artikli "Jakob von Uexküll määrgiõpetus" tõlke Ülo Niinemetsalt, peatüki "Looduse kompositsioonõpetus" tõlke Jakob von Uexküll raamatust *Tähendusõpetus* Urmas Kallalt ning Meelis Pärtli tõlgitud Timo Vuorisalo intervjuu "John Maynard Smith ja evolutsioon". (Nimetatud tõlgete algtekstid: Thure von Uexküll. *Zeitschrift für Semiotik*, 1979, Nr. 1, S. 37-47; Jakob von Uexküll. *Bedeutungslehre*. — Jakob von Uexküll, Georg Kriszat. *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Bedeutungslehre*. Frankfurt am Main: S. Fischer, 1970, S. 140-149; intervjuu pärineb ajakirjast *Luonnon Tutkija*, 1989, n:o 1, s. 24-25.)

Veel on Allen Kaasiku retsensioon raamatule *Логика и семиотика диагноза* (Moskva, 1989), muljeid Uexküllil päevadelt Tartus, Puhtus ja Laelatu, teavet ja nägemusi teoreetilise bioloogia ringi ürituste kohta.

Vita aeterna sisaldab traditsiooniliselt ka mõne ilukirjandusliku kallakuga loo ning lõpeb "*Vita aeterna* pöötsiaga" — luuletustega selle põlvkonna bioloogidelt.

Ajakiri on kaunistatud Marek Strandbergi saržidega eesti bioloogiateoreetikute.

Kes ütles, et tudengite teadushuvi käib järjest alla? Seda loomejõudu kiirgavat ajakirja lugedes tundub mulle küll, et alla käib hoopis meie õppejõudude teadushuvi. Igatahes bioloogiatudengid õpetavad selle ajakirja kaudu oma professoreid, esitades väljakutse nende vaimu avatusele ja elurõõmsale teadusetegemisele.

Vita aeterna toimetetus asub aadressil Näituse 17-1, 202 400 Tartu, tel. 61-215 (Toomas Tammaru). Seal saab ka ajakirja numbreid.

Kalevi Kull

TÄHELEPANU, LÄTLASED TULEVAD...!

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919–1989.
Tartu, 1989. 63 lk.

Latvijas Universitātes Tiesību Zinātņu Nodalas absolventu saraksts 1920–1940. Dītricha Andreja Lēbera (Loeber) redakcijā. Hamburga: Loeber, 1990. 103 lpp.

Olen meie läti naabrite õigusajaloolaste tegemisi viimastel aastakümnetel vastu võtnud vastuoluliste tunnetega. Omal ajal häämas mind õigusdoktorite suur hulk õigusajaloo erialal Riias ning samaaegselt peaaegu üldine huvipuudus oma rahvusliku õigusajaloo suhtes 70. aastate lõpus ja 80. aastate alguses. Samas tekitasid läti kolleegide tööd 30. aastatest ning samuti läti pagulaste tööd minus heas mõttes kadedust. Olen olnud ise tunnistajaks, kui läti õigusajaloolasi veel 80. aastate keskel nende oma juhtkonna poolt kohustati suure innuga uurima vaid arenenud sotsialismi perioodi. Meil Tartus nagu selliseid sõnaseadmisi tol ajal enam polnud, kuigi ausalt öeldes, ega lätlasedki selle arenenud sotsialismi uurimisega sõnadest kaugemale ei jõudnud. Seega, kui Tartu ülikooli õigusteaduskonnas on oma juristide leksikoni ideed juba küllalt kaua päevakorras hoitud ja omajagu ettevalmistustööidki tehtud, siis Läti Ülikooli õigusteaduskonna lõpetajate nimekirja ilmumise fakt oli ilmselt ka Lätimaal paljudele suureks üllatuseks. Tartu ülikooli tsiviilõiguse kateedris oli õiguskandidaat Lembit Saarnitisa (sünd. 1936) osavõtul koostatud teaduskonna lõpetajate kartoteek, mille alusel 1985. a ilmus *Tartu Riikliku Ülikooli õigusteaduskonna lõpetajate nimekiri 1944–1984*, mis praegu on muutunud harulduseks. Toetudes eelnenud publikatsioonile saigi teoks Eesti Akadeemilise Õigusteaduse Seltsi aseesimehe õiguskandidaat Rait Maruste (sünd. 1953) töögrupi koostatud *Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919–1989*.

Kas me saame kord oma juristide leksikoni? Õigusajaloolasena oleks mul väga kahju, kui senised ettevalmistustööd jääksid lõpule viimata. On ju valminud nüüd üks konkreetne nimekiri (seda säilitatakse ka arvutikettal), millest saab alata päris tulemuslik töö, seda enam et sellel võiks olla tunduvalt laiem kõlapind ning teo-

reetiline väärtus, kui me praegu oskame arvata. Me oleme ju maailmas omamoodi haruldane natsioon selles suhtes, et oleme nii väikesed, et hea tahtmise juures (arvestades meie üldist viletsust) on võimalik paljudel aladel hõlmata kogu statistiline tervik, ning samaaegselt oleme juba nii suured, et on olemas vajalik statistiline hulk, mis pakub üldistatuna huvi ka mujal. Väga oluline on seejuures asjaolu, et juristi elukutset on kogu ajaloo jooksul tegelikult olnud süiski võimalik suhteliselt täpselt määratleda. Tänu ajalookandidaat Arvo Teringi (sünd. 1948) töödele oleks meil Tartu ülikoolis koolituse saanud juristide nimede kättesaamine võimalik juba 1632. aastast. Olemasolevad leksikonid võimaldavad julgelt väita, et hea ettevõtmise korral on töö tehtav. Kui me suudaksime sellesse leksikoni hõlmata ka mujal õppinud, kuid Eestis tegutsenud juristid läbi ajaloo, siis võiksime saavutada taseme, mille kordamine ei pruugi sugugi lihtne olla ka paljudele meist suurematele rahvastele, ning eriti raske võib see olla väga vana akadeemilise õiguskultuuriga rahvale. Retsensendi arvates peaksime hoiduma esialgu maksimalismist ning oskama jagada töö sedaviisi etappideks, et lõpuks töö kui terviku seisukohalt jõuda kiiremini sihile. Omalt poolt pakuksin esimese etapina perioodi 1917–1944. Antud töö võiks olla huvitavaks dissertatsiooniteemaks nii üld- kui õigusajaloolasele. Asi on seda perspektiivikam, et ametnikkonna ajaloo uurimine on parajasti päevakorral ka näiteks Saksamaal. Omamoodi soodne on seegi, et meie sõprusülikoolis Kiellis koordineerib seda tööd prof. Hans Hattenhauer (sünd. 1931), kes ise on avaldanud Saksamaal seni kõige põhjalikuma üldülevaate ametnikkonna ajaloo (*Geschichte des Beamtenhums: Handbuch des öffentlichen Dienstes*. Köln—Berlin—Bonn—München: Hymann, 1980. Bd. 1. 487 S.) Hetkel on prof. Hattenhaueri juhendamisel valmimas mitu doktoriväitekirja antud teemal (esimesena peaks neist kaitsmise- ni jõudma ilmselt Jörg Grottkoppi oma). Seega juristide kui ametnike ühe kategooria uurimine Tartus võimaldaks meie õigusajaloolastel liituda sujuvalt rahvusvahelise uurimisprogrammiga ning samal ajal teha ära väga tähtis ja vajalik töö meie õiguskultuuri uurimisel.

Mida võib oodata ja karta lätlastelt? Tegelikult võib "karta" vaid seda, et kuni me arutame ning sätime oma uurimistööd Eesti juristide leksikoni koostamisel, Saksamaal juba ilmubki selline leksikon läti juristide kohta. Selleks on olemas tõsised eeldused. On ju *Läti Ülikooli õigusteaduskonna lõpetajate nimekirja 1920–1940* ilmumine Hamburgis praktiliselt süiski Kieli ülikooli professorimeerituse Dietrich André Loeberi teene. Lätlaste olukorra tegi kergemaks seegi, et D. A. Loeberil oli võimalik publitseerida mainitud nimekirja allikapublikatsioonina, nagu õiguskandidaat Romans Apsitis (sünd. 1939) eessõnas ka kirjutab. Hetkel võib tunduda ehk uskumatu- tagi, aga kuni 80. aastate keskpaigani töötas Läti Ülikooli õigus- teaduskonnas Leontīne Štalmāne, kellele teaduskonna esimene dekaan oli omal ajal teinud korralduse pidada teaduskonna lõpetajate žurnaa-

li, ning kuna muutunud aegadel esimese dekaani antud korraldust ei muudetud (sest sellest ei teatud), siis valmiski unikaalne käsikiri. See sattus D. A. Loeberi kätte, kes teadis meie publitseeritud nimekirjade olemasolust ning neid eskujuks võttes andis selle nn ühemehekirjastusel välja. D. A. Loeberi publitseeritud nimekiri on mitmeti tähelepanuväärne. Noorematele ajaloo huvilistele peaks huvi pakkuma kas või juba Läti Ülikooli lõpetanud rinnamärgi värviline kujutis raamatu kaanel. Ning leksikonile annavad tunduvat lisa siin publitseeritud fotod Läti Ülikooli õigusteaduskonna lõpetajatest ja õppejõududest aastail 1920–1940. D. A. Loeberil oli võimalik juba allikast leida iga lõpetanu kohta matriklinumber, mis annab uurijatele kohe võimaluse selle järgi arhiivist kätte saada vastava üliõpilase toimik, sest vaevalt on naabritegi arhivaarid üliõpilaste toimikuid teisiti süstematiseerinud. Väga hinnatavad on loomulikult nimekirjale lisatud registrid, mille puudumine teeb Tartu ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute nimekirja raskesti kasutatavaks.

Kuigi Kieli ülikooli professorist D. A. Loeberist on viimastel aastatel Eestis korduvalt juttu tehtud, vajab selle baltisakslasest õigusteadlase elu ehk täiendavat tutvustamist. Ta on sündinud 1923. a Riias Tartu ülikooli õigusteaduskonna kasvandiku (kes õppis küll ka Göttingenis) August Loeberi (1865–1948) pojana. Tema isa oli Läti Ülikooli kaubandusõiguse professor ning Läti Vabariigi senaator (riigikohtunik). Õigusteaduslikke õpinguid alustas D. A. Loeber pärast baltisakslaste lahkumist juba Saksamaal Teise maailmasõja järel. Tema esimeseks õppejõuks Marburgi ülikoolis oli meie oma esimene riigioiguse professor Nikolai Maim (1884–1976). 1966. a sai D. A. Loeber võrdleva õigusteaduse ning sotsialistlike riikide õiguse professoriks Kieli ülikoolis Tartu ülikooli kasvandiku Boris Meissneri (sünd. 1915) lahkumise järel Kölni. Ida-Euroopa ajaloo professoriks Kielis oli muuseas sel ajal veel üks tartlane Georg von Rauch (sünd. 1904). Aastail 1985–1987 oli Loeber Kielis õigusteaduskonna dekaaniks. Kuni 1990. aastani oli ta ka Kieli ülikooli Ida-Euroopa ja sotsialistlike riikide õiguse professor ja vastava instituudi direktor.

Omaval ajal pakkus ta dekaani ja instituudi direktorina korduvalt koostööd ka Tartu õigusteadlastele, kuid paraku jäid need ettepanekud meie poolt vastuseta. Et Loeber oskab hästi läti keelt, on tema Baltikumi-huvi viimasel ajal üha enam kaldunud Lätimaa poole. Nüüd, emeriteerununa ja ametikohustest vabana, on ta asunud pikendama ülikoolide nimekirja, kus ta on olnud külalisprofessor: *Stanford Law School* (1971, 1973), *University of California Los Angeles* (1970, 1974), Läti Ülikool (märts 1991) ja ehk juba sel sügisel ka Tartu Ülikool. Täiesti unikaalne on prof. Loeberi kirjastus, mis mahub ära Hamburgi eeslinnas asuva eramu keldrisse, kus on ka ta töötuba (arvuti ja paljundusmasinaga) ning Saksamaal vahest üks põhjalikumaid eraraamatukogusid Venemaa ja Balti riikide juriidilisest kirjandusest. D. A. Loeber

suutis esimesel ülemaailmsel läti juristide päeval Riias oma väljaannet sedavõrd tutvustada, et kohe leidis entusiaste nii Läti vanade juristide kui ka paguluses elavate Läti Ülikooli vilistlaste hulgas, ning loodigi töögrupp, kes D. A. Loeberi sõnade kohaselt pidi alates tänavuse aasta veebruarist aktiivselt tegutsema, kogudes leksikoni tarvis materjale üle kogu maailma. Selle töö lõpptulemusele aitab kindlasti kaasa asjaolu, et Riias koordineerib seda tööd R. Apsitis, kes on palju aastaid töötanud Läti entsüklopeedia toimetuses, ning ka D. A. Loeberil on selja taga aastad ajakirja *Ostrecht* toimetajana. D. A. Loeberit innustab ehk ka perekondlik traditsioon — tema abikaasa päritolu Hasselblattidest; ajaloo huvilisel võiks meelde tulla, et just see suguvõsa on andnud Tartu ülikoolile kogumiku *Album Academicum 1802–1889*.

Seega võime tõdeda, et lätlaste tegevusel on seekord tõesti jumet. Meil pole ilmselt teha muud kui ärgata ja tõsiselt mõelda, mida saaksime tegelikult teha analoogse töö lõpuleviimiseks. Nüüd peame häbenemata õppima just lätlastelt. Muidu jääb meil üksnes virilalt tõdeda, et kuigi meil oli mõte küps juba palju varem, tuli tegu lõunanaabritel. Tegelikult ehk meie olukord polegi nii hull, kui eelnevast arvata võib, sest meie kasutada on vähemalt kaks väga hinnalist leksikoni pagulusest: Theodor Künnapase *Eesti teadlased väljaspool kodumaad* ning Ilmar Arensi *Folia Bibliographica. A Bibliography of Works Published by Estonian Scholars in Exile: Jurisprudence, Political Science, Sociology, Economy 1942–1976*, ja loomulikult juba olemasolevad leksikonid ka kodumaalt.

Olen püüdnud leida tabavat vormelit lätlaste fenomenile, kuid paremat kui parafraseerida üht tuntud vanasõna “nad rakendavad kaua hobust ette, kuid sõidavad kiiresti” pole ma suutnud välja mõelda. Tahaks, et ka meil see sõitmine hästi välja tuleks!

Peeter Järvelaid

EDITORIAL NOTE

We start the issue with a chapter from the book *Philosophy of Justice* by legal philosopher Ilmar Tamelo (1917–1982). He thinks that democracy is the least bad of all the forms of government, but it still has some faults. Therefore, we should strive for a form of government that would be better than democracy in its usual meaning. He presents the principles of one of such forms of government — eucracy. The German writer Friedrich Sieburg (1893–1964) deals in his essay with one of the central figures of the French Revolution Maximilien Robespierre and his inhuman dogmatism which was incongruous with the liberal mentality of the French. Psychologist Alo Jüriloo describes family relations in Carl Gustav Jung's and Sigmund Freud's childhood and points out the facts that might be fundamental in their development into celebrities.

In the previous issue we published *Proslogion* by Anselm of Canterbury. Now theologian Toomas Paul discusses the theological background of the ontological proof of God at that time, compares it to René Descartes's proof of God, presents Immanuel Kant's and Bertrand Russell's counterarguments and finally gives a survey of present-day philosophers' treatment of Anselm and his line of reasoning.

Biologist Kalevi Kull reviews the possibilities the neovitalist theory offers for solving the mystery of life. The semiotic aspect of the behaviour of biosystems is essential here. Presenting the positions of modern science,

the author of the article turns to the concepts of Jakob von Uexküll (1864–1944) which have much in common with present-day viewpoints. From the biosemiotic aspect Jakob von Uexküll's *Theory of Meaning* is of special significance. We publish an excerpt from the end of the book. Jakob von Uexküll's son, professor of psychosomatic medicine Thure von Uexküll proceeds in his article from his father's theory, stressing the importance of the *Umwelt* concept as the basis of ecological problems.

In 1938–1940 the *Elbumus* (Rebirth) grouping of school students was active in Tallinn. One of its members Ilmar Mikiver speaks about the intellectual background of the period and the aim and doings of the group. Thereafter we present a selection of the grouping's output. Einart Kimm writes about Europe in the 1930s: the collective security policy of the League of Nations disintegrates, the USSR and Germany gather strength, Great Britain tries, using the new correlation of forces, to secure her political and economic power. Germany is allowed to start conquests. In this labyrinth of global politics the Baltic states are trying to retain their independence. As a source material we publish some documents about "forest brothers" and resistance movement in Estonia in 1945–1950.

In the section of criticism Kalevi Kull gives a survey of Issue 5 of the journal of the theoretical biology circle of Tartu University, Tõnu Tender reviews Mai Loog's slang dictionary, Ülo Tonts a collection of interviews published in Finland, given by novelist and philologist Valev Uibopuu. Peeter Järveldaid discusses the lexicons of lawyers — graduates of Tartu and Latvian universities.

To end the issue we publish Part 3 of our serial — José Ortega y Gasset's *The Revolt of the Masses*.

Vitality, biosemiotics and Jakob von Uexküll

Kalevi Kull

Theory of Meaning

Jakob von Uexküll

Ecology in the light of Jakob von Uexküll's teaching

Thure von Uexküll

The series of articles introduces the works on biology by the renowned Baltic German scientist Jakob von Uexküll (1864-1944). Special attention is paid to his biosemiotics and environment theory.

The introductory article by Kalevi Kull describes Jakob von Uexküll's position between the two opposite trends in biology — mechanism and vitalism. For his general approach and sympathies in philosophy Uexküll has been considered a neovitalist, though it is obvious that he has greatly contributed to surpassing the abovementioned controversy in biology. In the field of biosemiotics

Jakob von Uexküll's *Bedeutungslehre* (*Theory of Meaning*) published in 1940 undoubtedly is a work of fundamental significance.

The excerpt published here also comes from this book. In its summarizing part the author introduces the notion of *Umwelt* which signifies the individual's subjective environment, i.e. this specific part of the surrounding world that is available for the subject. To make the explanation of the notion easily understandable, it is profusely illustrated, terms of music have been used (e.g. "egosound"), the birth of an organism has been compared with the creation of a work of art, etc.

Thure von Uexküll's article directs attention to the importance of the precise definitions of the notions *Umwelt*, *Welt* and *Umgebung* and the differences between them. The notion of *Umwelt* (the subjective environment) introduced by Jakob von Uexküll can be connected with the intellectual abilities of the organism — it is the (mental) achievement of these abilities.

ОТ РЕДАКЦИИ

Номер мы открываем главой из книги правового философа Ильмара Таммело (1917–1982) *Философия справедливости*. Он считает демократию формой правления, приносящей наименьший вред, но и имеющей свои недостатки. Поэтому следует стремиться к такой форме правления, которая была бы лучше демократии в ее традиционном понимании. Постулаты одной из таких форм правления — эвкратии — он приводит в своей книге. Немецкий писатель Фридрих Зибург (1893–1964) в своем эссе рассматривает одну из центральных фигур Великой Французской революции — Максимилиена Робеспьера и его антигуманную догматику, которая была чужда французскому либеральному духу. Психолог Ало Юрилоо описывает детство Карла Густава Юнга и Зигмунда Фрейда и акцентирует внимание читателя на тех факторах, которые могли быть основополагающими при формировании этих двух личностей.

В прошлом номере мы опубликовали *Proslogion* Ансельма Кентерберийского. В этом номере теолог Тоомас Пауль рассматривает тогдашнюю теологическую подоплеку онтологического доказательства существования Бога в ту эпоху, сравнивает ее с доказательствами Рене Декарта, приводит контраргументы Иммануиля Канта и Бертрана Расселя и дает обзор понимания Ансельма и его идей современными философами.

Биолог Калеви Кулль дает обзор возможных разгадок тайны жизни на основе неовиталистической теории. Основой здесь следует считать семиотическую сторону поведения биосистем. Знакома читателя с теориями современной науки, автор статьи

обращается к концепциям прибалтийско-немецкого философа Якоба фон Икссюля (1864–1944), в которых можно найти много точек соприкосновения с современными точками зрения на эту проблему. В биосемиотическом аспекте особое значение приобретает *Учение о значении Якоба фон Икссюля*, заключительную часть которого мы напечатываем впоследствии. Его сын — профессор психосоматической медицины Туре фон Икссюль — в своей статье исходит из теории своего отца и подчеркивает особое значение концепции *Umwelt*'а для решения экологических проблем.

В 1938–1940 гг. в Таллинне существовала группа школьников *Elbumus* (“Возрождение”). О духе той эпохи, о цели и деятельности группы рассказывает один из ее членов — Ильмар Микивер. Затем мы публикуем подборку из творчества членов группы. О Европе 1930-х годов пишет Эйнарт Кимм. Лавируя между сложными, глобально-политическими шагами, государства Прибалтики пытаются сохранить свой суверенитет. В разделе источников мы публикуем до сих пор засекреченные документы о партизанах (“лесных братьях”) и о движении сопротивления в Эстонии 1945–1950 гг.

В разделе критики Калеви Кульль дает обзор пятого номера журнала кружка теоретической биологии Тартуского университета, Тьну Тендер рассматривает словарь сленга Май Лоог, Юло Тонтс рецензирует напечатанную в Финляндии книгу писателя и филолога Валева Уйбопуу и о биографических словарях юристов, окончивших Тартуский и Латвийский университеты, размышляет Пезтер Ярвелаид.

Мы продолжаем публикацию произведения Хосе Ортега-и-Гассета *Восстание масс* (III часть).

Жизненная сила, биосемиотика и Якоб фон Иксюль

Калеви Кулл

Учение о значении

Якоб фон Иксюль

Экология в свете учения Якоба фон Иксюля

Туре фон Иксюль

Серия статей знакомит нас с трудами по биологии выдающегося естествоиспытателя Якоба фон Иксюля (1864—1944), по происхождению прибалтийского немца. Особое внимание уделяется аспектам биосемиотики и теории окружающей среды.

В вводной статье Калеви Кулл показывает, какое место занимает Якоб фон Иксюль между двумя противоположными взглядами, распространенными в биологии — механистическим и виталистским. По общему подходу и философским симпатиям его причисляют к неовиталистам, но несомненно его идеи являются большим вкладом в преодоление этого противостояния в биологии.

В биосемиотике основополагающее значение имеет вышедшая в свет в 1940 году работа Якоба фон Иксюля *Bedeutungslehre* ("Учение о значении"). Именно из этой книги взят опубликованный отрывок. В его обзорной части автор знакомит нас с понятием *Umwelt* (собственный мир), которым он обозначает субъективную среду индивидуума, т.е. ту свойственную ему часть окружающего мира, которая доступна субъекту. В целях облегчения восприятия понятий, использованы иллюстрации, музыкальные термины (например, я-звук); рождение живого организма сравнивается с рождением произведения искусства и т.д.

В своей статье Туре фон Иксюль обращает внимание на важность точного определения понятий среда, окружение, собственный мир, мир и на их различия. Введенные Якобом фон Иксюлем термины собственный мир, субъективная среда связывают с умственными способностями живых организмов — это умственное достижение их способностей.

MASSIDE MÄSS

José Ortega y Gasset

Tõlkinud Ruth Lias

III

Ärgu kedagi üllatagu see näilik kõrvalepõige. Selleks et defineerida nüüdisaegset massiinimest, kelles on sama palju massiomast nagu alati, kuid kes tahab eliiti kõrvale tõrjuda, tuli ta vastamisi seada temas seguneva kahe puhta vormiga: normaalse massi ja autentse aadli ehk mehise inimesega.

Nüüd võime juba kiiremini edasi liikuda, sest valdame seda, mis minu meelet on tänapäeval domineeriva inimtüübi võti või psühholoogiline võrrand. Kõik järgnev tuleneb sellest põhistruktuurist või on selle korrollaar, mida võiks resümeerida nii: XIX sajandi poolt organiseeritud maailm, mis tõi automaatselt kaasa uut tüüpi inimese, talletades temasse tohutud ihad ja andes igat liiki võimsad vahendid nende rahuldamiseks — majanduslikud ja füüsilised (hügieen, kõikide aegade kõrgeim keskmine tervislik seisund), poliitilised ja tehnilised võimalused (nende all mõistan ma üksikute erialaste teadmiste ja rakendusliku efektiivsuse tohutut ulatust, mis on tänapäeva keskmise inimese käsutuses ja mida tal minevikus pole kunagi olnud). Varustanud ta kõigi nende võimalustega, jättis XIX sajand inimese tema enese hooleks, mispeale keskmine inimene oma loomulikke kalduvusi järgides iseendasse sulgus. Sedaviisi kohtame tugevamat massi kui ühelgi varasemal ajastul, kuid see on erinevalt traditsioonilisest hermetiseerunud, võimetu kedagi või midagi arvestama, uskudes, et talle on endast küll — ühesõnaga, ta on muutunud ohjamatuks.²² Kui asjad jätkuvad nagu seni, siis saab iga päevaga kogu Euroopas — ja siinsete olude heiaustusena kogu maailmas — üha märgatavamaks, et massid ei suuda ühelgi alal lasta end juhtida. Rasketel tundidel, mis meie kontinendile saabuvad, on võimalik, et ootamatu ängistuse toimel osutavad nad ühel hetkel head tahet aktsepteeri-

²²Masside, eriti hispaanlaste massi ohjamatust olen käsitlenud juba teoses *Selgrootu Hispaania* (1922) ja ma viitan sealõeldule.

da mõnes eriti pakilises küsimuses võimekama vähemuse juhtimist.

Aga seegi hea tahe on määratud nurjuma. Sest nende hinge põhikoe moodustab suletus ja oskamatus õppida, neil puudub sünnipärane valmisolek arvestada midagi neist kaugemale jäävat, ükskõik kas sündmusi või inimesi. Nad tahaksid kellegi järel käia, kuid ei suuda. Tahaksid kuulda — ja avastavad, et on kurdid.

Teisest küljest on illusoorne mõelda, et praegune läbilõikeinimene, hoolimata sellest, kui palju on tõusnud tema elutase möödunuga võrreldes, võiks iseenesest hakata juhtima tsivilisatsiooniprotsessi. Ma ütlen protsessi, mitte enam progressi. Praeguse tsivilisatsiooni ülalhooldmise protsess on ülimalt keeruline ja eeldab äraarvamatu hulgal taibukust. Üpris viletsasti tuleks selle valitsemisega toime too keskmine inimene, kes küll on õppinud kasutama paljusid tsivilisatsiooni tehnilisi vahendeid, kuid kes tsivilisatsiooni põhialuste tundmises on täielik võhik.

Kordan lugejale, kes siiani on minu arutlusi kannatlikult jälginud, et kõike öeldut ei tule käsitada nii, nagu oleks sel enesestmõistetavalt poliitiline tähendus. Poliitiline tegevus, mis moodustab kõige efektiivsema ja nähtavama osa kogu avalikust elust, on seejuures sootuks viimane, tulenedes muudest, intiimsematest ja haaramatutest osadest. Seega poleks poliitiline tõrksus üldsegi ohtlik, kui ta ei pärineks sügavamast ja otsustavamast intellektuaalsest ja moraalsest tõrksusest. Kuni me pole seda analüüsinud, puudub meie essee teoreetilisel postulaadil lõplik selgus.

8. peatükk

MIKS SEKKUVAD MASSID KÕIGESSE JA
MIKS NAD SEKKUVAD ÜKSNES
VÄGIVALDSELT

Nagu nägime, on juhtunud midagi äärmiselt paradoksaalset, mis aga tegelikult on väga loomulik: pelgalt seepärast, et maailm ja elu osutusid keskpärasele inimesele avatuks, sulgus tema hing. Seega siis väidan ma, et tolles keskmiste hingede umbumises seisnebki masside vastuhakk, mis omakorda moodustab tänapäeval inimkonna ette seatud hiigelprobleemi.

Ma juba tean, et paljud neist, kes mind loevad, ei mõtle nii nagu mina. Ka see on vägagi loomulik ja kinnitab minu väidet. Sest kuigi mu arvamus osutuks lõpuks vääraks, jääks ikkagi tõsiasi, et paljud neist erimeelsest lugejatest ei ole viit minutitki mõelnud nii keeruliste asjade üle. Kuidas suudaksidki nad mõelda samamoodi nagu mina? Kuid uskudes, et neil on õigus oma arvamusele ka ilma eelneva pingutuseta selle kujundamiseks, paljastavad nad kõige näitlikumalt oma kuuluvuse sellesse pentsikusse inimtõugu, keda ma olen nimetanud "mässuliseks massiks". See tähendab just seda, et neil on umbunud, hermeetiline hing. Antud juhul oleks tegemist intellektuaalse suletusega. Inimene kannab oma sisemuses teatud ideedepagasit. Ta otsustab, et neist talle piisab, ja peab end intellektuaalselt täielikuks. Tundmata puudust millestki väljaspool iseennast, mugandub ta selle varuga. Niisugune ongi umbumise mehhanism.

Massiinimene tunneb end täiuslikuna. Selleks et eliidinimene end täiuslikuna tunneks, peab ta olema erakordselt edev, ja seejuures pole usk oma täiuslikkusesse tema puhul olemuslik, ei ole siiras, vaid tuleneb tema edevusest ja tundub talle endalegi fiktiivne, näiline ja küsitav. Seepärast vajab edev teisi, otsib neis kinnitust

kujutlusele, mida ta oma isikust tahab endale luua. Nii et isegi sellel haiglasel juhul, isegi edevusest sõgestatuna ei suuda aristokraatlik inimene end tõeliselt täiuslikuna tunda. Seevastu meie päevade keskpärasele inimesele, nüüdisaja Aadamale, ei tule pähegi oma täiuslikkuses kahelda. Tema enesekindlus on paradiislik nagu Aadamalgi. Tema vaimu sünnipärane hermeetilisus takistab tal võrrelda end teiste olenditega, mis oleks eeltingimus oma puudulikkuse avastamiseks. Võrrelda tähendaks väljuda viivuks iseendast ja asetuda kaasinimesesse. Aga keskpärane hing on võimetu transmigratsiooni, tolleks kõrgeimat klassi spordiks.

Siin kohtame sedasama erinevust, mis igavesti eksisteerib juhmi ja taibuka vahel. Viimane tabab end alailma paari vaksa kaugusel lollusest; seetõttu pingutab ta end, pääsemaks ähvardavast totrusest, ja selles pingutuses kätkeb intelligentsus. Loll seevastu ei kahtle iseendas, ta peab end äärmiselt teravapilguliseks, ja siit see kadestusväärne rahu, millega rumal õdusalt oma nürimeelsusesse kapseldub. Nagu praod vahel pesitsevaid putukaid ei saa kuidagi välja ajada, nii ei saa rumalategi tema juhmusest välja tõsta, viia teda viivuks jalutama kaugemale tema sõgedusemaailmast ja sundida teda oma tavapärasest tobedat vaatnurka kõrvutama teiste, subtiilsemate nägemisviisidega. Loll on eluaegne ja ilma poorideta. Seepärast ütleski Anatole France, et loll on palju hullem kui lurjus. Sest lurjus puhkab vahetevahel, loll mitte kunagi.²³

Küsimus pole selles, et massiinimene oleks loll. Vastupidi, praegune on nutikam, tal on rohkem taipu kui

²³Olen palju kordi esitanud endale järgmise küsimuse: pole kahtlust, et ammustaega on paljude inimeste jaoks pidanud olema üheks elu kõige ängistavamaks piinaks kokkupõrge, kokkupuude ligimeste lollusega. Kuidas on siiski võimalik, et mitte kunagi ei ole minu teada üritatud kirjutada selle kohta uurimust, esseed lollusest? Sest Erasmusse leheküljed seda teemat ei puuduta.

ühegi teise ajastu keskmisel indiviidil. Aga neist võimetest ei ole tal mingit kasu; ebamäärane tunne nende olemasolust üksnes soodustab tema tegelikku eneseselgumist ja üldsegi mitte nende kasutamist. Ta kuulutab igavesest ajast igavesti pühaks kimbu aabitsatõdesid, eelarvamusi, mõttejuppe või lihtsalt sisutuid sõnakõlkse, mis juhus on tema pähe kuhjanud, ja paneb need ainult naiivsusele omase uljusega maksma kus tahes. Just seda märkisin ma esimeses peatükis kui meie ajastule iseloomulikku joont: mitte et tavaline inimene usuks, nagu oleks ta väljapaistev ja ebatavaline, vaid et tavaline proklameerib ja kehtestab õiguse olla tavaline või tavalisuse kui õiguse.

Ülemvõim, mida intellektuaalne pööbel tänapäeval teostab avaliku elu üle, on võib-olla praeguse situatsiooni kõige uudsem tegur, mida kõige vähem saab võrrelda millegagi minevikus. Vähemalt Euroopa ajaloos ei ole rahvahulgad siiani arvanud, et neil oleks asjade kohta "ideid". Neil on uskumusi, pärimusi, kogemusi, kõnekäande, vaimseid harjumusi, aga iial pole nad kujutlenud, et neil on teoreetilisi seisukohti selle kohta, mida asjad — näiteks poliitika või kirjandus — on või olema peavad. Nad on pidanud heaks või halvaks seda, mida poliitik kavandab ja teeb; nad on talle andnud oma poolehoiu või jätnud ta sellest ilma, kuid nende hoiak on piirdunud positiivse või negatiivse vastukajaga teiste loovale tegevusele. Eales pole nad tulnud mõttele seada poliitiku "ideede" vastu enda omi, isegi mitte arvustada poliitiku "ideid" endal usutavasti olemas olevate teiste "ideede" kohtulaua tagant. Seesama olukord on valitsenud kunstis ja ülejäänud ühiskonnaelu valdkondades. Kaasasündinud teadlikkus oma piiratusest, sellest, et neil puudub kvalifikatsioon teoretiseerimiseks²⁴, on

²⁴ Ärgu püütagu probleemi varjata: igasugune arvamuseavaldus tähendab teoretiseerimist.

neil teoretiseerimise täielikult keelu alla pannud. Sellest järeldub automaatselt, et rahvas ei kavatses vähimalgi määral langetada otsuseid peaaegu üheski ühiskondliku elu küsimuses, mis suuremalt jaolt on teoreetilist laadi.

Tänapäeval seevastu on keskmisel inimesel üpriski täpsed "ideed" kõige kohta, mis maailmas sünnib või sündima peaks. Seetõttu on ta minetanud harjumuse kuulata. Milleks kuulata, kui temas endas on juba nii-palju kui vaja? Enam pole põhjust kuulata, vaid vastupidi — hinnata, kohut mõista, otsustada. Ei ole ühiskonnaelu küsimust, millesse ta ei sekkuks, pimedana ja kurdina, nagu ta on, oma arvamusi peale surudes.

Ent kas pole see eelis? Kas ei tähenda see suurt progressi, et massidel on "ideed", niisiis nad on haritud? Ei mingil juhul. Keskmise inimese "ideed" ei ole autentses mõttes ideed ega nende omamine kultuur. Idee on tuli tõe pihta. Kes tahab, et tal oleks ideid, see peab eelnevalt olema valmis armastama tõe ja vastu võtma mängeegleid, mis see kehtestab. Pole mõtet rääkida ideedest või arvamustest, kui ei tunnustata instantsi, mis neid reguleerib, norme, mille poole vaidluses apelleerida. Need normid on kultuuri põhialus. Pole tähtis, missugune. Ma väidan vaid seda, et ei ole kultuuri seal, kus pole norme, mille poole võiksime pöörduda. Ei ole kultuuri seal, kus pole kodanikuõiguste printsiipe, millele apelleerida. Ei ole kultuuri, kui ei austata teatud viimse instantsi vaimseid tõesid, millele vaidluses tugineda.²⁵ Ei ole kultuuri, kui majanduslike suhete eesotsas ei seis kaubanduse korrastatus, millelt kaitset otsida. Ei ole kultuuri, kui esteetilist laadi poleemikas ei tunnustata vajadust õigustada kunstiloomingut.

²⁵ Kui keegi meiega diskuteerides ei ole huvitatud tõe järgi joondumisest, kui ta ei püüa olla õiglane, siis on ta intellektuaalne barbar. Ent nü käitubki massinimene, kui ta räägib, peab ettekandeid või kirjutab.

Kui kõik need asjad puuduvad, siis ei ole kultuuri; on barbaarsus selle sõna kõige täpsemas tähenduses. Ja ärgem tehkem illusioone, just see hakkab tooni andma Euroopas edeneva masside mässu tingimustes. Reisija, kes saabub barbaarsele maale, teab, et tollel territooriumil pole põhimõtteid, millelt ta võiks abi loota. Tegelikult ei ole olemas barbaarseid norme. Barbaarsus on normide ja apellatsioonivõimaluse puudumine.

Rohkemat või vähemat kultuuri mõõdetakse normide suurema või väiksema täpsusega. Kus täpsus on väike, reguleerivad normid elu vaid *grosso modo* (laias laastus); kus see on suur, tungivad nad detailselt iga-sugustesse eluvaldkondadesse. Hispaania intellektuaalse kultuuri, see tähendab intellekti viljelemise või distsiplineeritud harrastamise nappus ei avaldu selles, et teatakse asju enam-vähem, vaid et harjumuspäraselt jääb vajaka ettevaatlikkusest ja hoolest tõe järgimisel, mida tavatsevad ilmutada need, kes räägivad või kirjutavad. Niisiis ei ole puudulikkus mitte selles, kas tabatakse märki või mitte — tõe ei ole ju meie käes —, vaid kohusetunde puudumises, mis viib elementaarsete nõuete eiramiseni oma õigsuse tõestamisel. Oleme aina too igavene külapreester, kes kummutab võidukalt manilase vaateid, ilma et oleks eelnevalt vaevunud uurima, mida manilane mõtleb.

Igaüks võib hoomata, et juba aastate eest on Euroopas hakanud toimuma "imelikke asju". Et tuua mõni konkreetne näide nendest imelikkudest asjadest, nimetaksin teatud poliitilisi liikumisi nagu sündikalism ja fašism. Ei saaks öelda, et nad näivad imelikud sellepärast, et on uued. Uuendamisind on eurooplasele niivõrd sünnipärane, et see on sundinud teda sepiutama kõigist teadaolevatest kõige rahutumast ajalugu. Seepärast ei saa omistada uutes sündmustes peituvat imelikku sellele, mis neis on uut, vaid nende uudsuse eriskummalisele

avaldusviisile. Sündikalismi- ja fašismilikumisega seoses kerkib Euroopas esmakordselt esile inimtüüp, kes ei taha midagi põhjendada ega nõuda õigust, vaid ilmutab lihtsalt otsustavust oma arvamuse läbi suruda. Siin ongi uudne moment: õigus eirata õigust, põhjendamatuse kui põhjendus. Mina näen masside uut hoiakut kõige käegakatsutavamalt just selles, et nad on otsustanud ühiskonda juhtida ilma vastavate võimeteta. Ehkki nende poliitilises käitumises paljastub uue hinge struktuur kõige tooremal ja löövamal kujul, on selle võti intellektuaalses hermeetilisuses. Keskmise inimese "ideed" on tema enda sees, aga tal puudub ideede genereerimise funktsioon. Tal pole aimugi, missugune on see ülimalt subtiilne element, milles elavad ideed. Ta tahab, et tal oleks arvamused, kuid ei taha aktsepteerida mingi arvamuse tingimusi ja eeldusi. Sellest johtubki, et tema ideed ei ole muud kui sõnadesse rüütatud ihad — nagu muusikasse valatud romansid.

Kellel on mingi idee, see usub, et tal on selleks põhjendusi, seega usub, et eksisteerib alus, mõistetavate tõdede sfäär. Mõtteid genereerida, arvamusi kujundada on sama mis apelleerida teatud instantsi poole, allutada end sellele, aktsepteerida selle koodeksi ja otsustuse, uskuda niisiis, et kooselu kõrgeim vorm on dialoog, milles väitlevad omavahel meie ideede põhjendused. Kuid masinimene satuks lootusetult segadusse, kui ta nõustuks diskuteerima, ja niisiis tõrjub ta instinktiivselt tagasi kohustuse austada kõrgemat instantsi temast väljaspool. Seepärast on "uue" sisuks Euroopas "lõpetada diskussioonid", kusjuures põlatakse ära igasugused vaimse lävimise vormid, mis juba isenesest, alates keskustelust ja teadusest kuni parlamendini, eeldaksid objektiivsete normide austamist. See tähendab, et hüljatakse kultuurühiskonnale omane kooselu, mis on kooselu normide alusel, ja langetakse barbaarsusse. Loobutakse kõi-

kidest normaalsetest menetlustest ja asutakse soovitud otseteed kehtestama. Vaimne suletus, mis, nagu eespool nägime, ajendab massi segama end kogu ühiskonna ellu, viib ta samas vääramatult üheleainsale sekkumisviisile: otsesele aktsioonile.

Kui kunagi hiljem rekonstrueeritakse meie ajastu genees, täheldatakse tema iseäraliku meloodia esimesi noote 1900. aasta paiku prantsuse sündikalistide ja rojalistide ringkondades, kus leiutati väljend "*action directe*" ja hakati vastavalt tegutsema. Inimene on alati kasutanud vägivalda; mõnedel puhkudel oli tegemist lihtsalt kuriteoga, ja see meid ei huvita. Ent teistel juhtudel oli vägivald vahend, mille poole pöördus see, kes eelnevalt oli kõik muu ammendanud, kaitsmaks õigust ja õiglust, mida arvas endal olevat. Küllap on kahetsusväärne, et inimlik loomus haarab aeg-ajalt vägivaldla järele, kuid vaieldamatult tähendab see suurimat auavaldust arule ja õiglusele. Sest säärane vägivald ei ole muud kui mee-leheitele viidud mõistlikkus. Jõu kasutamine on siis tegelikult viimne argument, *ultima ratio*. Pisut rumalasti on sellele väljendile, milles ometi väga hästi kajastub jõu eelnev alistamine mõistuslikele normidele, antud iroonia varjund. Tsivilisatsioon ei ole muud kui katse taandada jõudu *ultima ratio*'le. Nüüd hakkame nägema seda liigagi selgesti, sest *action directe* pöörab korra ümber ja kulutab vägivalda kui *prima ratio*'t; täpselt võttes kui ainsat argumenti. On ju tema see norm, mis kavandab igasuguse normi annulleerimist, mis tühistab kõik vahastmed meie kavatsuse ja selle teostamise vahel. See on barbaarsuse *Magna Charta*.

Tuleb meeles pidada, et kogu aeg, kui mass on ühel või teisel põhjusel ühiskondlikus elus tegev olnud, on see saanud "otsese aktsiooni" kuju. See oli järelikult alati masside loomulik toimimisviis. Ja käesoleva essee tees leiab tugevat kinnitust ilmses faktis, et nüüd, kui mas-

side juhtiv sekkumine ühiskondlikku ellu on juhuslikust ja harvast nähtusest muutunud normaalseks seisundiks, avaldub "otsene aktsioon" ametlikult tunnustatud normina.

Kogu inimlik kooselu langeb üha rohkem selle uue korra alla, kus tühistatakse vahendavad instantsid. Seltskondlikus lävimises heidetakse üle parda "hea kasvatus". Kirjandus kui "otsene aktsioon" koosneb sõimuvalangu-test. Seksuaalsuhted lihtsustuvad eel- ja vaheastmete ärajätmisega.

Läbirääkimised, normid, viisakus, üksteise arvestamine, õiglus, arukus! Milleks oli vaja kõike seda välja mõelda, tekitada nii palju komplikatsioone? Kõige selle võtab kokku sõna "tsivilisatsioon", mille algupära avaneb mõiste *civis* (kodanik) kaudu. Kõige selle abil saab võimalikuks linn, kogukond, kooselu. Kui vaatame kõiki neid tsivilisatsiooni äsjaloendatud tööriistu, siis avastame kõigis ühesuguse aluskoe. Tõepoolest, nad kõik eeldavad põhilist ja edasiviivat soovi, et iga isik arvestaks kõiki teisi. Tsivilisatsioon on eelkõige kooseksistentsti tahe. Inimene on tsiviliseerimatu ja barbaarne, kuivõrd ta ei hooli teistest. Barbaarsusel on tendents lõhkuda ühiskonda. Seepärast on kõik barbaarsed ajastud olnud inimeste üksteisest irdumise ajad, ajad, mis kubisesid eraldatud ja omavahel vaenutsevatest pisirühmitustest.

Kõige kõrgemat kooselu tahet esindanud vorm poliitikas on liberaalne demokraatia. Selles avaldub äärmuseni viidud kindel otsus kaasinimest arvestada ja see on "kaudse aktsiooni" prototüüp. Liberalism on poliitilise õiguse printsiip, mille kohaselt riiklik võim, ehkki kõikvõimas, piirdub iseendaga ja püüab enese kululgi jätta valitsevas riigis koht neile, kes ei mõtle ega tunne nagu tema, see tähendab, nagu kõige tugevamad, nagu enamus. Liberalism — tänapäeval tuleb seda eriti meelles pidada — on ülim suuremeelsus; see on õigus, mille

enamus loovutab vähemusele, väljendades nõnda kõige õilsamat mõtet, mis planeedil eales kõlanud. See kuulutab otsust elada koos vaenlasega; veelgi enam: elada koos nõrga vaenlasega. Inimsool oli üpriski vähe tõenäosust jõuda nii ilusa, nii paradoksaalse, nii elegantse, nii peadpööritava, nii loodusvastase ideeni. Seepärast pole midagi üllatavat, et seesama bioloogiline liik näib järsku olevat otsustanud selle põhimõtte hüljata. Selle ellurakendamine on liiga ränk ja keeruline, et ta võiks maa peal kindlalt juurduda.

Elada koos vaenlasega! Valitseda koos opositsiooniga! Kas säärane õrnus ei ole juba inimloomusega kokkusobimatu? Miski ei tungi tänapäeva palgest suurema selgusega esile kui tõik, et üha vähemaks jääb maid, kus eksisteerib opositsioon. Peaaegu kõikjal lasub riigivõimu kohal homogeenne mass, mis lõmastab, annihileerib igasuguse opositsioonilise rühmituse. Mass — kes võiks seda arvata, nähes tema kompaktsust ja arvulist hulka? — ei soovi elada koos kõige sellega, mis temast erineb. Ta tunneb tapvat viha kõige vastu, mis ei ole nagu tema.

9. peatükk

PRIMITIVISM JA TEHNIKA

Pean väga tähtsaks siinkohal meelde tuletada, et oleme süüvinud ühe situatsiooni, nimelt käesoleva aja analüüsi, mis olemuslikult on kahemõtteline. Seepärast vihjasingi alguses, et kõigil tänapäeva karakteristikutel, ja eriti masside mässul, on kaks tahku. Mis tahes karakteristiku puhul pole kaksipidine tõlgendus, heakskiitv ja halvustav hinnang, mitte üksnes lubatav, vaid lausa nõutav. Ja see kahemõttelisus ei seisne meie arvamuses, vaid reaalsuses endas. Asi pole selles, et praegune olukord võiks meile näida ühest küljest hea ja teisest halb, vaid et ta on iseenesest kahepalgeline, sisaldab võidu ja huku võimalust.

Pole mõtet koormata seda esseed igasuguse ajaloolise metafüüsikaga. Kuid on selge, et ma püstitan selle oma filosoofiliste veendumuste maa-alusele vundamendile, mida olen otse või vihjamisi esitanud teistes kirjutistes. Ma ei usu ajaloo absoluutset determineeritust. Vastupidi, arvan, et kogu elu ja järelikult ka ajalooline eksistents koosneb paljudest hetkedest, millest igaüks on eelnevaga suhteliselt nõrgalt määratud, nii et reaalsus temas kõigub, *piétine sur place* (tammub paigal), ega tea hästi, kas mitmesugustest võimalustest otsustada ühe või teise kasuks. See metafüüsiline kahevahelolek annab kõigele elusale tolle ainuomase väreluse ja vabina.

Masside mäss v õ i b tegelikult tähendada üleminekut inimkonna uuele ja võrratule organisatsioonile, kuid samuti v õ i b see olla katastroof inimsoo saatuses. Pole põhjust eitada edusammude reaalsust, kuid tuleb korrigeerida arusaama, et see progress on vääramatu. Kooskõlas faktidega on õigem mõelda, et ei ole mingit kindlat edasiminekut, vaid iga arengut ähvardab taandareng, tagasilangus. Kõik, kõik on ajaloos võimalik — niihästi võidukas ja piiramatu progress kui ka perioodiline regress. Sest elu, olgu see individuaalne või kollektiivne, isiklik või ajalooline, on universumi ainus entiteet, mille olemuseks on hädaoht. Elu koosneb peripeetiatest. Ta on rangelt võttes draama.²⁶

²⁶Pole tarvis öeldagi, et neid avaldusi ei võta peaaegu keegi tõsiselt ja kõige heatahtlikumad tõlgendavad neid kui lihtsaid, ehk isegi liigutavaid metafoore. Üksnes mõni lugeja, kes on niivõrd lihtsameelne, et ei usugi end juba täpselt teadvat, misasi on elu, või vähemalt, mis see ei ole, laseb end kõita nende fraaside primaarsest mõttest ja on just see, kes neid m õ i s t a b, olgu nad õiged või valed. Ülejäänute hulgas valitseb kõige südamlikum üksmeel, selle ainsa erinevusega, et ühed mõtleavad, et elu on tõsiselt r ä ä k i d e s hingeseisundite protsess, ja teised, et see on keemiliste reaktsioonide jada. Ei usu, et nii hermeetiliste lugejate ees parandaksin oma olukorda, kui resümeariiksin kogu mõtteviisi, väites, et sõna "elu" esmane ja oluline tähendus saab ilmsiks, kui seda kasutada biograafilise, aga mitte bioloogilise

See üldine tõde omandab sügavama tähenduse "kriitilistel hetkedel" nagu praegune. Nõnda võivad uue käitumise sümptomid, mis kehtiva masside ülemvõimu all üha ilmsemaks saavad, ette kuulutada ka tulevase täiustusi. On selge, et kogu vana kultuur lohistab enda järel oma aja ära elanud moodustisi ja üldsegi mitte pisukest sarvaine, elu segavate ja mürgitavate jäänukite lasti. On olemas surnud institutsioone, liiga kauaks püsima jäänud ja nüüd juba mõttetuks muutunud hinnanguid ja austusavaldusi, kohatult keerulisi lahendusi, norme, mis on tõestanud oma sisutust. Kõik need *kaudse aktsiooni*, tsivilisatsiooni elemendid vajavad hädapärast ajastut, kus valitseb lihtsustusmaania. Romantilisele saterkuuele ja maniskile tuleb kätte maksta, selleks ongi ilmunud nüüdisaja *d'eshabillé* (poolalasti) ja särgi-vael tüüp. Siin tähendab lihtsustus hügieeni ja paremat maitset, seetõttu täiuslikumat lahendust — nagu alati, kui vähemate vahenditega saavutatakse rohkem. Ka romantilise armastuse puu nõudis kärpimist, et langeksid maha tema okste külge riputatud võltsmagnooliad, liaanide, voluutide, keerdude ja põimingute hullus, mis ei lasknud talle päikest ligi.

Üldiselt vajab ühiskondlik, eeskätt poliitiline elu praktiliselt autentsetele alustele taandamist, ja euroopalik inimloomus ei saaks sooritada paindlikku hüpet, mida optimist temalt nõuab, kui ta eelnevalt end alasti ei võta, ei kergenda end oma puhta olemuslikkuseni, kuni ta ühtib iseendaga. Vaimustus, mida tunnen selle alastus-, ehtsuskuuri vastu, teadmine, et see on hädavajalik avamaks teed väarikale tulevikule, paneb mind taotlema täit mõttevabadust kogu möödaniiku suhtes. Tulevik on

mõistena. Selle kasuks räägib tugevaim argument, sest bioloogia on lõpuks vaid peatükk teatud biograafiatest, nimelt see, mida bioloogid oma (biografeeritava) elu jooksul teevad. Kõik muu on abstraktsioon, fantaasia ja müüt.

see, mis peab valitsema mineviku üle, ja temalt saame käsu, kuidas suhtuda kõigesse olnusse.²⁷

Ent tuleb vältida XIX sajandit juhtinute peamist pattu: oma vastutuse puudulikku tunnetamist, mille tõttu nad ei püsinud tähelepanelikult ja valvsalt vahipostil. Kaasa liuguda soodsate sündmuste vooluga ja minetada ohutunne ning jätta märkamata sünge pahu-pool, mida varjab endas ka kõige helgem tund, tähendab just patustamist vastutaja missiooni vastu. Tänapäeval on tingimata vaja äratada ülitundlikkust vastutuse suhtes nendega, kes on selleks võimelised, ja kõige pakilisemalt tuleb rõhutada praeguste sümptomite ilmselt kurjakuulutavat külge.

Pole kahtlust, et meie ühiskondliku elu diagnostilises bilansis ületavad ebasoodsad tegurid tunduvalt soodsaid, kui arvutuste tegemisel pidada silmas vähem olevikku ja rohkem tulevikku, mida nad ette kuulutavad ja töötavad.

Elu konkreetsete arenguvõimaluste igasugune kasv on sattunud ohtu iseenesest lakata, põrgates kokku kõige hirmuäratavama probleemiga, mis varjutab Euroopa saatust ja mille ma siin uuesti formuleerin: ühiskonna juhtimise on enda kätte haaranud inimtüüp, keda ei huvita tsivilisatsiooni printsiibid. Ei selle ega tolle, vaid — praegu võimalike hinnangute põhjal — mitte mingisuguse tsivilisatsiooni alused. Ilmselt huvitavad teda uimastid, autod ja veel mõni asi. Kuid see ainult kinni-

²⁷ See hoiakute sundimatus möödunu suhtes ei ole sugugi ninakas vastuhakk, vaid vastupidi, igasuguse "kriitilise ajastu" kõige otsesem kohustus. Kui ma kaitsen XIX sajandi liberalismi masside vastu, kes seda hoolimatult ründavad, siis ei tähenda see, et ma loobuksin täielikult vabadusest sellesama liberalismi suhtes. Vastupidi, primitivism, mida ma selles essee näitan tema halvimal kujul, on teisest küljest teatud mõttes igasuguse suure ajaloolise edasiliikumise tingimus. Vt essee *Bioloogia ja pedagoogika* peatükki "Metsikuse paradoks" (*El Espectador*, köide III), milles mitu aastat tagasi olen seda teemat käsitlenud.

tab temasse sügavalt juurdunud ükskõiksust tsivilisatsiooni vastu. Nood asjad on ju pelgalt tsivilisatsiooni saadused ja neile pühendatud kirgliku huvi taustal torakab veel räigemalt silma huvipuudus printsiipide vastu, millest kõik see tuleneb. Piisab, kui konstateerida järgmist tõi ka: sestpeale kui eksisterivad *nuove scienze*, loodusteadused — seega siis alates renessansist — on vaimustus nende vastu kasvanud kogu aeg tõusvas joones. Täpsemalt, nende puhastele uuringutele pühendunud inimeste suhteline arv on suurenenud iga põlvkonnaga. Esimene — kordan, suhteline — tagasimineku on toimunud tänapäeval kahe-, kolmekümneaastaste põlvkonnas. Järjest raskem on kaasata üliõpilasi puhta teaduse laboratooriumidesse. Ja see sünnib ajal, mil tööstus tormiliselt areneb ja inimesed ilmutavad suurimat soovi kasutada aparate ja medikamente, mis teadus on loonud.

Kui see ei läheks liiga pikale, võiks tõestada analoogilist ebakõla ka poliitikas, kunstis, moraalis, religioonis ja igapäevaelu aladel.

Mida tähendab nii paradoksaalne olukord? Käesolev esseepüüab sellele küsimusele vastata. See tähendab, et tänapäeval domineeriv inimtüüp on primitiiv, *Naturmensch* (looduslaps), kes on tsiviliseeritud maailmas äkki esile kerkinud. Tsiviliseeritud on maailm, mitte selle asukas; viimane isegi ei näe oma elukorralduses tsivilisatsiooni, vaid kasutab seda, nagu oleks tegemist loodusega. Uus inimene ihkab autot ja tunneb sellest rõõmu, kuid usub, et see kukub talle sülle niisama spontaanselt kui vili mingilt Eedeni aia puult. Hingepõhjas eirab ta tsivilisatsiooni kunstlikku, peaaegu ebatõenäolist olemust ja tema vaimustus aparaatide vastu ei küüni teaduseni, mis need võimalikuks teeb. Kui ma eespool ütlesin, perifraseerides Rathenau sõnu, et oleme tunnistasime barbarite vertikaalsele invasioonile, siis võidi seda hinnata — nagu tavaliselt tehakse — kui pelka "fraasi".

Nüüd näeme, et väljendis võib peituda tõde või eksitus, kuid see on täielik vastand "fraasile", nimelt korrektne formuleering, mis resümeerib terve keeruka analüüsi. Tänapäeva massiinimene on tegelikult primitiiv, kes küllaltki dramaatilisest tulevikust. Isegi äärmiselt subtiilne ja sügav, ehkki maniakaalne Spengler tundub mulle selles punktis liiga optimistlik. Sest ta usub, et "kultuurile" järgneb "tsivilisatsiooni" ajastu, kusjuures tsivilisatsiooni all mõistab ta eeskätt tehnikat. Idee, mis Spengleril on "kultuurist" ja ajaloost üldse, on käesoleva essee vaimust nii kaugel, et ei ole lihtne kommenteerida tema järeldusi, isegi mitte selleks, et neid õiendada.

Üksnes kui hüpata üle mõttekauguse ja sõnastuse täpsuse, et mõlemat vaatepunkti taandada ühisele nimetajale, võiks meie käsituse erinevust esitada nii: Spengler usub, et tehnika võib edasi elada, kui on surnud huvi kultuuri vastu. Mina ei sõandaks säärast asja uskuda. Tehnika on olemuslikult teadusest tingitud, ja teadus ei eksisteeri, kui ta ei huvitu oma puhtusest ja iseendast, ent ta ei saa sellest huvituda, kui inimesi edaspidigi ei innusta kultuuri põhialused. Kui see ind vaibub — ja nii see näib olevat —, võib tehnika edasi elada vaid piiratud aja, kuni inertsitõttu kestab edasi teda loonud kultuuriimpulss. Elatakse tehnikaga, kuid mitte tehnikast. See ei toitu ega hinga iseenele varal, ei ole *causa sui* (iseenda põhjus), vaid kasutu, ebapraktilise tegevuse kasulik, praktiline sade.²⁸

²⁸ Minu meelest järeldub siit, et see, kes on enda meelest ütelnud midagi olulist, kui ta defineerib Põhja-Ameerikat selle maa tehnika järgi, ei ole ütelnud tegelikult midagi. Eurooplase teadvust kõige ohtliku-

Jõuan niisiis tõdemusele, et kaasaegne huvi tehnika vastu ei garanteeri mingil, absoluutselt mitte mingil määral tehnika enda arengut või edasikestmist. Õigusega peetakse tehniksismi modernse kultuuri iseloomulikuks jooneks, see tähendab karakterseks kultuurile, mis kätkeb aineliselt väärtustatavat teadusala. Seepärast, kui tegin kokkuvõtet sellest, mis on uut XIX sajandil loodud elu füsiognoomias, jäid sõelale need kaks karakteristikut: liberaalne demokraatia ja tehnika.²⁹ Aga kordan, mind hämmastab kergus, millega tehnikast rääkides unustatakse, et tema tuumiku moodustab puhas teadus ja et tema edasikestmise tingimustesse põimuvad eeldused, mis teevad võimalikuks puhta teaduse viljelemise. Kas ollakse mõelnud kõikidele teguritele, mis peavad jätkuvalt toimima inimeste vaimus, selleks et jätkuvalt võiks leiduda tõelisi "teadusmehi"? Kas usutakse tõemeeli, et kuni on dollareid, on ka teadust? See idee, millega paljud end rahustavad, pole muud kui veel üks tõend primitivismist.

Nagu oleks naljaasi kokku kuhjata musttuhat kõige erisugusemat koostisosa ja nad segi loksutada, et saada keemilis-füüsikalise teaduse kokteil! Isegi kui teemat puudutada kõige kergemalt ja pinnalisemalt, torkab selgesti silma tõik, et kogu maakera ajaloo vältel on füüsikal ja keemial õnnestunud kujuneda ja end sisse saada üpris napolis nelinurgas, mille moodustavad London, Berliin, Viin ja Pariis. Ja isegi selles nelinurgas sündi-

malt ähmastavate kujutluste hulka kuulub kogum lapsikuid arvamusi Põhja-Ameerika kohta, mida kuuldavasti jagavad kõige haritumadki inimesed. See en erijuht disproportsioonist kaasaja probleemide keerukuse ja inimhõlmuse võimekuse vahel, millest edaspidi tuleb juttu.

²⁹ Rangelt võttes on liberaalne demokraatia ja tehnika omakorda üksteisega nii tihedasti läbi põimunud ja vastastikuse mõju all, et üks ilma teiseta pole mõeldav, ja seetõttu oleks soovitatav kolmas, üldisem nimetus, mis hõlmaks mõlemat. See oleks tõeline nimetus, viimase aastasaja märksõna.

sid nad alles XIX sajandil. See tõestab, et eksperimentaalteadus on ajaloolise arengu kõige ebatõenäolisemaid saadusi. Maage, preestreid, sõdalasi ja karjaseid on leidunud alati ja kõikjal, kuid eksperimentaalteadlaste fauna teke eeldab nähtavasti veel ebatavalisemate tingimuste kokkusattumist kui need, mis sünnitavad üksisarviku. Nii kaine ja ilustamata tõde peaks panema pisut järele mõtlema teadusliku inspiratsiooni tabamatult põgusa iseloomu üle.³⁰ Pika nina saab see, kes usub, et kui Euroopa kaob, võiksid põhjaameeriklased teadustegevust jätkata!

Väga tähtis oleks asja põhjalik käsitus, et kõigis üksikasjus esile tuua, missugused on eksperimentaalteaduse ja järelikult ka tehnika eluliselt tähtsad ajaloolised eeldused. Ent ei maksa oodata, et isegi kui küsimus on selge, võtaks massiinimene selle teatavaks. Massiinimene ei võta põhjendusi kuulda ja õpib ainult omaenda nahal.

Üks tähelepanek takistab mind tegemast illusioone sääraste manitsuskõnede suhtes, mis kooskõlas teaduslikkusega peaksid olema ka mõjuvad. Kas pole liialt absurdne, et praegustes tingimustes ei tunne keskmine inimene spontaanselt ja ilma veenmisteta ülimat huvi nimetatud teaduste ja samalaadsete bioloogiliste distsipliinide vastu? Sest pangem tähele, missugune on praegune olukord: samal ajal kui ilmselt kõik teised kultuuri elemendid — poliitika, kunst, seltskondlikud normid, isegi moraal — on muutunud problemaatiliseks, tõestab üks valdkond päevast päeva kõige vaieldamatul ja loomulikumul kujul oma erakordset efektiivsust, avaldamaks massiinimesele muljet, — empiiriline teadus. Iga päev pakub ta uue leiutise, mida too keskmine inime-

³⁰ Me ei räägi teadusesisestest probleemidest. Enamikul uurijatest enestest pole vähimatki aimu kõige raskemast ja ohtlikumast sisekriisist, mida tänapäeval elab üle nende teadus.

ne kasutab. Iga päev tuleb ilmale uus valuvaigisti või vaktsiin, mis on hüveks tolele inimesele. Kõik teavad, et kui ei kahane teaduslik inspiratsioon, siis laboratooriumide kolmekordistumise või kümnekordistumise korral mitmekordistuksid automaatselt ka rikkus, mugavused, tervis ja heaolu. Kas võib kujutleda tõhusamat ja veenvamat propagandat ühele elu alustoele? Ent kuidas kõigest hoolimata pole jälgegi sellest, et massid tõttaksid ohverdama raha ja pühendama tähelepanu teadusele selle paremaks doteerimiseks? Kaugel sellest, sõjajärgne aeg on muutnud teadlase uueks sotsiaalseks paariaks. Ja seejuures räägin ma füüsikutest, keemikutest, bioloogidest — mitte filosoofidest. Filosoofia ei vaja massi protektsiooni ega tähelepanu ega sümpaatiat. Ta kannab hoolt oma täieliku näilise kasutuse eest³¹ ja vabastab end seega igasugusest vajadusest koolduda keskmise inimese järgi. Ta teab, et on olemuselt problemaatiline, ja rändab rõõmsalt nagu hea Jumala linnuke vaba saatuse teed, palumata kelleltki, et teda arvestataks, ennast kiitmata ja ennast kaitsmata. Kui ta kedagi heatahtlikult millekski kasutabki, tunneb ta rõõmu lihtsast inimlikust sümpaatiast; aga ta ei ela võõrast kasust, ei plaanitse ette ega oota seda. Kuidas saabki ta nõuda, et keegi teda tõsiselt võtaks, kui ta alustab kahtlemisega omaenese eksistentsis, kui ta elab vaid sel määral, mil iseennast ründab, iseennast kummutab? Seepärast jätkem kõrvale filosoofia, mis on hoopis eri kategooria seiklus.

Kuid eksperimentaalteadused vajavad küll massi, nagu too vajab neidki surma ähvardusel, sest tänapäeval eksisteerivat inimeste hulka ei suuda planeet ilma füüsika ja keemia abita ära toita.

Missugune argumentatsioon võiks saavutada seda, mida ei saavuta auto, millega nood inimesed ringi sõi-

³¹ Aristotelese *Metafüüsika*, 823, a, 10.

davad, ega pantopoonisüst, mis imeväel pühib minema nende valu? Disproportsioon teadusest saadava pideva ja silmanähtava hüve ning teadusele osutatava tähelepänu vahel on nii määratu, et kuidagi ei saa hellitada illusoorseid lootusi ja oodata muud kui barbaarsust sellelt, kes niimoodi käitub. *Eriti kui, nagu edaspidi näeme, see ükskõiksus teaduse kui niisuguse vastu ilmneb vahest selgemini kui kuskil mujal just tehnilise intelligenti — meedikute, inseneride jt massis, kes teeb oma kutsetööd üsna samasuguse suhtumisega nagu see, kes rahuldub auto kasutamise või aspiriinitablettide ostmisega — vähimagi sisemise ühtekuuluvustundeta teadusega, tsivilisatsiooni saatusega.*

Küllap on neid, keda rohkem kohutavad esilekerkiva barbaarsuse muud ilmingud, mis, olles positiivset laadi, avaldudes tegutsemises, aga mitte tegematajätmisses, torkavad paremini silma ja esinevad konkreetsetel, nähtaval kujul. Minus tekitab kõige suuremat õudu see disproportsioon kasu vahel, mida keskmine inimene saal teadusest, ja tänuliku tunnustuse vahel, mida ta sellele osutab — mida ta sellele ei osuta.³² Niisugust adekvaatse tänutunde puudumist oskan endale seletada ainult siis, kui meenutan, et ka keset Aafrikat sõidavad neegrid autoga ja neelavad aspiriini. Ju on *varsti* domineerima hakkav eurooplanegi — see on minu hüpotees —, *keeruka tsivilisatsiooni suhtes, mille rüpes ta on sündinud, primitiivne inimene, barbar, kes äkki lava alt välja ilmub, "vertikaalne sissetungija"*.

³²Tõiga kohutavust sajakordistab asjaolu, et kõik teised elu alused — poliitika, õigus, kunst, moraal, religioon — on tegelikult iseendast lähtuvas kriisis, vähemalt ajutises umbseisus. Üksnes teadus ei tõrgu, vaid täidab iga päev muinasjutulise küllaga kõik selle, mida on töotanud, ja rohkemgi. Tal pole niisüis võistlejat, ükskõiksust tema suhtes ei saa vabandada oletusega, et keskmist inimest oleks haaranud mingi muu kultuurivaimustus.

PRIMITIVISM JA AJALUGU

Loodus on alati siin. Ta peab end ise ülal. Temas, neitsilikus metsas, võime karistamatult olla metslased. Võiksime rahulikult neiks jäädagi, kui poleks riski, et sinna tulevad teised inimesed, kes ei ole metsikud. Kuid põhimõtteliselt on jäädavalt primitiivsed rahvad võimalikud. Neid ongi. Breyssig on nimetanud neid "igavese koidu rahvasteks", neiks, kes viibivad peatuma jäänud, tardunud koidikus, mis ei arene iial keskpäevaks.

See võib juhtuda maailmas, mis on ainult Loodus. Kuid ei juhtu maailmas, mis on tsivilisatsioon, nagu meie oma. Tsivilisatsioon ei ole lihtsalt siin, ei pea end ise ülal. Ta on kunstlik moodustis ja nõuab kunstnikku või käsitöölisi. Kui soovite kasutada tsivilisatsiooni hüvesid, kuid ei hoolitse tsivilisatsiooni ülalpidamise eest, teete endale karuteene. Üks-kaks-kolm olete tsivilisatsioonist ilma. Üksainus hooletus, ja kui te ringi vaatate, on kõik haihtunud! Nagu oleks keegi ära korjanud vaibad, mis katsid puhast Loodust, ilmub taas neitsilikult ürgne mets. Ürgmets on alati primitiivne. Ja vastupidi. Kõik primitiivne on ürgmets.

Kõigi aegade romantikuid on erutanud need vägivallastseenid, kus inimesest alam loodus heidab taas enda alla kahvatu naisekeha, ja nad on maalinud vabisevat luke Leda peal, sõnni Pasiphaega, ja Antiopet soku all. Laiemas mõttes on nad avastanud subtiilsemalt siivutuid vaatepilte maastikus varematega, kus töödeldud geomeetriline kivi lämbub metsiku taimestiku embuses. Kui tubli romantik näeb eemalt mingit ehitist, siis kõigepealt otsivad tema silmad ehisviile või katusekive katvat sammalt ja luuderohtu. See kuulutab, et lõppude lõpuks on kõik muld ja põrm ja ürgmets tärkab igal pool uuesti.

Oleks rumal romantiku üle naerda. *Ka* romantikul on õigus. Nende süütult perverssete piltide all tuikab tohutu ja igavene probleem: probleem tsivilisatsiooni ja tema taha jäänu — Looduse — vahekordadest, seosest ratsionaalse ja kosmilise vahel. Jätan endale vabaduse tegelda selle küsimusega mõnel teisel puhul ja sobival võimalusel olla romantik.

Ent praegu olen hõivatud vastupidise ülesandega. Küsimus on pealetungiva ürgmetsa peatamises. Tänapäeval peab "tubli eurooplane" pühenduma probleemile, mille teisend teeb teatavasti Austraalia osariikidele tõsiselt muret: kuidas takistada viigikaktuste pidurdamatut levikut, et nad inimest merre ei tõrjuks. Läänud sajandi neljakümnendail aastail viis üks kodumaastikku taga igatsev emigrant Vahemeremailt — Málaga? Sitsiiliast? — pisitillukese viigikaktuse potiga Austraaliasse. Tänapäeval koormavad Okeaania eelarveid kulud sõjapidamiseks viigikaktustega, mis kontinendi üle ujutavad ja igal aastal keskmiselt üle kilomeetri edasi tungivad.

Massiinimene usub, et tsivilisatsioon, milles ta on sündinud ja mida kasutab, on niisama spontaanne ja ürgne kui Loodus, ja muutub *ipso facto* primitiivseks. Ta kujutleb tsivilisatsiooni ürgmetsana. Olen seda juba öelnud, kuid nüüd tahan lisada mõningaid täpsustusi.

Printsiipe, millele tugineb tsiviliseeritud maailm — mida tuleb ülal hoida —, pole kaasaegse keskmise inimese jaoks olemas. Teda ei huvita kultuuri põhiväärtused, ta ei tunne ühtekuuluvust nendega, ta pole valmis end nende teenistusse andma. Kuidas on see juhtunud? Paljudel põhjustel; kuid praegu tõstan esile vaid ühe.

Mida kaugemale areneb tsivilisatsioon, seda komplikatsioonimaks ja nõudlikumaks ta muutub. Probleemid, mida ta täna esitab, on ülikeerulised. Üha väheneb nende inimeste hulk, kelle mõistus on nende probleemide kõrgusel. Sõjajärgne ajastu pakub selle kohta väga

markantse näite. Euroopa taastamine on silmanähtavalt liiga peen töö, ja tavaline eurooplane osutub nii terast taipu nõudva ülesande jaoks küündimatuks. Küsimus pole selles, nagu puuduksid vahendid lahenduse tarvis. Puuduvad pead. Täpsemalt: on olemas üksikud, väga vähesed pead, kuid Kesk-Euroopa argine keha ei taha neid oma õlgadele tõsta.

Tasakaalu puudumine probleemide peenekoelise komplitseerituse ja inimvaimu suutlikkuse vahel kasvab üha, kui midagi ette ei võeta, ja selles ongi tsivilisatsiooni kõige sügavam traagika. Pelgalt seetõttu, et tema alused on viljakad ning usaldusväärsed, suureneb tema saaduste hulk ja keerukus, kuni ületab normaalse inimõistuse vastuvõtuvõime. Ma ei usu, et midagi seesugust oleks juhtunud kunagi minevikus. Kõik tsivilisatsioonid on hukkunud oma aluste puudulikkuse tõttu. Euroopa tsivilisatsiooni ähvardab häving vastupidistel põhjustel. Kreekas ja Roomas ei jäänud alla inimene, vaid tsivilisatsiooni alustoad. Rooma impeeriumile tegi lõpu tehnika vajak. Jõudnud suurriigi tasemele, mille ulatuslike alade kooselu nõudis teatud pakiliste probleemide lahendamist, mida üksnes tehnika võis anda, hakkas antiikmaailm taandarenema, alla käima ja hävima.

Nüüd aga on inimene see, kes alla jääb, sest ta ei suuda sammu pidada omaenda tsivilisatsiooni progressiga. Tõrpe on kuulata suhteliselt haritud isikuid rääkimas kõige elementaarsematest päevaprobleemidest. Nad meenutavad harimatuid talupoegi, kes jämedate ja tõntside sõrmedega üritavad laual lebavat nõela üles noppida. Nad käsitlevad näiteks poliitilisi ja ühiskondlikke teemasid rohmaka mõisteparatuuriga, mis kõlbas vahest kaheaja aasta eest, et toime tulla faktiliselt kaksikorda korda lihtsamate olukordadega.

Arenenud tsivilisatsioon tähendab sisuliselt teravaid probleeme. Siit järeldub, et mida suurem on progress,

seda suuremas ohus ta on. Elu muutub järjest paremaks, kuid mõistagi üha komplitseeritumaks. Selge, et kui komplitseeruvad probleemid, täiustuvad pidevalt ka vahendid nende lahendamiseks. Kuid tingimata peab iga uus põlvkond õppima neid täiuslikumaid vahendeid ka valdama. Viimaste hulgas on üks — et rääkida pisut konkreetsemalt — triviaalselt seotud tsivilisatsiooni arenguga, mis ju tähendab selja taha kuhjunud pikka minevikku, suurt kogemust — ühesõnaga ajalugu. Ajaloolised teadmised on esmatähtsusega tehnika vana tsivilisatsiooni säilitamiseks ning jätkamiseks. Mitte seepeärast, et need annaksid positiivseid lahendusi uutele konfliktidele elus — elu erineb alati sellest, mis ta oli —, vaid et need hoiavad kordamast möödunud aegade lihtsameelseid vigu. Aga kui teie, lisaks sellele, et olete vana ja et teie elu hakkab järelikult muutuma raskeks, olete kaotanud ka minevikumälu, ei kasuta oma kogemusi, siis veereb kõik allamäge. Ja mina arvan, et just niisugune on Euroopa olukord. Nüüdisajal kannatavad kõige "kultuursemadki" inimesed uskumatu võhikluse all ajaloo suhtes. Ma väidan, et tänapäeval tunneb juhtiv eurooplane ajalugu märksa halvemini kui XVIII ja isegi XVII sajandi inimene. Tänu toonase valitseva eliidi — valitseva *sensu lato* (avaras mõttes) — ajalootundmisele said võimalikuks XIX sajandi imeväärased edusammud. Nende XVIII sajandil tegutsenud meeste poliitika oli just selliselt läbi mõeldud, et vältida kogu varasema poliitika vigu, see oli kavandatud neid vigu *silmas pidades* ja tuginen olulises osas väga pikaajalisele kogemusele. Ent juba XIX sajand hakkas minetama "ajaloolist kultuuri", ehkki selle aja spetsialistid viisid ajalugu kui teadust väga palju edasi.³³ Sellest hooletusest on suurel määral tingitud tolle sajandi iseloomulikud vead, mis tänapäeval

³³Juba siin võib täheldada erinevust teatud ajajärgu teaduste olukorra ja tema kultuuri olukorra vahel, mida peagi käsitleme.

meid rõhuvad. Sajandi viimasel kolmandikul algas — alles pöranda all — taandareng, tagasilangus barbaarsusse; see tähendab niisuguse olendi lihtsameelsusse ja primitiivsusse, kellel ei ole minevikku või kes on selle unustanud.

Seepärast on *bolševism* ja *fašism*, kaks “uut” poliitilist katset, mida Euroopas ja tema naaberaladel praegu sooritatakse, kaks selget näidet olulisest tagasiminekest. Mitte niivõrd nende doktriinide konkreetse sisu tõttu, milles eraldi võetuna on loomulikult osalist tõdegi — millel küll siin ilmas ei ole kübekest õigustust? —, kui võrd ajaloovastase, anakronistliku hoiaku pärast, millega nad trakteerivad oma osa tõest. Need on tüüpilised massiinimeste liikumised, mida juhivad, nagu neid kõiki, keskpärased, ajakohatud ja lühikese mäluga, ilma “ajaloolise teadlikkusetä” inimesed, kes algusest peale käituvad nii, nagu oleksid nad juba möödanik, otsekui kuuluksid nad ka praegusel tunnil tegutsedes tegelikult juba eelajaloolisse faunasse.

Küsimus ei ole selles, kas olla või mitte olla kommunist ja bolševik. Ma ei diskuteeri kreedot. Mõeldamatu ja anakronistlik on see, et 1917. aasta kommunist sööstab tegema revolutsiooni, mis kulgeb täpselt samasuguste mallide järgi nagu kõik varasemad, mille vigu ja puudusi ta vähimalgi määral ei korrigeeri. Seepärast ei ole Venemaal toimunu ajalooliselt huvitav; seepärast on see õigupoolest täielik vastand ühele inimliku elu algusele. Otse vastupidi, see on igasuguste revolutsioonide monotoonne kordus, täielik triviaalsus. Isegi sedavõrd, et nende paljude üldlevinud fraaside hulgas, mis vana inimlik kogemus on revolutsioonide kohta sõnastanud, pole ühtegi, millele too revolutsioon ei annaks kahetsusväärset kinnitust, nagu: “Revolutsioon õgib oma lapsi”; “Revolutsioon algab mõõdukalt, läheb seejärel äärmustesse ja hakkab peagi taanduma restauratsiooniks”

jne jne. Nendele auväärsetele käibetõdedele võiks lisada mõne vähem tuntud, kuid mitte vähem tabava, näiteks: "Revolutsioon ei kesta üle viieteistkümne aasta — perioodi, mille vältel on võimul üks generatsioon."³⁴

See, kes püüab tõeliselt luua uut sotsiaalset või poliitilist reaalsust, peab eelkõige hoolitsema, et nood üpris pretensioonitud ajaloolise kogemuse aabitsatõed kaotaksid kehtivuse olukorras, mille ta esile manab. Omalt poolt tituleeriksin geniaalseks selle poliitiku, kelle vaevu tegutsemisele asudes hakkavad hulluks minema ajaloo-professorid, sest kõik nende teaduse "seadused" osutuvad aegunuks, tühistatuks ja rändavad kolikambrisse.

Kui bolševismi puhul nenditu märk ümber pöörata, võiksime neidsamu asju öelda ka fašismi kohta. Ei üks ega teine ole "ajastu kõrgusel", ei kanna endas rakursile vastavalt kogu möödanicu, mis on vääramatu tingimus selle ületamiseks. Minevikuga ei peeta käsikämlust. Tulevik võidab mineviku, sest neelab selle alla. Kui ta sellest midagi üle jätab, on ta kaõunud.

Nii üks kui teine — nii bolševism kui fašism — on pseudokoit; nad ei too homse päeva hommikut, vaid arhailise päeva alguse, mis juba liiga sageli on kordunud; nad tähendavad primitivismi. Ja sellesse manduvad kõik liikumised, mis on küllalt naiivsed alustamiseks rusika-

³⁴Üks generatsioon tegutseb umbes kolmkümmend aastat. Kuid see tegutsemine jaguneb kahte etappi ja toimub kahes vormis: enam-vähem esimese poole jooksul teeb uus põlvkond propagandat oma ideedele, töekspidamistele ja eelistustele, mis lõpuks hakkavad domineerima ja valitsevad tema karjääri teisel poolel. Kuid tema võimu all kasvunud uus põlvkond toob endaga kaasa juba teisi ideid, töekspidamisi ja eelistusi, mida hakkab ühiskondlikku atmosfääri süstima. Kui valitseva generatsiooni ideed, töekspidamised ja eelistused on ekstremistlikud ja seega revolutsioonilised, siis on uus generatsioon antiekstremistlik ja antirevolutsiooniline, see tähendab põhiliselt restauraatorliku meelelaadiga. Loomulikult ei tule restauratsiooni mõista kui lihtsat "vana juurde pöördumist", sest seda pole restauratsioonid kunagi olnud.

võitlust mineviku ühe või teise osaga, selle asemel et asuda seda seedima.

Pole kahtlust, et XIX sajandi liberalism tuleb ületada. Kuid seda ei saa just nimelt teha liikumine, mis — nagu fašism — kuulutab enda antiliberaalseks. Sest antiliberaali või mitteliberaalina olemist harrastas enne liberalismi ajastut elanud inimene. Ja et liberalism kord juba võitis antiliberalismi, siis kordub see lõputult, või lõpeb kõik — nii liberalism kui antiliberalism — Euroopa hävinguga. On olemas elu vääramatu kronoloogia. Selles tuleb liberalism pärast antiliberalismi või — mis tähendab sedasama — on rohkem elu kui viimati mainitu, nagu kahur on rohkem relv kui oda.

Esmapilgul näib "antimiski" oma hoiakutelt järgnevat vastavalt "miskile" — ta tähendab ju reaktsiooni sellele ja eeldab selle varasemat eksistentsi. Kuid uuenodus, mida *anti* väljendab, hääbub tühja eitavasse poosi ja tema positiivseks sisuks jääb iganenud vana. Kui tõlkida konkreetseesse keelde maailmavaade, mida kuulutab see, kes nimetab end *anti*-Pedroks, siis väidab ta ju lihtsalt, et pooldab maailma, kus Pedrot ei ole. Aga just niisugune oli maailm siis, kui Pedro ei olnud veel sündinud. Selle asemel et asetuda aega pärast Pedrot, asetab antipedrolane end eelnenud aega ja kerib kogu filmi minevikku, mille lõpus Pedro taasilmumine on möödapääsmatu. Kõigi nende *anti*'dega juhtub niisiis see, mis legendi järgi juhtus Konfutsiusega. Too sündis loomulikult pärast oma isa; kuid kirevase päralt! sündis juba kaheksakümneaastasena, kuna tema sigitaja ei olnud üle kolmekümne. Igasugune *anti* ei ole muud kui tühipaljas *ei*.

Kõik oleks ju üpris lihtne, kui ühe puhta kõlava *ei*ga põrmustaksime mineviku, kuid minevik on olemuslikult *revenant* (taastulev). Kui ta välja viskame, tuleb ta tagasi, tuleb tingimata. Seega ainus õige viis temast

lahti saada on jätta ta välja viskamata. Teda arvestada. Käituda teda silmas pidades, et temast mööda pääseda, teda vältida. Lühidalt, elada "ajastu kõrgusel", tunnetada ülitäpselt ajaloolist konjunktuuri.

Minevikul on õigus, omaenda õigus. Kui seda ei tunnistata, tuleb ta tagasi seda nõudma ja surub selle möödaminnes peale neiski küsimustes, milles tal õigust ei ole. Liberalismil oli omast kohast õigus ja seda tuleb möönda *per saecula saeculorum* (igavikuliselt). Aga tal ei olnud õigust kõiges ja seal, kus tema tõde oli ekslik, tuleb see temalt ära võtta. Euroopa peab säilitama olulise osa liberalismist. See on vajalik tingimus tema ületamiseks.

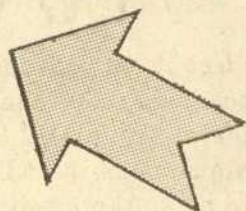
Kui olen siin rääkinud fašismist ja bolševismist, olen seda teinud vaid riivamisi, pöörates tähelepanu üksnes nende anakronistlikule iseloomule. See on minu meelest lahutamatu kõigest, mis tänapäeval näib võidutsevat. Sest tänapäeval võidutseb massiinimene ja seega üksnes temast lähtuvad ning tema primitiivse stiiliga märgitud püüdlused võivad näilikku võitu pühitseda. Kuid välja arvatud see, ei arutle ma praegu ühe ega teise liikumise sisu üle, nagu ei pretendeeri sellelegi, et lahendada revolutsiooni ja evolutsiooni igavest dilemmat. Enim, mida see essee sõandab taotleda, on, et revolutsioon ja evolutsioon toimugu vastavuses ajalooaga, aga mitte anakronistlikult.

Teema, mida neil lehekülgedel käsitlen, on poliitilises mõttes neutraalne, sest ta hingab märksa sügavamas kihis kui poliitika ja selle väitlused. Konservatiiv ei ole rohkem ega vähem massiinimene kui radikaalgi, ja see erinevus — mis kõigil ajastutel on olnud väga pinnaline — ei takista neid mõlemaid olemast üks ja seesama: mässuline pööbel.

(Järgneb)

TARTU KOMMERTSPANK

- arveldused ja laenud
- valuutaoperatsioonid kodu- ja välismaal
- soodsad hoiustustingimused
- abi välismaajandustehingute sooritamiseks
- võimalus astuda panga osanikuks
- mitmed teised pangateenused

SINU ÄRI EDUKS!

TARTU
Munga 18
tel 331 97
telex 173 107 Money SU

TALLINN
Dunkri 9
tel 44 69 77
fax 44 03 61

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk. Tellimisindeks 78 163. Tellimine kvartaliks maksab 13 rubla 50 kop, poolaastaks 27 rubla, aastaks 54 rubla.

AKADEEMIAT MÜÜVAD KA RAAMATUPOED.

1991. aasta üksiknumbrid on müügil *Akadeemia* toimetuses. Neid saate tellida ka postiga, kui saadate Tartu Kommertspanka rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 1345043) iga numbri eest 4 rubla ja märgite löigen-dile soovitud numbrid.

Aadress: *Akadeemia*, Küütri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu 202 400,

Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: 31373, 31117.

AKADEEMIA

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Iso-tamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union.

Akadeemia introduces new developments in arts and sciences.

Akadeemia is published 12 times a year, all in all ap-proximately 2700pp.

Subscription rates with postage for 1992: USD 68 (for institutions), USD 51 (for individuals).

Single issues USD 6.

Back issues for 1991 USD 5.

Please transfer the payment to our account no. 99-42 149 169 with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1992

Single issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling USD

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu 202 400, Eesti/Estland/Estonia.

CONTENTS

In search of a rightful form of government	<i>Ilmar Tammelo</i>	2035
Robespierre, the bad Frenchman	<i>Friedrich Sieburg</i>	2047
Carl and Sigismund: Carl Gustav Jung meets Sigmund Freud	<i>Alo Jüriloo</i>	2062
On Anselm of Canterbury and the ontological proof of God	<i>Toomas Paul</i>	2075
Vitality, biosemiotics and Jakob von Uexküll	<i>Kalevi Kull</i>	2097
Theory of meaning	<i>Jakob von Uexküll</i>	2105
Ecology in the light of Jakob von Uexküll's teaching	<i>Thure von Uexküll</i>	2114
What was <i>Elbumus</i> ?	<i>Ilmar Mikiver</i>	2121
Articles by the members of <i>Elbumus</i>		2139
Loss of independence of the Baltic states from viewpoint of European global politics. I	<i>Einart Kimm</i>	2167
Documents on «forest brothers» and resistance movement in Estonia. I		2188
Review: Mai Loog. <i>Esimene eesti slängi sõnaraamat</i> .	<i>Tõnu Tender</i>	2208
Review: Pertti Virtaranta. <i>Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga.</i>	<i>Ulo Tontis</i>	2210
Review: <i>Vita aeterna: TÜ teoreetilise bioloogia ringi ajakiri. Viies number.</i>	<i>Kalevi Kull</i>	2213
Review: <i>Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919—1989.</i>	<i>Peeter Järvelaid</i>	2215
Editorial note. Summaries		2219
The Revolt of the Masses. III	<i>José Ortega y Gasset</i>	2225

СОДЕРЖАНИЕ

В поисках справедливой формы правления	<i>Ильмар Таммело</i>	2035
Робеспьер, скверный француз	<i>Фридрих Зибург</i>	2047
Карл и Зигисмунд: Карл Густав Юнг встречается с Зигмундом Фрейдом	<i>Ало Юрилоо</i>	2062
Об Ансельме Кентерберийском и об онтологических доказательствах существования Бога	<i>Toomas Paul</i>	2075
Жизненная сила, биосемиотика и Якоб фон Икскюль	<i>Kalevi Kull</i>	2097
Учение о значении	<i>Якоб фон Икскюль</i>	2105
Экология в свете учения Якоба фон Икскюля	<i>Thure von Uexküll</i>	2114
Что такое <i>Elbumus</i> ?	<i>Ильмар Микивер</i>	2121
Из творчества группы <i>Elbumus</i>		2139
Потеря независимости прибалтийских государств с точки зрения глобальной политики Европы. I	<i>Эйнарт Кимм</i>	2167
Документы о партизанах («лесных братьях») и о движении сопротивления в Эстонии. I		2188
Рецензия: Mai Loog. <i>Esimene eesti slängi sõnaraamat</i> .	<i>Тьну Тендер</i>	2208
Рецензия: Pertti Virtaranta. <i>Keskusteluja Valev Uibopuun kanssa. Vestlusi Valev Uibopuuga.</i>	<i>Юло Тонтис</i>	2210
Рецензия: <i>Vita aeterna: TÜ teoreetilise bioloogia ringi ajakiri. Viies number</i>	<i>Kalevi Kull</i>	2213
Рецензия: <i>Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanute ja õigusteadust õpetanute nimekiri 1919—1989.</i>	<i>Пеэтер Ярвелайд</i>	2215
От редакции. Резюме		2222
Восстание масс. III	<i>Хосе Ортега-и-Гассет</i>	2225

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind rbl. 2.70